

RES PUBLICA

VOLUME VIII

1966 - 3

BUNDEL VIII

1966 - 3

SOMMAIRE - INHOUD

De keuze tussen oorlog en vrede,
door Prof. Mr. B.V.A. RÖLIN.

De federalistische stroming in België in het begin van
de XXe eeuw (1900-1914),
door Rigo DE NOLF.

De parlementaire behandeling van internationale ver-
dragen in België,
door Herman VAN IMPE.

De problematiek van een grondwetsherziening,
door Herman Fr. DE CROO.

Pressiegroepen in aktie,
door Yvo NUYENS.

La Gauche : essais de définition

Comptes rendus

Colloque sur la décision dans les organisations euro-
péennes

1 2

RES PUBLICA

REVUE DE L'INSTITUT BELGE DE SCIENCE POLITIQUE

TIJDSCHRIFT VAN HET BELGISCH INSTITUUT VOOR WETENSCHAP DER POLITIEK

De keuze tussen oorlog en vrede,
door Prof. Mr. B.V.A. RÖLING 289-303

De federalistische stroming in België in het
begin van de XXe eeuw (1900-1914),
door Rigo DE NOLF 304-320

De parlementaire behandeling van interna-
tionale verdragen in België,
door Herman VAN IMPE 321-327

De problematiek van een grondwetsherzie-
ning,
door Herman Fr. DE CROO 328-335

Pressiegroepen in aktie,
door Yvo NUYENS 336-355

La Gauche : essais de définition 356-359

Comptes rendus 360-371

Colloque sur la décision dans les organisa-
tions européennes 372

En annexe :

Répertoire des mémoires de licence et des thèses de
doctorat, défendus par les étudiants en sciences poli-
tiques et sociales des quatre universités belges. —
Deuxième partie.

Chronique de bibliographie générale sur la vie et
les questions politiques en Belgique.

VOLUME VIII - BUNDEL VIII

1966 - 3

INSTITUT BELGE DE SCIENCE POLITIQUE * BELGISCH INSTITUUT VOOR WETENSCHAP DER POLITIEK

Etablissement d'utilité publique — Instelling van openbaar nut

CONSEIL D'ADMINISTRATION — BEHEERRAAD :

- Président - Voorzitter :** M. GRÉGOIRE, ancien Ministre de la Justice — oud-Minister van Justitie.
- Vice-président :
Ondervoorzitter :** J. VAN HOUTTE, sénateur, ancien Ministre des Finances, professeur à l'Université de Gand — senator, oud-Minister van Financiën, professor aan de Universiteit te Gent.
- Membres du Conseil :
Leden van de Raad :**
- L. CLAES, administrateur de Sociétés — vennootschapsbeheer.
 - V. CRABBE, ancien chef de cabinet du Ministre de l'Intérieur, chef de travaux à l'Université libre de Bruxelles — oud kabinetchef van Ministerie van Binnenlandse Zaken, werkleider aan de Vrije Universiteit te Brussel.
 - R. DECLERCK, gouverneur de la province d'Anvers — gouverneur van provincie Antwerpen.
 - J. DUVIEUSART, sénateur, ancien Premier Ministre — senator, oud Eerste-Minister.
 - H. FAYAT, membre de la Chambre des Représentants, ancien Ministre, professeur à l'Université libre de Bruxelles — volksvertegenwoordiger, oud Minister, professor aan de Vrije Universiteit te Brussel.
 - L. GYSELYNCK, professeur à l'Université libre de Bruxelles — professor aan de Vrije Universiteit te Brussel.
 - P. HARMEL, membre de la Chambre des Représentants, Ministre des Affaires étrangères, professeur à l'Université de Liège — Volksvertegenwoordiger, Minister van Buitenlandse Zaken, professor aan de Universiteit te Luik.
 - M.P. HERREMANS, publiciste, chargé de recherches à l'Institut de Sociologie de l'Université libre de Bruxelles (fondé par E. Solvay) — publicist, gecommitteerd onderzoeker aan het Sociologisch Instituut van de Vrije Universiteit te Brussel (opgericht door E. Solvay).
 - H. JANNE, ancien Ministre de l'Education nationale et de la Culture, professeur à l'Université libre de Bruxelles — oud-Minister van Nationale Opvoeding en Cultuur, professor aan de Vrije Universiteit te Brussel.
 - A. MAST, conseiller d'Etat, professeur à l'Université de Gand — raadsheer bij de Raad van State, professor aan de Universiteit te Gent.
 - A. MOLITOR, chef de cabinet du Roi, professeur à l'Université catholique de Louvain — cabinetschef van de Koning, professor aan de Katholieke Universiteit te Leuven.
 - Léo MOULIN, professeur au Collège d'Europe (Bruges) — professor aan het College van Europa (Brugge).
 - L. OPDEBEECK, secrétaire général du Ministère de l'Intérieur et de la fonction publique — secretaris-generaal van Ministerie van Binnenlandse Zaken en van het openbaar ambt.
 - P.H. SPAAK, membre de la Chambre des Représentants, ancien Premier Ministre, ancien Secrétaire général de l'OTAN. — Volksvertegenwoordiger, oud Eerste-Minister, oud-Secretaris-generaal van NATO.
 - L.E. TROCLET, sénateur, ancien Ministre, professeur à l'Université libre de Bruxelles — senator, oud-Minister, professor aan de Vrije Universiteit te Brussel.
 - P. WIGNY, membre de la Chambre des Représentants, Ministre de la Justice et de la Culture française, professeur à l'Université catholique de Louvain — volksvertegenwoordiger, Minister van Justicie en van franse Cultuur, professor aan de Katholieke Universiteit te Leuven.
- Secrétaire général :** A. PHILIPPART, chargé de cours à l'Institut d'Etudes sociales de l'Etat (Bruxelles), chargé de mission à la Direction générale de la Recherche scientifique — Docent aan het Instituut voor Sociale Studiën (Brussel), gelastigde aan de algemene directie van het wetenschappelijk onderzoek.
- Secretaris-generaal :** H. VAN HASSEL, chef de travaux au centre néerlandophone de perfectionnement dans la gestion des entreprises auprès de l'Université catholique de Louvain — werkleider aan het Vervolmakingscentrum voor Bedrijfsleiding bij de Katholieke Universiteit te Leuven.
- Bureau :**
- M. GREGOIRE, président — voorzitter.
 - J. VAN HOUTTE, vice-président — onder-voorzitter.
 - V. CRABBE, administrateur-trésorier — administrateur-schatbewaarder.
 - L. CLAES et L. GYSELYNCK, membres — leden.
 - A. PHILIPPART et H. VAN HASSEL, secrétaires généraux — algemene secretarissen.
- RES PUBLICA : Directeur :** J. DE MEYER, professeur à l'Université catholique de Louvain — professor aan de Katholieke Universiteit te Leuven.
- Rédacteur en chef :
Hoofdredacteur :** Léo MOULIN, professeur au Collège d'Europe (Bruges) — professor aan het College van Europa (Brugge)

Comité de Rédaction :

Mlle GOOSSENS; MM./de HH. M. BOEYNAEMS, A. BRUYNEEL, H.Fr. DE CROO, Cl. de GROULART, H. DELEECK, J. DE STAERCKE, W. DEWACHTER, W. GELDOLF, Ch.F. NOTHOMB, P. ORIANNE, H. PICARD, Ch. REBUFFAT, R. STEPHANE, A. VANDEN BRANDE, H. VAN HASSEL, G. VIDICK, D. WIGNY et/en M.H. MOULIN, secrétaire du Comité.

CONSEIL SCIENTIFIQUE DE L'INSTITUT — WETENSCHAPPELIJKE RAAD VAN HET INSTITUUT :**Président - Voorzitter :**

R. AUBERT (chanoine - kanunnik), professeur à l'Université catholique de Louvain — professor aan de Katholieke Universiteit te Leuven.

Membres - Leden :

J. BARTIER professeur à l'Université libre de Bruxelles — professor aan de Vrije Universiteit te Brussel.

M. BOEYNAEMS, professeur à l'École royale militaire — professor aan de Koninklijke militaire School.

J. BUCHMANN, professeur à l'Université catholique de Louvain — professor aan de Katholieke Universiteit te Leuven.

J. DE MEYER, professeur à l'Université catholique de Louvain — professor aan de Katholieke Universiteit te Leuven.

R. DEMOULIN, professeur à l'Université de l'Etat à Liège — professor aan de Rijksuniversiteit te Luik.

J. DHONDT, professeur à l'Université de l'Etat à Gand — professor aan de Rijksuniversiteit te Gent.

J. GERARD-LIBOIS, directeur du Centre de recherche et d'information socio-politiques.

Ch. GOOSSENS, professeur à l'Université de l'Etat à Liège — professor aan de Rijksuniversiteit te Luik.

H. HAAG, professeur à l'Université catholique de Louvain — professor aan de Katholieke Universiteit te Leuven.

M. LIEBMAN, professeur à l'Université libre de Bruxelles — professor aan de Vrije Universiteit te Brussel.

T. LUYKX, professeur à l'Université de l'Etat à Gand — professor aan de Rijksuniversiteit te Gent.

E. SABBE, archiviste général du Royaume — Algemene Rijksarchivaris.

J. STENGERS, professeur à l'Université libre de Bruxelles — professor aan de Vrije Universiteit te Brussel.

J. WILLEQUET, professeur à l'Université libre de Bruxelles — Professor aan de Vrije Universiteit te Brussel.

Secrétaires - Secretarissen :

A. PHILIPPART et H. VAN HASSEL.

PERSONNEL SCIENTIFIQUE DE L'INSTITUT — WETENSCHAPPELIJK PERSONEEL VAN HET INSTITUUT :**Chargés de recherche :**

A. PHILIPPART et I. RENS.

Attachés de recherche :

J. PUISSANT, F. ROSSION, H. SCHAMP, J. VAN HILLE.

Chercheurs associés :

J. GALLANT, E. GLANSDORFF, N. GOBLET, H. OFFERMANN, J. SIOUN

Auxiliaires scientifiques :

W. PLAVSIC, C. REMY.

SIEGE DE L'INSTITUT :

Hôtel de Sociétés scientifiques, 43, rue des Champs-Élysées, Bruxelles 5. Tél. : 48.79.65 -

ZETEL VAN HET INSTITUUT :

C.C.P. n° 533.74 — Hotel der Wetenschappelijke Verenigingen, 43, Elyzeese Veldensstraat, Brussel 5. Tel. : 48.79.65 - P.C.R. n° 533.74.

La reproduction, soit intégrale, soit abrégée, des articles est autorisée. Toutefois, les références doivent être indiquées avec précision (nom de l'auteur, titre de l'article, numéro et pages de la revue). Les droits de traduction sont réservés pour tous les pays.

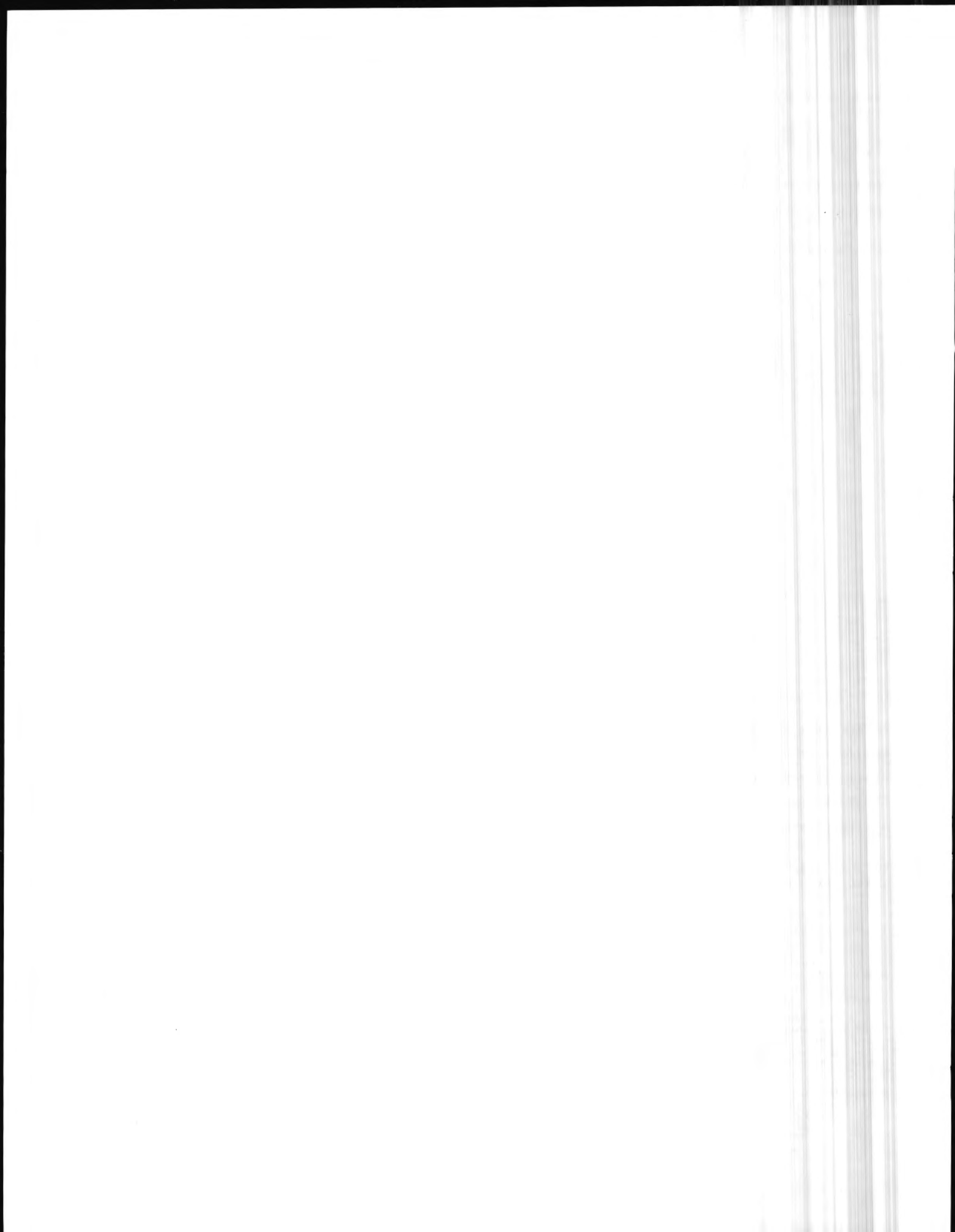
L'Institut belge de Science politique n'assume pas la responsabilité des opinions émises ; celles-ci n'engagent que leurs auteurs. Les manuscrits non insérés ne sont pas rendus.

De reproductie van de artikels, hetzij integraal, hetzij samengevat, is toegelaten. De referenties moeten nochtans nauwkeurig aangeduid worden (naam van de schrijver, titel van het artikel, nummer en bladzijden van het tijdschrift). De vertaalc rechten zijn voorbehouden voor alle landen.

Het Belgisch Instituut voor Wetenschap der Politiek neemt geen verantwoordelijkheid op zich voor de uitgebrachte meningen ; deze verbinden slechts hun schrijvers. De niet opgenomen manuscripten worden niet teruggegeven.

Bibliographie : Il est rendu compte de tout ouvrage relatif à la science politique dont deux exemplaires sont envoyés au Secrétariat général de l'Institut.

Er wordt kennis gegeven van elk werk in verband met de wetenschap der politiek waarvan twee exemplaren aan het Algemeen Secretariaat van het Instituut worden gezonden.

De keuze tussen oorlog en vrede

door Prof. Mr. B.V.A. RÖLING,

Hoogleraar in het volkenrecht en directeur van het Polemologisch Instituut aan de Universiteit te Groningen.

★

Het is geen onbelangrijk probleem dat wordt aangeduid met « de keuze tussen oorlog en vrede ». Voor goed begrip zal het nodig zijn om het in twee gedeelten te behandelen. Allereerst moet nader worden ingegaan op de begrippen oorlog en vrede. Er was een tijd, dat zij beschouwd werden als duidelijke, bijna absolute tegenstellingen. Dat blijkt reeds uit de klassieke formulering van Cicero, waar Grotius zich op beriep : « *Inter bellum et pacem nihil est medium* ». Tegenwoordig denkt men daar wel anders over. Zoals op zoveel terrein, zijn ook hier de grenzen vervaagd, is de tegenstelling een betrekkelijke geworden. Men kan hier verwijzen naar het klassieke werk van Fritz Grob : *The Relativity of War and Peace* (New Haven, 1949) (1).

Vervolgens zal nader moeten worden ingegaan op het begrip « keuze ». Wanneer kan men zeggen dat een keuze tussen oorlog en vrede gedaan wordt? Die vraag is iets minder gemakkelijk dan op het eerste gezicht schijnt.

*
**

Het is in onze tijd niet meer gebruikelijk om de betrekkingen tussen staten te onderscheiden in die van oorlog en vrede. Men kan tegenwoordig inderdaad beter spreken van een bestaande scala van onvriendelijke relaties, die volgens Beaufre loopt van de koude oorlog tot de totale oorlog.

In zijn « *Dissuasion et Stratégie* » (Parijs, 1964) onderscheidt generaal Beaufre drie mogelijke wijzen van conflict-verhouding tussen staten : de koude oorlog, de beperkte oorlog en de totale oorlog (blz. 30). Herman Kahn heeft in zijn jongste boek « *On Escalation : Metaphors and Scena-*

rio's » (New York, 1965) de overgang van kwaad tot erger in 44 treden geschilderd, met voorbeelden uit de geschiedenis (metaphors) en verzinsels (scenario's) (2).

Hier vindt men de geleidelijke ontwikkeling van het verbreken van culturele betrekkingen tot de thermonucleaire oorlog. Daartussen bevinden zich de geïnternationaliseerde burgeroorlog en de beperkte oorlog. Wat is nog vrede? Wat is alreeds oorlog (3)?

*
**

Het is in dit verband van belang er op te wijzen, dat de oorlog in de loop der laatste eeuwen enorm van karakter veranderde.

Een aspect van de verandering is gekenmerkt door de aard van de krijgsmacht, die van huurlinger, via beroepsleger, werd tot volksleger. Men kan in dit verband spreken van de actieve democratisering van de oorlog, hetgeen grote invloed

(1) Daarvoor reeds H. PLESSNER, *Das gegenwärtige Verhältnis zwischen Krieg und Frieden*, opgenomen in zijn « *Zwischen Philosophie und Gesellschaft, Ausgewählte Abhandlungen und Vorträge* », Bern, 1953, een vertaling van zijn Groninger intree-rede: « De huidige verhouding tussen oorlog en vrede », Groningen, 1939.

(2) De korte inhoud van dit boek, evenals van de andere hier genoemde boeken kan men vinden in het Maandblad van het Polemologisch Instituut van de Rijksuniversiteit te Groningen: « *Nieuwe Literatuur over Oorlog en Vrede* » (uitgave van Gorcum te Assen). Een algemene inleiding tot de polemologische problematiek kan men vinden in mijn « *Over oorlog en vrede* », 2^e druk, Amsterdam 1964 (met uitvoerige literatuurlijst).

(3) Voor de betekenis van de burgeroorlog voor de internationale betrekkingen moge ik verwijzen naar RÖLING (ed.): « *Opstand en Revolutie* », n^o V van de *Polemologische Studiën* (van Gorcum, Assen, 1965), waarin in een inleidend hoofdstuk op de groeiende betekenis van de burgeroorlog en de interventie wordt gewezen.

had op de wijze van oorlogvoeren. Churchill drukte dit kernachtig uit door de woorden : « From the moment democracy was admitted, or rather forced itself upon the battlefield, war ceased to be a gentleman's game » (4). Een ander aspect van verandering is de groeiende betekenis van de wapens. Het is de geleidelijke overgang van de gewapende mannen, naar de bemande wapenen. De oorlog wordt daardoor van legeroorlog tot materiaaloorlog. De belangrijkste factor is dan de wapenindustrie. Die wapenindustrie en de mensen die erin werken worden belangrijk aanvalsdoel. Zo wordt de gehele burgerij bij de oorlog betrokken, en zou men kunnen spreken van een passieve democratisering, evenzeer een belangrijk element in de ontwikkeling tot de totale oorlog.

Een derde factor van verandering levert de techniek. Er hadden revoluties in wapentechniek plaats, wat betreft de vernietigende kracht, de snelheid en reikwijdte van de wapens. De conventionele zware wapens worden gemeten in tonnen TNT (trinitrotoluol), de nucleaire wapens hebben een explosieve kracht die gelijk is aan duizenden tonnen TNT, terwijl de thermonucleaire wapens in explosieve kracht gelijk staan aan miljoenen tonnen TNT.

Door de rakettenstechniek is de snelheid zo opgevoerd, dat de tijd voor het afleggen van de grootste afstand ter wereld in minuten gemeten wordt. Met dit alles veranderde het wapen van karakter. Destijds was het wapen het middel om de wederzijdse kracht te meten, nu is het wapen verworden tot middel van wederzijdse vernietiging.

Wederzijdse vernietiging, want er is geen kruid tegen gewassen. De techniek gaf de staten een vernietigingsmacht, zoals ze nog nooit hadden bezeten. Nooit was een staat zo machtig op dit punt als op het ogenblik de Verenigde Staten of de Sovjet Unie. Men kan de vijand enige malen totaal vernietigen. Maar, wederkerig, kan de vijand dat ook. Nooit was de staat zo machtig, maar nooit was er in oorlog grotere onveiligheid, nooit was de staat zo machteloos tegen de wapens van de tegenstander. Wiesner en York, twee zeer deskundige Amerikanen, kwamen tot de conclusie : « Both sides in the arms race are thus confronted by the dilemma of steadily increasing military power and steadily decreasing national secu-

rity » (5). Er zijn wel plannen geopperd over een anti-raket stelsel gepaard met een ingrijpende Bescherming Burgerbevolking (want als men de vijandelijke raketten in de lucht onschadelijk maakt, heeft men nog wel de fall-out te duchten). Maar op het ogenblik is er geen systeem denkbaar dat beveiliging zou brengen. De aanvalswapens zijn gemakkelijker te produceren dan de verdedigingsmiddelen. De enorme wapenvermeerdering, waartoe een anti-raket-raketstelsel zou leiden, zou toch niet de veiligheid in de oorlog kunnen bewerken. De paradox van het « nooit zo machtig en nooit zo machteloos » blijft bestaan. Zoals Wiesner en York zeggen : « This dilemma has no technical solution ».

Gezien deze situatie is één conclusie zeker. Als het waar is dat een totale oorlog tussen landen als de Verenigde Staten en de Sovjet Unie de eerste dag ongeveer 150 miljoen doden aan Amerikaanse kant zou meebrengen, zoals McNamara onlangs verklaarde, dan is het begrijpelijk dat geen redelijke regering in koelen bloede tot zo'n oorlog zou besluiten. Tussen redelijke regeringen is de keuze tot de totale thermonucleaire oorlog uitgesloten.

Vandaar dat de thermonucleaire wapens een andere functie hebben gekregen dan wapens vroeger hadden, met name een beperkter functie. Zij zijn er niet meer om een oorlog te voeren of om een oorlog te winnen. Zij zijn er om een oorlog te voorkomen. Het devies van het Strategic Air Command is daarom begrijpelijkerwijs : « Peace is our profession ».

Toch is deze situatie niet zo eenvoudig als zij eruit ziet. De gewilde totale thermonucleaire oorlog is uitgesloten door de « balance of horror », en de daarbij passende maatregelen van « arms control ». Daardoor ontstaat een grote zekerheid dat deze oorlog niet zal worden ontketend. Maar deze grote zekerheid schept haar eigen gevaren. Want zij opent de mogelijkheden van de beperkte oorlog. Zoals generaal Beaufre terecht stelt : « Le danger de destruction crée la stabilité, l'excès de stabilité recrée le danger de guerre » (blz. 200).

(4) Winston S. CHURCHILL, *A Roving Commission. The Story of my Early Life*, New York, 1941, blz. 65.

(5) Jerome B. WIESNER and Herbert F. YORK, « National Security and the Nuclear Test Ban », in *Scientific American*, Oct. 1964, blz. 27-35.

Door de zekerheid dat de ondraaglijke thermonucleaire oorlog niet zal voorkomen, wordt de keuze van de beperkte geweldpleging weer mogelijk. Maar de beperkte oorlog is gevaarlijk, daar door « escalation », de geleidelijke verheviging van de strijd, het uit de hand lopen van de wapens, onbedoeld een totale oorlog eruit kan voortvloeien. Om de kans op de beperkte oorlog te voorkomen acht Beaufre het gewenst, de zekerheid dat de totale oorlog zal uitblijven, te verminderen, waardoor de angst voor de beperkte oorlog zal toenemen (6). Men kan zich afvragen of dit de juiste methode is om de veiligheid in de wereld te bevorderen. Het « poker infernal » waarover Beaufre het heeft, is een hachelijke basis voor de menselijke existentie. Maar wel kan uit de voorafgaande beschouwingen de conclusie getrokken worden, dat de keuze tussen oorlog en vrede niet alleen betrekking kan hebben op de totale thermonucleaire oorlog, maar dat daarbij de gehele scala van onvriendelijke relaties te pas komt. Zij is een keuze van buitenlands beleid in een « stratégie totale ». Eerst de keuze ook op het gebied van koude oorlog en beperkte oorlog, zal uitsluitel kunnen geven over de vraag van de keuze tussen oorlog en vrede. Beaufre's term van « poker infernal » waartoe de ontwikkeling van de wapentechniek heeft geleid, werd reeds genoemd. In dit verband dient er wel op te worden gewezen, dat de keuze van de tegenwoordige wapenpolitiek — dus nationale bewapening van ongekeerde hoogte waaraan per jaar tesamen ongeveer 180 miljard dollar wordt besteed, wapenwedloop, en « balance of horror » — wel een gevaarlijke keuze is, een keuze voor een bijzonder gevaarlijk internationaal verkeer. Des te gevaarlijker, waar het hebben van thermonucleaire wapens gemakkelijk verleidt tot een drieste internationale politiek. Immers zo gemakkelijk komen de zwaar bewapende staten tot een uitdagende buitenlandse politiek, die zij dáárom durven voeren, omdat zij erop rekenen dat een militair antwoord, uit angst voor de totale thermonucleaire oorlog, achterwege zal blijven.

Men denke aan het Russische optreden in Hongarije en het Amerikaanse in Cuba en Vietnam. Men zou zich zelfs kunnen afvragen, of zo'n enorme wapenmacht, opgebouwd om de totale oorlog te voorkomen — de politiek van de « balance of horror » is de moderne versie van het « si vis pacem para bellum » — niet altijd zal leiden

tot « arrogance of power », tot een in wezen agressieve politiek, die door de defensieve wapenopbouw immers mogelijk is geworden. De macht corrupteert nu eenmaal, en de geschiedenis geeft talrijke voorbeelden ervan, hoe een defensieve wapenopbouw geleidelijk een agressief buitenlands beleid uitlokte.

*
**

Ziehier een summiere aanduiding van de militaire situatie waarin de wereld zich bevindt. Destijds, aan het einde van de Tweede Wereldoorlog, deed men in de Organisatie van de Verenigde Naties een duidelijke keuze voor de vrede. De organisatie werd opgericht om de komende generaties te sparen voor de gesel van oorlog.

Er was de keuze voor de vrede in het verbod van geweld (art. 2 lid 4). Maar dit oorlogsgeweld werd telkens weggeredeneerd als geweldpleging in de politieke kraam te pas kwam. Men denke aan Suez, Hongarije, Nieuw Guinea, Goa, Cuba, Vietnam, Dominikaanse Republiek. Daarbij is het geweldverbod zonder meer onbetrouwbaar. Verboden worden nu eenmaal op zij gezet als vitale belangen op het spel staan. Nood breekt wet, zo zegt men.

Vandaar de aanvulling van het oorlogsverbod met een stelsel van collectieve veiligheid : het gezamenlijk optreden tot handhaving van het geweldsverbod. Maar werkelijkheidszin in 1945 dwong er toe dit gezamenlijk optreden te beperken tot de gevallen waarin de grote mogendheden, de permanente leden van de Veiligheidsraad, het op dit punt met elkaar eens waren. Gezamenlijk optreden in gevallen waarin een werkelijk grote mogendheid daartegen is, brengt immers het gevaar van de Derde Wereldoorlog. Maar de verdeeldheid onder de twee allergrootsten, die wij als « de Koude Oorlog » aanduiden, leidde tot de paralyse van de Veiligheidsraad. De onwaarsachtige situatie, dat het eiland Formosa een plaats inneemt tussen de permanente leden, terwijl continentaal China buiten de organisatie staat, droeg

(6) BEAUFRE wil de onzekerheid t.a.v. de totale oorlog bevorderen, door de (beperkte) spreiding van kernwapens (blz. 98 v.v.). Een bi-polair systeem zou te grote stabiliteit bieden. Men zie behalve het reeds genoemde boek zijn artikel « The sharing of nuclear responsibilities: A problem in need of solution », in *International Affairs*, London, July, 1965, blz. 411-419.

ertoe bij om de betekenis van de collectieve veiligheid te verminderen. De verspreiding van de kernwapens beperkt zich op het ogenblik tot de vijf oorspronkelijke grote mogendheden, die permanente plaatsen kregen in de Veiligheidsraad. Het dient hier even opgemerkt, dat de mogelijkheid van collectieve veiligheid — die nu denkbaar zou zijn *als* de vijf gemeenschappelijk optreden — steeds zal verminderen naar gelang nieuwe landen over kernwapens gaan beschikken.

Kernwapens hebben enigermate het karakter van « equalizers ». Hun « nuisance value » is zo groot, dat in de wereld nauwelijks plaats meer zal zijn voor collectieve veiligheid als de atoomwapens bestanddeel geworden zijn van de wapenmacht van de kleinere staten.

Het falen van het stelsel van de V.N. leidde er toe, dat de staten terugkeerden tot het oude en vertrouwde patroon van te steunen op eigen militaire macht en militaire allianties. Machtsevenwicht, liever dan rechtsevenwicht dat in het V.N. stelsel werd beoogd. Maar misschien is machts-evenwicht niet meer het juiste woord. Men spreekt tegenwoordig van de « balance of horror » in plaats van de vroegere « balance of power ». Het verschil ligt vooral daarin, dat van een « balance of horror » sprake kan zijn tussen staten of staten-blokken, die zeer ongelijk zijn in macht.

*
**

Gezien deze situatie is het nodig, zich te bezinnen op de oude onderscheiding die gemaakt wordt tussen twee verschillende typen van oorlogen. In het belangrijkste boek dat over de oorlog werd geschreven. Tolstoï's « Oorlog en Vrede » wordt de oorlog opgevat als een ramp die over de mensen komt, uitkomst van de ontelbare ongekende, blinde massale krachten die in stilte de oorlog hebben voorbereid. Tolstoï vermeldt smalend dat soms de oorlog aan enkelingen wordt geweten, maar, zo zegt hij, de grote mannen, zoals Napoleon, zijn slechts de etiketten van de geschiedenis (7). « De som der menselijke wilsuitingen heeft zowel de revolutie als Napoleon doen ontstaan, en alleen de som van deze wilsuitingen heeft beide verschijnselen geduld en ze daarna vernietigd » (III, 869).

Het is een visie op de oorlog, die vroeger leidde tot het ondergaan van de oorlog als « gesel

Gods ». Naar Tolstoï's opvatting is de oorlog een consequentie van blinde maatschappelijke krachten, een consequentie die men moet aanvaarden, en waar men machteloos tegenover staat. Tolstoï heeft grote minachting voor een andere opvatting, aangehangen door de Duitse officieren die in de dienst van de tsaar tegen Napoleon vochten. De generaal Pfuhl, die de Russische krijgsplannen had ontworpen, was overtuigd dat de oorlog een manipuleerbaar instrument is, dat men kan gebruiken en beheersen. Hij was rotsvast overtuigd dat de oorlog gevoerd kon worden naar plan, en gewonnen kon worden op grond van de strategische theorie (III, 678). De generaal Pfuhl is nog slechts bekend uit Tolstoï's meesterwerk. Maar ook komt in « Oorlog en Vrede » (III, blz. 819) zijn adjudant ten tonele, Carl von Clausewitz, die de theorie van zijn bevelhebber deelde, en deze later in een eigen meesterwerk « Vom Kriege » uiteenzette en systematiseerde.

Basis van zijn beschouwingen is zijn definitie van de oorlog : « der Krieg ist nichts, als eine Fortsetzung des politischen Verkehrs mit Einmischung anderer Mittel » (8), « ein Akt der Gewalt, um den Gegner zur Erfüllung unseres Willens zu zwingen » (o.c. blz. 35).

Twee oorlogsbegrippen staan hier tegenover elkaar (9). Het begrip van de gewilde oorlog, ontketend omdat men zijn politieke doeleinden niet zonder oorlog kon bereiken. Dit oorlogsbegrip, dat ten grondslag lag aan boeken als van generaal Bernhardi : « Deutschland und der nächste Krieg » (1911) en van Tota Ishimaru : « Japan must fight Britain » (1936), duidt men tegenwoordig aan als het *strategische oorlogsbegrip*. Tegenover de Clausewitz-oorlog staat de Tolstoï-oorlog, de oorlog als resultaat van blinde maatschappelijke krachten, waarin men verzeild is geraakt zonder dat men dat wilde. Dit oorlogsbegrip wordt het *kataklysmische oorlogsbegrip* genoemd.

Anders gezegd : tegenover elkaar staan de gewilde oorlog, als gewilde daad gevolg van geno-

(7) L.N. TOLSTOÏ, *Oorlog en Vrede*, Arnhem, 1949, III, blz. 640.

(8) C. von CLAUSEWITZ, *Vom Kriege*, ed., Leipzig, 1935, blz. 604.

(9) Darover nader Anatol RAPOPORT, « Two Views on Conflict: The Cataclysmic and the Strategic Models », in *Proceedings of the IPRA Inaugural Conference, Assen, 1966*, blz. 78-99.

men besluit, en de ongewilde oorlog, de oorlog die meer het karakter heeft van een verkeersongeluk in een gevaarlijk en driest internationaal verkeer. Aanleiding tot zo'n verkeersongeluk kan velerlei zijn. Tegenwoordig noemt men in dit verband gemeenlijk « accident, misconception, miscalculation and escalation ».

*
**

Het dient uitdrukkelijk te worden vastgesteld, dat de discussie rondom de oorlog vooral gegaan is over de Clausewitz oorlog, de gewilde oorlog. Op dit begrip doelbewuste oorlog, de oorlog uit keuze, berustte de voor de Eerste Wereldoorlog wereldvermaarde theorie van Norman Angell, zoals die onder meer in zijn « The great Illusion » (1910) was uiteengezet. Angell betoogde met keur van overtuigende argumenten dat, « war does not pay ». Hij knoopte daaraan de theorie vast, dat indien dit inzicht nu maar algemeen zou worden gedeeld, geen land meer de oorlog zou kiezen als middel van politiek. De theorie berustte op het vertrouwen, dat een eenvoudige, redelijke calculatie de staten van oorlog zou weerhouden. Als zodanig is zij een schoolvoorbeeld van de vergissing dat over de oorlog beslissende dingen gezegd kunnen worden op de basis van de rationele benadering. De theorie, zoals zovele andere rationele theorieën, ging uit van de mens als een wezen met kleine hartstochten en een grote rekenlust. Zij vormde zo de grondslag van een vredesoptimisme, dat mede de oorzaak werd dat de Eerste Wereldoorlog als kataclysmische oorlog kon ontstaan. Mogelijke krachten tegen deze oorlog waren weggevallen met het geloof dat zo'n oorlog niet meer mogelijk zou zijn.

De overtuiging, dat oorlogen Clausewitz-oorlogen zijn leidde mede tot drie fatale misvattingen.

1. Het vertrouwen in de effectiviteit van een oorlogsverbod. Het is echter van belang, zich goed voor ogen te houden, dat een in acht genomen oorlogsverbod hoogstens toepassing kan vinden op de gewilde oorlog, de « intentional premeditated war ». De oorlog als ramp, als verkeersongeluk, kan ontstaan zonder dat een punt kan worden aangewezen, waar het oorlogsverbod werd overtreden. Men kan dit nagaan aan de vele wijzen

door Herman Kahn gecatalogiseerd, waarop de ongewilde oorlog tot stand kan komen (10).

2. Het vertrouwen in het stelsel van collectieve veiligheid, waarbij ervan wordt uitgegaan dat staten ervan zouden afzien om hun politiek met andere middelen voort te zetten uit de overtuiging, dat collectief tegen militair optreden zou worden gereageerd. Ook ging men er daarbij vanuit, dat de grote mogendheden uit berekening het met elkaar eens zouden worden om gezamenlijk op te treden.

3. Het vertrouwen in het stelsel van militaire macht en machtsevenwicht, van nationale bewapening en wapenwedloop, van « balance of terror » en « balance of horror ». Dat vertrouwen overheerst nog veelal het denken. Telkens weer kan men horen, dat onze kernwapenen reeds twintig jaar de tegenstander van de oorlog hebben weerhouden, en dat de kernwapens de reden zijn dat de grote oorlogen niet meer zullen voorkomen. Deze mening lijkt mij een desastreus misverstand. Dat onze kernwapenen de Russen weerhielden van de militaire aanval is een boude stelling, voorlopig nog niet veel meer dan de gebruikelijke verwarring van post en propter hoc. In de « Koude Oorlog » wordt het gemeenlijk als geloofspunt aangezien, ondanks de gemotiveerde betogen van deskundige waarnemers als George Kennan, destijds Amerikaans ambassadeur te Moskou, die op grond van rijke ervaring en grondige studie tot de conclusie kwam dat het niet de nucleaire wapens waren die de Sovjet Unie van de oorlog hadden afgehouden (11). Veel erger is de in militaire kringen bijna algemeen gedeelde overtuiging dat het de kernwapens zijn die de totale oorlog zullen voorkomen.

Hier wreekt zich het nalaten om de strategische, Clausewitz-oorlog en de kataclysmische oorlog te onderscheiden. Door de wapens wordt de kernoorlog als doelbewuste oorlog, als Clausewitz-oorlog uitgesloten tussen enigszins redelijke staten. Maar niet de kataclysmische oorlog! Zelfs kan, omdat een sterke kernwapenmacht verleiden

(10) Herman KAHN, *On Thermonuclear War*, Princeton and London, 1960, blz. 226 v.v.

(11) George F. KENNAN, *Russia, the Atom and the West*, London, Oxford University Press, 1958, blz. 53: « I do not believe, in other words, that it was our possession of the atomic bomb which prevented the Russians from overrunning Europe in 1948 or at any other time ».

kan tot drieste en uitdagende politiek, het kernwapen de kataklysmische oorlog bevorderen.

Zo gezien zijn de keuzen voor vrede, die in geweldverbod, collectieve veiligheid en « balance of horror » tot uiting komen slechts relatieve keuzen voor vrede. Het gaat immers om keuzen, die eventueel wel van betekenis zijn ter voorkoming van de Clausewitz-oorlog, maar geen wegen die leiden tot het voorkomen van de Derde Wereldoorlog als kataklysmische oorlog. Door alle oog te hebben voor de oorlog als gewilde oorlog, heeft men zijn vertrouwen gesteld in vredesmiddelen die de strategische thermonucleaire oorlogen wellicht kunnen voorkomen, maar die de kataklysmische thermonucleaire oorlog niet uitsluiten en zelfs soms kunnen bevorderen.

*
**

Er is wel een andere keuze denkbaar, met name de keuze, die niet alleen wil de gewilde oorlog wil uitsluiten, maar ook de gevaarlijke internationale relaties waaruit de ongewilde oorlog voortkomt. In termen van volkenrecht uitgedrukt : het gaat daarbij dan niet alleen om het geweldverbod, de beperking van het *ius ad bellum*, maar ook om het verbod van een gevaarlijk internationaal verkeer. Wil men komen tot een voorkoming van het gevaarlijke internationaal verkeer, dan is de volkenrechtelijke aanvaarding nodig van een stelsel van vreedzame co-existentie, dat is een stelsel dat uitgaat van de realiteit van nationale en ideologische verscheidenheid, eveneens van de realiteit van de competitie, maar dat om der lieven vrede wille die competitie en concurrentie beperkt tot vreedzame middelen (12).

Keuze voor internationale verhoudingen en internationaal recht, opgebouwd op een stelsel van werkelijk vreedzame co-existentie, dat is pas werkelijk, een diep ingrijpende keuze voor minder gemakkelijk een keuze voor vrede. Het zou een keuze voor vaarlijke internationale politiek. Het zou een keuze zijn voor internationale verhoudingen, aangepast aan de eisen van het atoombijperk. Die keuze zou insluiten :

1. *Ontwapening*, en wel algemene en algehele ontwapening onder internationale controle, waardoor het geweldverbod aangevuld zou worden met het wapenverbod. Daarmede zou een ingrijpende

verandering van juridische positie tot stand worden gebracht. Het gaat om de essentiële juridische verandering van verzorging van de veiligheid door eigen macht, « self-help », of door gemeenschappelijke regeling en gemeenschapsorganisatie. Zoals het in de ontwikkeling van de Europese staat een keerpunt was in de juridische positie, toen de individuele families de veiligheid niet meer zochten in eigen wapenmacht maar in enigerlei gemeenschapsvoorziening, zo zou het een keerpunt zijn in de ontwikkeling van de mensheid als de staatscollectiviteiten haar vertrouwen op veiligheid niet meer zouden zoeken in eigen militaire kracht maar in wereldrecht en wereldorganisatie. Zo'n verandering heeft zulk een ingrijpende betekenis, zulke vër strekkende gevolgen, dat het bereiken ervan zonder twijfel een zeer langdurig en moeizaam proces zal zijn. De kracht van onze cultuur zal kunnen worden gemeten aan de vasthoudendheid waarmee naar deze noodzakelijke verandering gestreefd blijft worden. Zeer wel denkbaar is, dat men na vele tegenslagen en teleurstellingen, vooral in respons van de grote massa — ontwapening is een « long-term policy » en daarom in de democratie gedoemd impopulair te zijn — het moede hoofd in de schoot zou leggen. Het zou het teken zijn, dat onze cultuur de vitaliteit niet meer zou opbrengen om haar levensvorm en ethiek aan te passen aan haar technisch kunnen.

2. Een regeling van de vreedzame competitie.

Werkelijkheidszin dwingt er van uit te gaan, dat in onze groter geworden wereld de meningen en opvattingen zullen verschillen, zoals onder meer op het gebied van de productie, distributie en consumptie. De wereld zal daarom voorlopig geen eenheid van levensvorm en recht kunnen bereiken. Waar wij met kans van slagen naar kunnen stre-

(12) Sommigen gaan ervan uit, dat wij reeds leven onder een stelsel van vreedzame co-existentie. Verg. Raymond ARON, *Le grand débat*, Paris, 1963, blz. 41, die de vreedzaamheid van het tegenwoordige systeem motiveert met het feit, dat geen van beide partijen een gewilde oorlog zullen ontketenen (blz. 68). Gebrek aan onderscheiding van oorlogstypen leidt hier tot een al te vroeg karakteriseren van een stelsel als vreedzaam. Het lijkt mij ook, dat de Vietnamese bevolking anders zou denken over de vreedzaamheid van de Koude Oorlogrelatie. Als hier verder over een begrip vreedzame co-existentie wordt gesproken, wordt gedacht aan een systeem van verhoudingen dat meer geschikt lijkt de vreedzame relaties te garanderen. Voor nader in details tredende beschouwingen moge ik verwijzen naar B.V.A. RÖLING (ed.), *Aspecten van de Koude Oorlog*, Assen, 1964, daarin mijn bijdrage over « Het Volkenrecht van de vreedzame co-existentie ».

ven is, naar de pregnante formulering van Kennedy, de wereld te maken « safe for diversity ». Verscheidenheid in vrede betekent tolerantie en afzien van de gewelddadige kruistocht. Het betekent niet beperking van de vrijheid van het woord en van de werving. Wie, zoals wij in het westen, de sociale democratie als een prestatie van onze cultuur beschouwen, zullen aan ieder deze levensvorm toewensen. En zijnerzijds zal menig communist van soortgelijke gevoelens bezielde zijn. Maar beide partijen weten, dat elkaar dwingen met geweld tot wederzijdse vernietiging leidt. Wat overblijft is de mogelijkheid van vreedzame competitie, de werving om goodwill en instemming, vooral in die delen van de wereld, de ontwikkelingslanden, waar naar verandering van het bestaande wordt gestreefd en waar naar nieuwe vormen gezocht wordt.

Het gaat erom of men kan komen tot een geheel van volkenrechtelijke regels of tenminste « principles of action », die oneerlijke concurrentie uitsluiten. Als daarbij onderscheid wordt gemaakt tussen rechtsregels en gedragsbeginselen, speelt de gedachte mee, dat op dit terrein gedragsregels verticaal of horizontaal tot stand kunnen komen. Denkbaar is een formulering door een wetgevend of quasi-wetgevend lichaam dat van boven af regelt, zoals zou kunnen geschieden in de Algemene Vergadering van de VN of op een conferentie als die van San Francisco waar men zich bezig hield met de codificatie van de regels van vriendschappelijke samenwerking. Die regels kunnen echter ook ontstaan uit een proces van actie en reactie waar partijen elkaar in competitie ontmoeten, en waar geleidelijk de al dan niet uitgesproken regel kan ontstaan, die aangeeft welke lijn moet worden overschreden om de tegenpartij tot een door beide partijen niet gewenste reactie te brengen. Ook uit deze horizontaal gestructureerde normvorming kunnen regels voortvloeien, die de voornaamste rechts-taak vervullen zoals door Richard Falk geformuleerd : « The basic character of law is to make a common standard of behavior explicit and to establish certain expectations on the part of international actors, the disappointment of which will produce destabilizing escalation (13).

De regels voor de vreedzame competitie zullen méér expliciet moeten worden, naar gelang het ontwapeningsproces voortgang vindt. Op het ogenblik

is het zo dat het volkenrecht nauwelijks enige beperking geeft, er is een grote juridische vrijheid. Maar er is feitelijke onvrijheid, bepaald door een voorzichtigheid, nodig om gewelddadige reactie van de tegenpartij te voorkomen : de juridische vrijheid wordt beperkt door de feitelijke gebondenheid. In een ontwapende wereld heeft die feitelijke gebondenheid minder betekenis, er heerst dan grotere feitelijke vrijheid. Maar grotere juridische beperking is dan onmisbaar, daar onduidelijk gedrag van de tegenpartij uiteindelijk zou leiden tot herbewapening.

Als Beaufre (14), naar aanleiding van zijn ontworpen scala van koude oorlog, beperkte oorlog en totale oorlog, de « liberté d'action » vaststelt in de tegenwoordige situatie een vrijheid die beperkt wordt door de angst voor de beperkte oorlog, die op haar beurt weer bepaald wordt door de angst voor de « escalation » tot de totale oorlog. De beperkende mechanismen zullen in een ontwapende wereld vooral gezocht moeten worden in de aanvaarding van gedragsregels op het gebied van de interventie. Vandaar de grote betekenis van de pogingen om het interventie-recht in progressieve zin te ontwikkelen. De resolutie 2.131 XX, van 11 januari 1966, is een stap in de goede richting, al dient nog heel wat werk verzet om concrete inhoud te geven aan haar bepalingen (15).

3. Een regeling van de vreedzame verandering.

De militaire macht is steeds zowel een factor van behoud als een element van verandering geweest. Oorlog had vaak een functie. Hij betekende de weg van bloed en tranen, hij was vaak de wijze waarop « the Lord teaches the Law to

(13) Richard A. FALK, *World Law and Human Conflict*, in Elton B. McNeil (ed.), *The Nature of Human Conflict*, Englewood Cliffs, N.J., 1965, blz. 227-249, blz. 241. Verg. ook RÖLING, *The Role of Law in Conflict Resolution*, in de Reuck and Wright (ed.), *Conflict in Society*, London, 1966, blz. 328-350.

(14) Général BEAUFRE, *Introduction à la Stratégie*, Paris, 1963, laatste hoofdstuk over de « stratégie indirecte ».

(15) De International Peace Research Association is bezig aan een internationale en multi-disciplinaire research op dit terrein. Na schriftelijke voorbereiding door een groep deskundigen uit West en Oost, Noord en Zuid, zal in een « round table » discussie gepoogd worden vast te stellen in hoeverre nadere precisering reeds mogelijk is, Juristen, sociologen, politicologen, historici of economen die zouden willen medewerken aan dit project, zouden contact op kunnen nemen met de Secretaris Generaal, Ubbo Emmiuslingel 19, Groningen (Ned.).

Kings ». Het is begrijpelijk, dat er wegen gevonden moeten worden om de noodzakelijke verandering vreedzaam tot stand te brengen, als de traditionele weg door de wapentechniek is afgesneden. Eerste aanwijzingen hoe die wegen zullen lopen zou men kunnen vinden in de tot stand bringing van de decolonisatie, de grootste verandering sinds de Tweede Wereldoorlog, die grotendeels vreedzaam werd bereikt binnen het kader van de VN, ondanks het feit dat het Handvest vóór alles streefde naar een goed koloniaal beleid, en niet naar afschaffing van het koloniale stelsel. De collectieve diplomatie, conciliatie en pressie, leidend tot steeds meer concreet geformuleerde en steeds meer gewicht krijsende gedragsregels met name dus de weg via de vage normen van het Handvest en de zwakke normen van VN-resoluties, zal zeker daarbij een grote rol vervullen (16).

4. *Het wegnemen van essentiële spanningen.*

Het zal ieder duidelijk zijn, dat in een wereld van vreedzame co-existentie waarin de oorlog feitelijk is uitgebannen, de spanningen moeten voorkomen worden, die terugval in machtspolitiek, bewapening en oorlogsdreiging onherroepelijk zouden meebrengen. Er is een minimum aan gerechtigheid in de wereld nodig, als de nationale staten in die wereld bereid willen blijven de belangenverzorging aan internationale rechtsregeling en internationale organisatie toe te vertrouwen.

Een enkel voorbeeld van zo'n spanning moge hier genoemd worden : de steeds groeiende afstand tussen de arme en de rijke landen. Ongeveer een derde van de mensheid — dat is ongeveer 1 miljard mensen — leeft in landen, waar het gemiddelde inkomen per hoofd minder is dan 100 dollar per jaar. Vervolgens zijn er ongeveer 1 miljard mensen met een inkomen van 100 tot 250 dollar per jaar. In West-Europa is dat gemiddelde inkomen 1.400 dollar per hoofd, in Amerika 3.000 dollar. Ongeveer twee-derde van de wereldbevolking leeft in de ontwikkelingslanden, die tesamen beschikken over een-zesde van het wereldinkomen (17). Jaarlijks moet telkens weer worden vastgesteld « the widening of the gap » (18). Blijkbaar is het niet mogelijk dit groter worden van de afstand door de tegenwoordige methode en omvang van de ontwikkelingshulp tegen te houden. De zwakke krachten die door de vele maatregelen van de ontwikkelingshulp worden gericht

op de verhoging van het levenspeil kunnen blijkbaar niet op tegen krachten die in omgekeerde richting werken.

Die tegenwerkende krachten zijn talrijk. Voor een deel liggen zij in het ontwikkelingsland zelf. « Many still need to achieve the preconditions of industrialization, including stable government, an acquisitive outlook and technical capacity » schrijft Woods, o.c.p. 206. Men moet hier ook denken aan de remmende factor van de bevolkingsexplosie. Invloed van buiten hierop is slechts in beperkte mate mogelijk. Vele tegenwerkende krachten liggen buiten het ontwikkelingsland, in de technies hoge ontwikkeling van het reeds elders bestaande productie-apparaat, in de enorme kapitaalinvestering die industrialisatie vereist, in het bestaande marktmechanisme. Hier bevinden we ons echter op een gebied waar de rijke landen wel degelijk invloed kunnen uitoefenen. De deskundigen zijn het er over eens, dat kapitaal moet toevloeien om het proces van industrialisatie te bevorderen.

Er vloeit ook kapitaal toe, geschonken of geleend, van organisaties, van staten en van particulieren. Maar er vloeit ook heel wat terug, als aflossing, rente of winst. Van 1950 tot 1961 kwam, alles tesamen in de ontwikkelingslanden 47.4 miljard dollar binnen, maar er vloeide ongeveer 21 miljard dollar terug. De helft van wat over bleef ging, zo zou men kunnen zeggen, verloren door de verslechtering van de « terms of trade » (19): de grondstoffenprijzen daalden in vergelijking met de prijzen van de industrieproducten. Onze producten worden relatief steeds duurder, hun pro-

(16) Daarover nader mijn bijdrage: « Constructief Vredesrecht » in « Volkenrecht en Wereldvrede, Feiten en Normen », Deventer, Antwerpen, 1963, blz. 85-106.

(17) Deze gegevens bij George D. WOODS, *The Development Decade in the Balance*, in *Foreign Affairs*, 1966, blz. 206-215. De president van de Wereldbank berekent, dat als we doorgaan op dezelfde voet, het inkomen aan het einde van deze eeuw in Amerika met 1500 gestegen zal zijn, terwijl in de arme landen dat inkomen slechts met 50 dollar omhoog zal zijn gegaan (blz. 207).

(18) Daarover: United Nations Development Decade at mid-point, An appraisal by the Secretary General, UN, ECOSOC E 4071, van 11 juni 1965, blz. 3; Towards a New Trade Policy for Development, Report by the Secretary General of the UN Conference on Trade and Development, E.-Conf. 46-3, New York, 1964. In dit voorbereidend rapport beschrijft Raul Prebisch de redenen. Zie ook Proceedings of the UN Conference on Trade and Development, vol. I, Final Act and Report, United Nations, E.-Conf., 46-141, vol. I, 1964.

(19) Cijfers ontleend aan Raul Prebisch' Rapport aan de United Nations Conference on Trade and Development: « Towards a New Trade Policy for Development », New York, 1964, blz. 19.

ducten steeds goedkoper. Vandaar dat volstrekt niet de hoeveelheid buitenlands kapitaal toevloet die nodig is om een toereikende groei te bewerken. Men kan die toevloed verhogen door bevordering van méér private investering, o.a. door verbetering van het investeringsklimaat, door multilaterale garantie-systemen. Men zal ook de hulp moeten vermeerderen, daar vele noodzakelijke bestedingen niet op commerciële basis kunnen worden gefinancierd. De neiging echter van de individuele staten om gelden voor ontwikkelingslanden uit te trekken vermindert de laatste jaren, in de Verenigde Staten evenals in de Sovjet Unie. Nationale hulpverlening is wellicht teveel gemotiveerd geweest door koude oorlog argumenten. Men wilde door hulp de partijkeuze en de vriendschap bevorderen. Maar men heeft moeten ontdekken, dat op grond van een mysterieuze wet de vriendschap gewoonlijk omgekeerd evenredig is met de nationaal-verleende hulp (20). Hulp dient om andere redenen verleend te worden, en kan in verband daarmee beter gegeven worden op andere wijze, via de internationale organisaties die daarvoor beschikbaar en beter geschikt zijn.

Maar het gaat niet alleen om vermeerdering van internationaal kapitaal. De opbrengst van de eigen productie moet worden verhoogd. Vandaar de noodzaak van stabilisering van de grondstoffenprijzen, waardoor een vaster en hoger inkomen verzekerd is. Vandaar de noodzaak van industrialisering voor export. Maar daarvoor zijn maatregelen nodig van bescherming van die jonge industrieën tegen de concurrentie van de gevestigde industrieën uit de rijke landen. Daarvoor is nodig kunstmatige verlaging van de import uit die rijke landen en verhoging van de export naar die rijke landen. En zovele andere regelingen, die de werking van het markt-mechanisme beogen te beïnvloeden.

Hier ligt wellicht de kern van de kwestie : het vrije marktmechanisme werkt ten voordele van de sterke en ten nadele van de zwakke. Het is een systeem dat tendeeft naar maximale prestatie als wordt uitgegaan van gelijkwaardige partijen. Maar op de basis van een historisch gegroeide positie van ongelijkheid, is het een stelsel waarin het haast onmogelijk is om verandering van een inferieure positie te bereiken.

Een vergelijking met de nationale geschiedenis is nuttig. De armoede in de XIXe eeuw werd be-

streden met armenzorg en weldadigheid. Maar het hielp niets. Want het marktmechanisme van het vrije economische verkeer maakte de lonen steeds lager, de werktijden steeds hoger, en leidde tot vrouwen en kinderarbeid. De economische wetten, mits vrij spel gelaten, leidden tot de geleidelijke verpanpering waar Marx op wees, zodat hij de conclusie trok dat het Kapitalisme uit innerlijke economische wetmatigheid tot het communisme komen zou via de revolutie, de opstand van de zeer arme massa tegen de zeer rijke minderheid.

Daar is, goddank, niets van gekomen, omdat door middel van juridische wetten aan de werking van de economische wetten paal en perk is gesteld : de arbeidswetten en de wetten der sociale verzekering brachten minimum loon en maximum werktijd, gingen vrouwenarbeid regelen en kinderarbeid verbieden. De sociale wetgeving bracht uitkomst bij ziekte, invaliditeit, werkloosheid en ouderdom. De sociale zorg werd deel van het wettelijk bestel, onttrok gezondheidszorg, woningvoorziening, scholing en opleiding aan de weldadigheid, om ze onder te brengen in gemeenschapstaak. De staat werd, van hoeder van een liberale orde waarin de economische wetten de dienst uitmaakten, tot een welvaartsstaat, dat is een staat die zich mede verantwoordelijk weet voor het economische welzijn van allen, die streeft naar volledige werkgelegenheid en een menswaardig bestaan voor allen.

Weldadigheid kon geen uitkomst brengen. Wijziging van « het systeem » kon dat wel. En zo liggen de kaarten op het ogenblik in het internationale vlak. Het is met de proletarische naties (21) in de wereld nu als met de vroegere proletarische klassen bij ons destijds. Het zou niet billijk zijn als we de tegenwoordige ontwikkelingshulp op één lijn zouden stellen met de vroegere weldadigheid en armenzorg. Maar het heeft er iets van. En het heeft zeker ermede gemeen dat het niet helpt. Nodig is de verandering van

(20) Verg. Joseph S. BERLINER, *Soviet Economic Aid*, London, 1960: « It is by now a truism that for a complicated set of reasons the giver of aid often makes more enemies than friends in the process » (p. 60).

(21) Verg. Pierre MOUSSA, *Les Nations Proletaires*, Paris, 1959, die met zoveel woorden deze vergelijking trekt: « Qu'il en soit, et sous les réserves qui viennent d'être dites, on pourrait bien voir se produire, dans les rapports entre nations, ce qui s'est produit depuis un siècle dans les rapports entre les classes sociales » (blz. 132).

het stelsel, zodat juridische regels bescherming en bijstand verschaffen aan de zwakken, die zonder die steun aan het vrije marktmechanisme ten onder zouden gaan (22).

Het opheffen van de spanning tussen de zeer arme meerderheid en de zeer rijke minderheid is dus niet alleen een kwestie van al dan niet bijdragen van 1 % van het nationaal inkomen voor ontwikkelingshulp. Daarover wordt in parlementen gedebatteerd, zonder succes overigens (23) alsof dit de remedie zou kunnen brengen. Natuurlijk is wel grotere hulpverlening nodig, en wel zoveel mogelijk via de multilaterale, liefst mondiale weg. Maar materiële hulp is niet toereikend. Wat nodig is, is verandering van het stelsel. Raul Prebisch vatte zijn beschouwingen voor de OAS eens samen in de woorden: « either reforms or your necks » (24)! Dat is kort en krachtig gezegd waar het om gaat. Als wij doorgaan op de wijze waarop wij nu reilen en zeilen, dan is op den duur gewelddadige reactie niet te voorkomen. Er staat heel wat op het spel. In de arme landen hadden grote veranderingen plaats. Men spreekt terecht van de « revolution of the rising expectations ». Destijds meende men daar, dat het armzalig lot voortvloeide uit de beschikking van de goden. Er zijn er nu meer en meer, die hebben leren inzien, dat die armoede mede voortvloeit uit het marktmechanisme van de geïndustrialiseerde wereld. Men neemt daar op den duur geen genoegen meer mee. Als wij op dezelfde voet doorgaan, als de afstand steeds groter wordt tussen de twee miljard zeer armen en het half miljard zeer rijken, dan is opstand onvermijdelijk, dan zou alsnog Karl Marx gelijk krijgen toen hij een wereldrevolutie in het vooruitzicht stelde.

Dáár ligt de kern van de kwestie. Door te blijven staan op het vrije markt systeem in de internationale relaties — terwijl op het nationale vlak overal de scherpe kanten daarvan zijn weggenomen in een « geïntegreerde economie » — worden de jonge landen gedreven naar een gewelddadige extreme oplossing. Het is welbegrepen eigenbelang van de welvarende wereld om door geleidelijke verandering van het stelsel die extreme oplossing te voorkomen (25).

*
**

De wrevel van de zeer armen tegen de zeer rijken wordt vergroot, nu deze zeer rijken per jaar

180 milliard dollar aan wapens uitgeven, en verklaren dat ze dáárom niet meer kunnen afsaan voor ontwikkelingshulp (26). Daarbij kan het niet ontkend worden dat onze bewapening wel enig verband heeft met hun armoede. Toen in de XIXe eeuw kleine groepen ijverden voor ontwapening, waren zij zich bewust dat ontwapening pas zou kunnen geschieden na afschaffing van het koloniale stelsel, want dat werd immers door militaire macht in stand gehouden (27). De politieke emancipatie van de koloniale volken heeft plaats gehad, maar nog niet de economische. Op het ogenblik kan men stellen, dat algemene ontwapening onmogelijk is als het armoede-probleem niet tegelijkertijd wordt opgelost. Want in laatste

(22) Nader hierover mijn « Europees volkenrecht of wereldvolkenrecht? », VIRO Jaarboekje, 1957-1958, later uitgewerkt in « International Law in an Expanded World », Amsterdam, 1960.

(23) Raul PREBISCH, *Eine neue Politik für Handel und Entwicklung*, in *Europa Archiv*, 1965, blz. 559-568, kwam, in verband met de verslechtering van de terms of trade, in 1962, tot 0,3 % (blz. 564).

(24) Geciteerd in G. van den STEENHOVEN, *Over Ontwikkelingshulp*, Utrecht-Nijmegen, 1964, blz. 5.

(25) Wat nodig is op dit punt wordt opgesomd in het bovengenoemd rapport van Raul Prebisch. Prebisch legt daarin ook de nadruk op de noodzakelijkheid van een *nieuwe orde*. Het is van belang erop te wijzen, dat de « philosophy » van het « General Agreement on Tariffs and Trade » (GATT) erin bestaat door een opruiming van obstakels de oude, liberale orde in het internationaal economisch verkeer beter te laten werken. Algemene vermindering van de invoerrechten, zoals in de Kennedy-ronde beoogd, is méér in het belang van de rijke landen dan van de arme. Nodig zal zijn preferentiële behandeling van de « developing countries ». Gelijke behandeling zou tot averechtse consequenties leiden, daar arme en rijke landen zich nu eenmaal in feitelijk zeer verschillende situaties bevinden. Daarover Prebisch' rapport blz. 27 v.v. en zijn bijdrage « Eine neue Politik für Handel und Entwicklung », in *Europa Archiv*, 1965, blz. 559-568.

Men kan zeggen dat in beginsel deze nieuwe orde wel enigszins wordt benaderd door het in 1963 gesloten associatieverdrag van de EEG met 18 Afrikaanse staten. Wat de tarieven betreft wordt niet uitgegaan van volledige wederkerigheid. T.a.v. de invoer van industrieproducten uit de EEG-landen is enigszins rekening gehouden met de behoefte aan inkomsten uit de invoerrechten en met de behoefte aan bescherming van de jonge industriën. Everling constateert dan ook « Die Mitgliedstaaten leisten mit dieser Industriebehandlung einen wesentlichen Beitrag zur Förderung der industriellen Entwicklung dieser Länder » (Ulrich EVERLING, *Die Neuregelung des Assoziationsverhältnisses zwischen der Europäischen Wirtschaftsgemeinschaft und den Afrikanischen Staaten und Madagaskar sowie den überseeischen Ländern und Hoheitsgebieten*, in *Zeitschrift für Ausländisches Öffentliches Recht und Völkerrecht*, 1964, blz. 472-574, blz. 530). Er blijft bestaan de scrupuleuze bescherming van de Europese nationale landbouw. Vandaar dat het wellicht wat overdreven is als Everling de associatieovereenkomst — daar zij erop uit is « die assoziierten Staaten schrittweise der wirtschaftlichen Selbständigkeit und Wettbewerbsfähigkeit entgegenzuführen » — noemt « Vorbildlich für diese Zusammenarbeit zwischen Industriestaaten und Entwicklungsländer » (blz. 572). In het beginsel is er wel het streven door juridische regeling de werking van een vrij marktmechanisme ten gunste van industrialisering te wijzen.

instantie wordt het geldende stelsel gehandhaafd door onze macht, inclusief onze militaire macht.

Hier ligt misschien een van de grote obstakels voor de ontwapening. De positie van de blanke wereld is opgebouwd in eeuwen van macht. Ontwapening zou de mogelijkheid scheppen, dat aan de rijke landen de geleidelijk gegroeide vóórrechtspositie zou worden ontnomen. Keuze voor de vrede betekent dus de bereidheid van enigermate van die voorrechtspositie afstand te doen.

De keuze tussen oorlog en vrede is een belangrijke en niet eenvoudige keuze. Als men de vrede wil, dan is méér nodig dan het aanvaarden van de juridische verplichting geen geweld te gebruiken. Zo'n verplichting, door de gehele wereld gehandhaafd, zou neerkomen op een stelsel ter handhaving van de status quo, ter handhaving dus van een stand van zaken waarbij de welvarende staten wel varen, maar waarbij de ontwikkelingslanden niet tot hun recht komen.

Wil men de vrede, dan dient men bereid te zijn aan vreedzame verandering mee te werken, die allereerst de jonge landen voordeel brengt. De keuze voor vrede eist het afstand doen van een gevaarlijk internationaal verkeer, zoals dit tussen hoog-bewapende staten plaats vindt. Het is dan echter ook het afstand doen van vóórrechtsposities, die met vreedzame co-existentie onverenigbaar zijn. Anders gezegd, de keuze voor vrede betekent de bereidheid om offers te brengen die substantieel zijn. De vrede heeft een prijs die niet moet worden onderschat.

De verandering in de positie en functie van de staat en in de positie en functie van de Staten-gemeenschap, nodig om de wereld tot een vreedzame wereld te maken, is een wezenlijke. De oorlog en oorlogsdreiging is zozeer een intrinsiek deel van de historisch gegroeide situatie, dat het onmogelijk is om de oorlog juridisch en feitelijk uit te bannen zonder grondige wijziging te brengen in de tegenwoordige stand van zaken.

Het inzicht groeit dat we hier voor een taak staan — de oorlog onmogelijk te maken nu hij door de technische ontwikkeling van de wapens ondraaglijk is geworden — van bijna onvoorstelbare ingewikkeldheid, een taak die niet kan worden vervuld in een activiteit die slechts geleid wordt door de « conventional wisdom » van de

politicus, immers « conventional wisdom » is niet toereikend als ingrijpende feitelijke veranderingen hebben plaats gevonden en daarmee een verandering van het geldende stelsel moet gepaard gaan. Daarom is de hulp van de wetenschap onontbeerlijk. Vandaar alom in de wereld het opkomen van « peace research », polemologie, « conflict resolution », vredeswetenschap, of hoe men de wetenschap ook noemen wil, die zich bezig houdt met het onderzoek van de oorzaken van de oorlog en de voorwaarden van de vrede (28). Die wetenschap van oorlog en vrede is nog jong. Sinds lang hebben bepaalde wetenschappen, zoals de ethica en de rechtswetenschap, de leer der internationale betrekkingen, de psychologie of de sociologie, zich met het oorlogsprobleem bezig gehouden. Het kenmerk van de moderne peace research is zijn multidisciplinaire karakter (29). Men gaat er van uit dat het zo complexe oorlogsverschijnsel slechts door de samenwerking van alle wetenschappen ten gronde kan worden onderzocht. Zoals iedere wetenschap is ook de polemologie allereerst voor de taak gesteld om misverstanden uit de weg te ruimen. Er waren en er zijn nog vele misverstanden omtrent de oorlog. Bij het causaal verklaren van de oorlog volgde men gemeenlijk de mode en de noden van de dag. Het is daarom geen wonder dat in grote lijnen congruentie bestaat tussen de theoriën omtrent de oorzaak van de oorlog en omtrent de oorzaak van

(26) Nog steeds geldt de plechtige « Declaration », aanvaard in de VN Resolutie, 724 VIII, van 7 december 1953: « We, the Governments of the Statesmembers of the United Nations, in order to promote higher standards of living and conditions of economic and social progress and development, stand ready to ask our peoples, when sufficient progress has been made in internationally supervised world-wide disarmament, to devote a portion of the savings achieved through such disarmament to an International Fund, within the framework of the UN, to assist development and reconstruction in underdeveloped countries ».

(27) Verg. de resoluties aanvaard op de Conferenties van het Bureau International de la Paix, waar ontwapening en dekolonisatie werd geëist. Zie Résolutions textuelles des Congrès Universels de la Paix tenus de 1843 à 1910 et des Quatre Assemblées Générales substituées aux congrès de 1898, 1899, 1909 et 1911, Berne, 1912.

(28) Publicatie van een overzicht van de bestaande « peace research institutes » is binnenkort te verwachten. Regelmatig overzicht van aan de gang zijnd onderzoek vindt men in de *International Peace Research Newsletter*. (abb. 2 dollar per jaar, te bestellen: Polemologisch Instituut, Ubbo Emmiusingel 19, Groningen).

(29) Talrijke wetenschappen komen in aanmerking, zoals de ethica, de rechtswetenschap, geschiedenis, sociologie, « political science », leer der internationale betrekkingen, economie, psychologie, maar ook de speltheorie, de wiskunde, en de militaire wetenschappen.

de misdaad (30). Iedere tijd heeft zijn eigen opvatting gehad over het ontstaan van oorlogen. In de tijd van de absolute monarchie, toen de oorlog werd gezien en gehanteerd als de « sport of kings », beschouwde men het monarchale stelsel als de bron van het kwaad. Colbert wenste de Zuidelijke Nederlanden bij de Verenigde Republiek omdat naar hij verklaarde « republieken niet uit zijn op veroveringen (31), en dezelfde opvatting omtrent republieken werd nog gehuldigd in de « Encyclopédie méthodique » op het einde van de XVIIIe eeuw (32).

In tijden van dictatuur is men geneigd alle goeds te verwachten van de democratie. « Het volk wil geen oorlog » zo zegt men. Ook hier worden tegenwoordig vraagtekens geplaatst. Als het nationalisme zich van een volk meester maakt, of andere ideeën en idealen die een kruistocht nodig maken, dan kan ook een democratie oorlogszuchtig worden. Wij zagen reeds dat de invloed van de democratie op de oorlogvoering en de oorlogsintensiteit zeker niet altijd een gunstige is geweest.

Degenen die bezwaren hebben tegen het kapitalisme, zijn gemeenlijk geneigd het kapitalisme als oorzaak te zien van de oorlog, en socialisme of communisme als de vredesstelsels bij uitstek. Degenen die een afkeer hebben van het communisme verwijten aan dat communisme dat het uit is op wereld verovering door militaire macht.

Er zijn er steeds geweest, die geneigd waren de regeringen de schuld te geven van de kwade dingen in de wereldmaatschappij. Tegenover « de regering » zou dan het argeloze en onschuldige volk staan. Dat kan zeker wel eens het geval geweest zijn in een bepaalde situatie, zoals er zeker wel oorlogen geweest zijn als « sport of kings », en zeker wel oorlogen geweest zijn ontstaan uit economische, kapitalistische motieven. Maar in andere situaties kunnen de kaarten geheel anders liggen. Op het ogenblik valt het niet te ontkennen dat soms de regering van een volk beter de behoefte aan vrede aanvoelt, méér begrip heeft voor wat de vrede eist, dan de grote massa. Een onderzoek in Canada toonde dat de regering veel meer achter de gedachte van de VN, van ontwapening, van vredzame co-existentie en van ontwikkelingshulp stond, dan het volk (33).

In tijden van armoede en zeker in tijden van armoede naast rijkdom, is men geneigd om de algemene welvaart te zien als bron van vrede. De groeiende tegenstelling tussen arme en rijke landen, de « widening gap », daartussen, moet zeker gezien worden als een mogelijke oorzaak van een Derde Wereldoorlog. Vandaar de dwingende eis, dat een einde wordt gemaakt aan die toenemende tegenstelling, en dat de jongere landen een hogere levensstandaard zullen krijgen. Maar het zou onjuist zijn te menen, dat dit proces naar grotere welvaart gekenmerkt zou zijn door pais en vrêe. Het is te verwachten, dat de verandering zozeer met onevenwichtigheid en frustraties gepaard zal gaan, dat massale gewelddadigheid in revolutie en oorlog zullen voorkomen (34).

Destijds heeft men in tijden van armoede wel gedacht, dat armoede de oorzaak was van opstand en oorlog, en rijkdom de vrede brengen zou. Die theorieën verbonden vaak de oorlog aan het pheodaal-agrarische systeem, en verwachtten dat de industrialisatie in wezen een vredelievende gemeenschap teweeg zou brengen. Sommigen zagen de handel als vredeselement, anderen handelsbelangen als oorlogsfactor. Door de eeuwen heen vinden we de gedachte van de onvermijdelijkheid van de oorlog uitgedrukt in de oorlogscyclus, die de regelmaat van de oorlog verklaart

(30) Daarover bijzonder boeiend Hermann MANNHEIM : *War and Crime*, London, 1941, blz. 22 v.v. Dezelfde theorie, over de aangeboren aanleg, de invloed van de omstandigheden, speciaal van de economische omstandigheden, de « relatieve armoede », de imitatie, de frustratie, het minderwaardigheidsgevoel en zo meer, zien we in de criminologie als in de polemologische verklaringen van de oorlog.

(31) Vermeld in John U. NEF, *Western Civilization since the Renaissance, Peace, War, Industry and the Arts*, Harper Torchbooks, 1963, blz. 258.

(32) Nef, o.c., blz. 311.

(33) Daarover Jerome LAULICHT, *Public Opinion and Foreign Policy Decisions*, in *Journal of Peace Research* (Oslo), 1965, blz. 147-160, en in het algemeen over de kenmerken van de houdingen en opvattingen van « the center » en de grote massa: Johan GALTUNG, *Attitudes Towards different Forms of Disarmament*, in Proceedings of the IPRA Inaugural Conference, Assen, 1966, blz. 210-238. Deze studie geeft de sociologische bevestiging van de stelling dat verantwoordelijkheid leidt tot pragmatische houding, zodat de zonder de last van verantwoordelijkheid ingenomen dogmatische en moralistische houding van « het volk » niet leidt tot dogmatische en moralistische politiek als regeringsfuncties zijn verkregen. « Un Jacobin ministre n'est pas un ministre jacobin ».

(34) Daarover Johan GALTUNG, *A Structural Theory of Aggression*, in *Journal of Peace Research*, Oslo, 1964, blz. 96-119.

uit een cirkelgang : oorlog-armoede-nederigheid-vrede-rijkdom-hoogmoed-oorlog (35).

Er zijn in de loop der eeuwen vele opinies geweest. Zij kunnen vaak verklaard worden uit de levenshouding van de periode of van de schrijver. De opvatting over oorlog en vrede loopt steeds het gevaar bepaald te worden door vroegere feitelijke ervaring, « conventional wisdom », door intuïtieve inzichten, door traditie en door belang. Men neemt graag en vaak als vaststaand aan wat in de eigen kraam te pas komt.

*
**

Er is een vitale behoefte aan betrouwbaar inzicht, aan wetenschappelijk verantwoord inzicht in de oorzaken van de oorlog *in onze tijd en in onze wereld*, en in de vraag aan welke voorwaarden *die wereld* moet voldoen om enigermate vrede te kunnen garanderen. Wij weten daarvan nog niet genoeg. Het gaat erom een inzicht te krijgen in de samenhang en de verhouding van de factoren die spelen in de enkeling, in de collectiviteit (staat) en in de wereld.

Gefundeerd wetenschappelijk inzicht daarin is nodig maar het is niet toereikend. Uit dat inzicht vloeit voort wat nodig is om de vrede te bevorderen. En de vraag is of de regeringen en de volken bereid zijn naar het gewonnen inzicht hun verhoudingen te regelen. Om de oorlog uit te bannen is diepgaand en langdurig onderzoek nodig naar oorzaken van oorlog en voorwaarden voor de vrede. Maar zelfs de spectaculaire ontdekkingen der wetenschap op dit punt zouden ontoereikend zijn, als de mensheid niet bereid zou zijn naar het gewonnen inzicht te leven. De vergelijking met andere kwaden dringt zich op. Destijds stond men machteloos tegen de pestilentie, die als gesel Gods, en in ieder geval als onontkoombare ramp werd gezien. Twee voorwaarden moesten worden vervuld om de pestilentie de baas te worden : inzicht in de oorzaken en een levenswijze afgestemd op dat inzicht. De vraag of men de bereidheid opbrengt om te voldoen aan de medisch-hygiënische eisen waaraan voldaan moet worden om epidemien te voorkomen, is een politieke vraag, afhankelijk van het aanwezig zijn van macht en gezag om een volk tot bepaalde levenswijzen te brengen, afhankelijk ook van de mate waarin het volk inzicht kan krijgen in zijn eigen belang, en bereid kan worden gemaakt om daarbij een tastbaar onge-

mak te aanvaarden om daardoor toekomstige en onzekere rampen te voorkomen. Beslissende vraag bij een vredespolitiek is, of de staten bereid zijn « long-term interest » te laten prevaleren boven « short term interests » (36).

*
**

Toegepast op de vraag van oorlog en vrede, leidt dit tot het aanvaarden van vier hoofdstukken van polemologie.

1. *De fenomenologie van de oorlog*, zijn verschijningsvorm, zijn functies en zijn oorzaken, zijn gevolgen. Vast staat wel, dat functies, oorzaken en gevolgen verschillen naar tijd en plaats. Zo heeft oorlog ongetwijfeld vaak positieve functies gehad, in de tijd dat de verschijningsvorm, en de gevolgen, anders waren dan nu. Denkbaar ware, dat in de tegenwoordige tijd niet overal een positieve functie, en dus een bellum justum, zou kunnen worden ontkend. Van belang is ook hier het onderscheid te maken in de soorten oorlogen, waarbij in onze tijd van belang is het onderscheid in beperkte en totale oorlog. De relatie die daartussen bestaat, zodat bv. de beperkte Clausewitz-oorlog tussen hoogontwikkelde staten zo gemakkelijk kan uitgroeien tot een totale kataklysmische oorlog, brengt mede, dat hoogontwikkelde staten ook de beperkte oorlog dienen te vermijden wegens het gevaar voor escalatie. Van belang is ook het onderscheid tussen de oorlog ontketend door de staat of ondernomen door de wereldorganisatie ter handhaving van gerechtigheid. In het laatste geval is men geneigd om niet meer van oorlog te spreken, maar van collectief politie optreden, zoals voorzien in de vredeshandhavende functie van de VN (37).

(35) Voorbeelden van deze oorlogscyclus van de XVe eeuw tot deze tijd zijn te vinden in mijn: « National and International Peace Research », in *International Social Science Journal*, vol. XVII, nr 3, 1965, blz. 487-501, blz. 487.

(36) Het is deze karaktertrek van vredespolitiek — met name het zich laten leiden door « long range policy » — die meebrengt dat de democratie zo moeilijk gebracht kan worden tot een effectieve vredespolitiek. Alexis de Tocqueville noemde terecht de buitenlandse politiek de zwakste kant van de democratie, met name omdat de democratie gericht is op dichtbij liggende, tastbare voordelen. Daarover nader mijn: « Is de democratie vredelievend? » in *Maatstaf*, juni 1962, blz. 183-191, waarin nader op de Tocqueville's argumentatie wordt ingegaan.

(37) Het is duidelijk, dat hier een grens wordt getrokken tussen degenen die elke gewelddoefening verwerpen, ook wanneer zij collectief wordt ondernomen, omdat die gewelduit-

2. *De fenomenologie van de vrede*, de verschijningsvormen van vrede, de negatieve of schrale vrede, afwezigheid van oorlog, en de positieve, volle vrede, het gezamenlijk leven in een geordend verband, in een stelsel van algemeen aanvaarde gerechtigheid. Het gaat hier om het vaststellen van de « conditions of peace », datgene wat voor vrede nodig is in onze wereld, « our needs », gezien de feiten der samenleving.

3. *De situatie van onze wereld*, de feiten der samenleving. Daaronder vallen de materiele feiten, zoals de aanwezigheid van kernwapens en de wapenwedloop, de bestaande armoede en de groeiende tegenstelling tussen arm en rijk. Maar daaronder vallen ook de geestelijke factoren, het nationalisme, de rassendiscriminatie, en ideologische tegenstellingen. Deze feitelijke factoren bepalen mede datgene, waartoe de mensheid in staat is, « our capacities » naar de onderscheiding van de Amerikaanse senator Fullbright (38), bepaald door onze belangen, onze inzichten, onze opvattingen, onze « loyalties ».

4. *De mogelijke wegen van verandering*, het onderzoek naar de vraag of « het nodige » « mogelijk » gemaakt kan worden. De vraag naar de taak en werking van opvoeding en onderwijs, kerk en kunst, voorlichting en massa-communicatie.

Gaston Bouthoul formuleerde het standpunt van de polemoloog in de woorden : « si tu veux la paix, connais la guerre » (39). Deze formule zou misverstand kunnen wekken. Het gaat bij de wetenschap van oorlog en vrede zowel om dieper inzicht in de oorlog als om grotere kennis betreffende de vrede. Op beide terreinen (die onderscheiden, maar niet gescheiden kunnen worden) heerst nog grote onkunde. Onze wereld geeft jaarlijks ongeveer 180 miljard dollar aan bewapening uit, en heeft nauwelijks geld en mensen over voor vredesonderzoek. Niemand kan echter de vitale betekenis van het onderwerp ontkennen. Niemand twijfelt er ook aan dat wetenschappelijk onderzoek onmisbaar is bij het tot oplossing brengen van maatschappelijke problemen. De huiver en de onwil om het oorlogsprobleem op adequate wijze wetenschappelijk aan te pakken vinden waarschijnlijk hun grond in de verwachting, dat dit onderzoek ertoe zou kunnen leiden, bestaande maatschappelijke instellingen te wijzigen. Het bestaande stelsel — op de grondslag van nationaal-

souvereine staten, die veiligheid zoeken in eigen wapenmacht — heeft telkens tot oorlog geleid. Het is vanzelfspreken dat verandering nodig is. Wetenschappelijk onderzoek houdt zich bezig met de vraag welke verandering nodig zijn, en wat de wegen zijn waarlangs die verandering geleidelijk haar beslag kan krijgen. Het lijkt mij, dat de onwil om op grootscheepse wijze het oorlogsprobleem wetenschappelijk te onderzoeken zijn verklaring vindt in de onbestemde angst dat wellicht heilige huisjes daardoor bedreigd zouden worden.

Keuze voor vrede zou insluiten grote aandacht voor « peace research », niet belemmerd door de bezorgdheid dat het wetenschappelijk onderzoek tot resultaat zou hebben het inzicht in de noodzakelijkheid van verandering. De vrede heeft vanzelfsprekend een prijs, en zelfs een hoge prijs. Men kan daar niet licht over denken. Maar er staat ook heel wat op het spel.

*
**

Enkele conclusies kunnen uit het voorgaande worden getrokken betreffende het thema « de keuze tussen oorlog en vrede ». Men is geneigd te menen, dat die keuze alreeds gedaan is, en gekozen is voor de vrede.

In het voorgaande is gepoogd aan te tonen :

1. dat de keuze voor vrede zéér samengesteld en ingrijpend is ;

oefening ethisch of politiek wordt afgekeurd, de pacifistische houding, en diegenen die de geweldsuitoefening door de Staat verwerpen, maar collectief geweld in bepaalde omstandigheden onvermijdelijk achten. Op de laatste Pugwash-conferentie verklaarde een meerderheid van de deelnemers zich vóór collectief militair optreden tegen Rhodesië. Zie de *Pugwash-Newsletter*, April, 1966, blz. 77.

(38) J.W. FULLBRIGHT, *For a concert of free nations*, in *Foreign Affairs*, 1961, blz. 1-18 en in zijn « Prospects for the West », Cambridge, 1963, blz. 43. Fullbright stelt tegenover elkaar « our needs » (bepaald door de feiten) en « our capacities » (bepaald door de opvattingen). Deze onderscheiding is nuttig in verband met de gebruikelijke classificatie van idealisten en realisten. Realisten noemt men gemeenlijk degenen die zich laten leiden in hun politieke doelstellingen door de eisen van de gangbare en levende ideeën, als idealisten worden betiteld, en in onze tijd impliceert dat een afkeurend oordeel, degenen die zich in hun doelstellingen laten leiden door de eisen van de bestaande feitelijke situatie, de realiteit. Er is hier verwantschap met de oude, onder meer door Eméric de Vattel gemaakte onderscheiding tussen « jus necessarium », het niet geldende, niet bereikbare natuurrecht en « jus voluntarium » het geldende positieve volkenrecht.

(39) Gaston BOUTHOU, *Les déceptions du désarmement*, *La Revue de Paris*, 1961, blz. 104-114, blz. 114, en zijn « Sauver la guerre, Lettre aux futurs survivants », Paris, 1961, blz. 250.

2. dat het de vraag is of men bereid is die ingrijpende keuze te doen, met name of men bereid is de prijs te betalen die aan de vrede is verbonden ;

3. dat de keuze voor de vrede niet alleen betekent de afstand van de oorlog als voortzetting van de politiek met militaire middelen (de Clausewitz-oorlog), maar ook insluit de afstand van het gevaarlijk en uitdagend internationaal verkeer, dat, zo nu en dan, de kataklysmische oorlog, de oorlog als verkeersongeluk, meebrengt. De keuze voor vrede zou daarom insluiten ingrijpende regeling van « arms control », wapenvermindering en uiteindelijk ontwapening (met alle consequenties die dit zou hebben op het gebied van het volkenrecht en de internationale organisatie), en ook ingrijpende verandering eisen van de rechtsverhouding tot de arme wereld (waarbij de wereld-

gemeenschap geleidelijk het karakter zou verliezen van de « ordgemeenschap » om te groeien tot « welvaartsgemeenschap »);

4. dat de keuze voor de vrede ook zou meebrengen grotere aandacht voor de « peace research », immers de gecompliceerdheid van het probleem is haast onvoorstelbaar, en de ongewisheid over consequenties van te nemen stappen versterkt de neiging die stappen na te laten. De ingewikkeldheid en onoverzichtelijkheid van het probleem dwingt tot zéér voorzichtige politiek, waar tact en prudentie een bijzondere plaats hebben.

Die ingewikkeldheid eist ook grotere aandacht bij de wetenschap-planning voor de vredeswetenschap. Nodig is concentratie op peace research, als logisch pendant van de wetenschappen, die op het punt van de vernietigingsmiddelen wonderen van vernuft tot stand hebben gebracht.

De federalistische stroming in België in het begin van de XXe eeuw (1900-1914)

door Rigo DE NOLF,

Licentiaat in de politieke en sociale wetenschappen.

★

Vanaf 1900 kan men van een beginnende federalistische stroming spreken. Het is voldoende bekend dat Waalse nationalist, wallinganten, de promotors ervan waren. « Bestuurlijke scheiding is feitelijk een formule van Waalschen oorsprong ». Zo begint *Activisten* zijn eerste hoofdstuk « De bestuurlijke scheiding voor den oorlog » en voegt er aanstonds afwijzend aan toe :

« Sommigen hebben er een soort van liefhebberij van gemaakt dit denkbeeld te doen doorgaan als van de Vlaamsgezinden komende en klommen terug tot 1856 (verslag der Vlaamse Commissie), tot 1846 (vertaling van een stuk van D. Höfken in het tijdschrift de *De Broederband*), ja, tot 1840 (Blommaert in het *Kunst- en Letterblad*) (1). »

Maar geen mensch zal uit enkele sporadische en theoretische uitingen besluiten dat bestuurlijke scheiding een eisch was van de Vlaamsche Beweging. Bewijs : als in 1906 de Antwerpsche Tak van het Algemeen Nederlandsch Verbond, om de 50^e verjaring te herdenken van het instellen van de Vlaamsche Commissie van 1856, *Het Vlaamsch Programma* opstelde, verslag over de Vlaamsche grieven en hun herstel (2), gebruikte hij, in een brochure van 163 blz., maar een enkel keer den term *bestuurlijke scheiding*, en dan nog wel om te zeggen (blz. 122) : « Opdat er zelfs nooit spraak kome van een *bestuurlijke scheiding* van ons vaderland... (3) ».

Bestuurlijke scheiding is inderdaad tot nu toe nooit een uitdrukkelijke eis geweest van de Vlaamse Beweging. Uit de teksten van 1840 tot 1856 (1) blijkt toch dat de federalistische gedachte in de Vlaamse Beweging aanwezig is en als alternatief aanvaard wordt voor een toestand van ver-

drukking en rechteloosheid waarin de Vlaamsgezinden zich toen voelden.

Anderdeels vermeldt *De Blauwvoet* ook een tekst van dezelfde commissie van het A.N.V. : « De departementen in de ministeriën zullen verdubbeld worden : er zullen Vlaamsche en Waalsche afdelingen worden ingericht. De Vlaamsche zullen gelast zijn met het bestuur van Vlaamsch-België ; de Waalsche, met het bestuur van Waalsch-België (4) ».

Elk haalt uit de teksten wat bij zijn standpunt past. Uit het voorgaande wordt eveneens duidelijk dat er in die tijd nog begripsverwarring was en vooral dat men nog schrik had een kat een kat te noemen. *Het Vlaamsch Programma* vroeg wel de splitsing van de ministeries wat in werkelijkheid op bestuurlijke scheiding neerkomt, maar die term was nog taboe in Vlaamse kringen, vooral omdat de Walen het openlijk begonnen te eisen. Maar de zinspeling van *Het Vlaamsch Programma* wijst erop dat er toch al van bestuurlijke scheiding spraak moet geweest zijn. Inderdaad, Waalse en Frans-Belgische bladen hadden het vraagstuk reeds aangeroerd, o.a. in 1890 *La Réforme* en ook *La Chronique* in een opstel getiteld *Les deux Races* ondertekend Noël (5). In 1897 lanceert de

(1) Zie vorig artikel, *Res Publica*, VII, 1965, 2, blz. 141-164.

(2) Antwerpen, De Nederlandsche Boekhandel.

(3) *Activisten*, Gent, 1919, uitgegeven door het bestuur van het Vuylsteke Fonds waarin o.a. zetelden, drie Gentse professoren : C. De Bruyne, P. Fredericq en J. Vercoullie; prof. A. Vermeulen (Brussel), verder Louis Franck, minister van koloniën en Julius Hoste, Hoofdredakteur van *Het Laatste Nieuws*; zie blz. 11.

(4) *De Blauwvoet*, Orgaan van het Algemeen Vlaams Studentenverbond (A.K.V.S.), Leuven, febr. 1928, 8^e jg., nr 3, blz. 63.

(5) Zie vorig artikel, *Res Publica*, VII, 1965, 2, blz. 141-164.

Waalse dichter A. Mockel de leuze : « La Wallonie aux Wallons, la Flandre aux Flamands et Bruxelles aux Belges » ! In 1898 dringt *la Ligue wallonne* van Luik aan op federalisme.

Vanaf 1906 kan men in verschillende Waalse bladen en tijdschriften artikels vinden, die de scheidingsgedachte opwerpen en telkens duidelijker en scherper uitspreken. *De Vlaamsche Landsbond* heeft die tot in 1914 bijgehouden en samengebracht in een brochure : *Les Wallons et la Confédération de la Flandre et de la Wallonie* (6).

Bij de bespreking in de Senaat van de taalwet Vander Linden-Renkin op het Assisenhof van Brussel verklaarde de minister van justitie, Renkin op 11 februari 1908 : « Daarbij begroet ik de onweerstaanbare macht van eenen stam die zo lang gebukt ging onder vreemde heerschappij, de onuitputtelijke levenskracht van een volk, dat groot wil worden, dat door terugkeer tot de moedertaal zijn zelfbestaan wil heroveren... Gedurende veertig jaaren werden de Vlamingen behandeld als overwonnelingen (*traités comme en pays conquis*). Wij willen dat zij in het vervolg behandeld worden als vrije burgers in een vrij land » (7).

De voornaamste woordvoerder tegen de wet was de ondervoorzitter van de Senaat, de Luikerwaal Dupont die op bedaarde toon begon maar zich langzaam opwond en aldus besloot : « Al die aanmatigingen der Flaminganten bepalen zich bij een plaatskens jacht ! Het algemeen belang staat op het spel. Gij loopt gevaar de Walen er toe te brengen eerstdaags eene *bestuurlijke scheiding* te vragen, wat ik een onheil voor onze nationaliteit en voor s' lands toekomst noem ».

De Heer Fulgence Masson, volksvertegenwoordiger van Bergen, durfde op het Liberaal Kongres van april 1909 te Mechelen, hulde brengen aan de rechtvaardigheid van de Vlaamse Beweging en aan haar noodwendigheid uit liberaal oogpunt (8). Dadelijk moest hij op de muren van zijn eigen stad een plakbrief van de *Ligue Wallonne* lezen, waaruit de volgende aanhaling volstaat om de kennis van zaken, de logica en de gehele gemoedstoestand van de strijdende Wallinganten te leren kennen :

« Montois ! vous vous refuserez, comme tous les Wallons, à subir le régime sous lequel ployent, sans y être résignés, les Alsaciens-Lorrains et les Polonais. Vous n'oublierez pas que la prospérité

du pays est due, en grande partie, à l'unité nationale réalisée par la langue française, qui, d'autre part, facilite nos relations avec l'étranger. Vous proclamerez qu'il n'y a pas d'égalité entre la langue française, langue mondiale, et les idiomes flamands, et les néerlandais !

Montois, Souffrirez-vous jamais qu'on vous astreigne à connaître le patois flamand ? Le sang de vos pères ne se révolte-t-il pas en vous à cette seule pensée ? Non, Montois ! Vous boucherez vos oreilles aux lâches conseils de M. Fulgence Masson ! Vous défendrez la population de vos écoles contre les exigences absurdes des flamingants ! Vous défendrez les employés wallons de l'Etat *traités en Belges de deuxième catégorie, traqués et dépossédés au profit des flamands.* »

De Heer Masson verdedigde zich duchtig in zijn eigen blad *La Province*. Indien men, zegde hij, de Walen op taalgebied zou willen behandelen zoals de Vlamingen het nog worden, « cela ne durerait pas vingt-quatre heures. Les Flamands ont subi ce régime pendant cinquante ans » !

Dat hij dat kon doen, en later nog herhaaldelijk op allerlei vergaderingen de Vlaamse taalrechten kon verdedigen, en toch telkens weer door zijn kiezers naar de Kamer werd teruggezonden, toont aan hoe gering de invloed van de Wallinganten was. De socialistische vertegenwoordiger Demblon, en nog andere Waalse mandatarissen, om soortgelijke redenen voor verraders uitgemaakt, werden even geregeld door hun partij herkozen.

Tegenover zoveel onheil gingen dan de mannen der *Ligue Wallonne* aan uiterste middelen denken : in een tweede manifest tegen de Heer Masson verklaarden zij in mei 1909 dat er geen andere oplossing meer overbleef dan de *Bestuurlijke Scheiding*. In de schoot van de *Ligue Wallonne* van Luik werd een komitee opgericht om het zelfbestuur van de Waalse provinciën te bestuderen. Daartoe behoorden o.a. de volksvertegenwoordigers Magnette, Buisset, Troclet en Neujean.

(6) Brussel, Imprimerie du Comité d'Appui flamand, z.j., 8 blz., tijdens de oorlog door de activistische Vlaamse Landsbond uitgegeven.

(7) FREDERICQ, *Schets eener geschiedenis der Vlaamse Beweging*, Gent, deel III (1905-1908), 1909, blz. 320-323.

(8) BASSE, *De Vlaamse Beweging van 1905 tot 1930*, Gent, deel I, Vóór den Oorlog, blz. 59.

Terwijl Emile Dupont in 1908 nog terughoudend is en zijn persoonlijk standpunt niet uitdrukt, doet hij dit wel twee jaar later, waardoor het vraagstuk een ernstig en officieel karakter krijgt. Op 9 maart roept staatsminister Dupont in volle Senaat uit : *Vive la séparation administrative!* omdat er een voorstel werd goedgekeurd om aan de griffiers van zes Waalse werkrechtshraden de kennis van het Nederlands op te leggen, ten behoeve van duizenden Vlaamse arbeiders in Wallonië (9). Dadelijk namen Waalse en Brusselse bladen dit « gevaarlijk invalsleger » van zes Vlaamse griffiers tragisch op en tot verbazing van alle bezadigde lieden, bleef het niet bij dagbladschrijvers. Te Luik werd onder voorzitterschap van senator Dupont een kommissie samengesteld om aan de verwezenlijking van de bestuurlijke scheiding te beginnen.

Weldra luwde echter die storm in een glas water, hoewel er ditmaal een tiental personen met gezag mee gemoeid waren. Intussen was overigens de wet over de werkrechtshraden wegens aangebrachte amendementen naar de Kamer teruggekeerd. De verplichting om Nederlands te kennen die op 9 maart door de Senaat was aangenomen, werd op 22 april door de Kamer afgeschaft en vervangen door het recht op een kosteloze vertaler. Die nieuwe maatregel werd, op een stem na, éénparig aangenomen en wel op voorstel van 4 flaminganten, de heren Franck, Augusteyns, Henderickx en Juliaan Delbeke, bij wie zich de heren Vander Velde en Denis voegden. Het was vooral Louis Franck (1868-1937) die zijn Vlaams gezinde medeleden en de hele Kamer ervan overtuigde dat die eerste en enige taalverplichting, ooit aan het Wallonië opgelegd, hoe redelijk ook, er nog één teveel was. Hij wilde zelfs de schijn vermijden van een Vlaamse inmenging in Waalse zaken.

Toch schreef een jaar later de Luikse advocaat Emile Jennissen een vlugschrift *Pour la Séparation administrative*, waarin hij de scheiding niet alleen bestuurlijk maar ook staatkundig en zedelijk wenste. Er volgden besprekingen in de pers, maar de openbare mening bleef onverschillig. Over de denkbeelden en formules van Jennissen werd in 1912 een briefwisseling tussen hem en Pol de Mont uitgegeven (10). Merkwaardig was het antwoord van Pol de Mont (1857-1931), de grote liberale flamingantische voornam, aan Jennissen :

« Ik ben geen voorstander van de *bestuurlijke scheiding* en nog minder van de *politieke scheiding*, al schrikt ze mij niet af, alhoewel de *Vlaamse Beweging* er alles zou bij winnen ». De Mont wijst ze af op dat ogenblik omdat hij niet enkel Vlaanderen bemint en de toekomst van het Vlaamse volk wil verzekeren maar omdat hij ook Belgisch patriot is.

In *La Revue Judiciaire* van 25 mei 1911 te Parijs antwoordde advocaat Pierre Avigdor dat het scheidingsvoorstel van Jennissen een zelfmoord zou zijn voor België en daarenboven schadelijk voor Frankrijk.

Omstreeks dezelfde tijd weigerde Omer Wattez (onder pseudoniem Joost) in *het Handelsblad* (mei 1911) de Waalse aktie ernstig op te nemen : volgens hem meenden de Walen het niet ernstig en was dit alles maar chantage om de *Vlamingen* te beletten hun universiteit te verkrijgen (11). Het is een feit dat de *Vlamingen*, om de *beschuldigingen* van separatisme te voorkomen in hun strijd voor de vernederlandsing van Gent, weigerden zich op dit gladde ijs te begeven.

Het is merkwaardig dat de Waalse beweging voor bestuurlijke scheiding en later zelfs de separatistische Franse beweging door officiële personen gepatroneerd wordt, zoals staatsminister Bara en Dupont, ondervoorzitter van de Senaat, terwijl van Vlaamse zijde slechts schuchtere stemmen opgaan van tweederangsfiguren.

Er was ook voortdurend spanning in de pers en elders tussen de Vlaamse en de Waalse beweging. Wanneer Basse het heeft over de onwetendheid, het onbegrip en de « kwade trouw » van de franstaligen tegenover de *Vlaamse strijd* schrijft hij dat voor de Brusselse pers, met « meer dan een overgewaaiden Franschman in hun redaktie », de *Vlaamse Beweging* niet uit welbekende geschiedkundige omstandigheden gesproken was, maar nog steeds is (*Chronique*, juni 1912) « un mouvement artificiel créé par quelques forcenés ». Af en toe werd de *Vlaamse Beweging* ook aan Duitse invloed toegeschreven, hoewel Duitsland

(9) *Aktivisten*, blz. 13; BASSE, *a.w.*, blz. 61; DE BRUYNE, *a.w.*, blz. 194; *De Blauwvoet*, blz. 64.

(10) Volgende gegevens steunen op *Activisten*, blz. 13, 14, 35; BASSE, *a.w.* I, blz. 62, 20-22, 31-33; DE BRUYNE, *a.w.* blz. 195-196.

(11) ELIAS, *Geschiedenis van de Vlaamse Gedachte*, Antwerpen, deel 4, 1965, blz. 217.

tegenover de Vlaamse Beweging tot 1914 « de grootste onverschilligheid en de ingeweken Duitsers niets dan baatzuchtige vijandigheid aan den dag legden ». De franstaligen hadden hier « *Amitiés françaises* », maar de Vlamingen geen « *Amitiés allemandes* ». Op de vergaderingen van de Flaminganten verschenen nooit Duitse overheids-personen en in hun knoospunten geen Duitse ordelintjes, « terwijl op de Fransgezinde congressen steeds Franse ministers en parlementsleden optraden en het Franse lintjes regende op de bestrijders van de Vlaamse Beweging ».

Een andere dwaling betrof het zogezegd *vrijwillig* aanvaarden van de heerschappij van het Frans door het Vlaamse volk. Alle Frans-Belgische bladen en alle Fransgezinde redenaars hielden dat vol. Hun geijkte uitdrukking was daarbij : « *adopté sans contrainte* » (of *librement*). Zo bv.

Le Soir in maart 1914 « *librement* » en dat blad voegde er de geleerde inlichting bij : « *Les Flamands ne sont pas des Germains* ». Ook de *Chronique* hielp dapper die historische ketterij verspreiden. Het moet dan zeker in een onbewaakt ogenblik zijn dat zij in mei 1914 de tekst van een dekreet meedeelde, waarin Louis XIV in 1684 uitdrukkelijk verbiedt in gerechtszaken het Vlaams te gebruiken. Verder voegt het blad er nog bij : « *Ajoutons que le 2 Thermidor an II de la République une et indivisible, la Convention renouvella la défense d'écrire tout acte public en aucune autre langue qu'en français, à peine de six mois d'emprisonnement* (12) ».

Volgens Basse werden de Flaminganten tot de meest uiteenlopende bedoelingen in staat geacht. « Nu eens wilden zij het Pangermanisme dienen, dan weer de Catholieke partij ; of ze wilden aan de Walen hun taal opdringen ; of ze handelden uit haat tegen Frankrijk of de Franse taal ; of ze wilden *Vlaanderen van Wallonië scheiden* ; of, nog eenvoudiger, ze zochten nieuwe ambten te doen inrichten, om die dan tegen goede bezoldiging te kunnen bekleden ». Deze laatste aantijging was schering en inslag van een menigte dagblad-artikels ; blijkbaar waren alleen de Fransgezinde perslui onbaatzuchtig van aard ! Het was nochtans gemakkelijk, van personen, boven alle verdenking verheven, te vernemen wat de Flaminganten wilden. Volksvertegenwoordiger, Louis Frank, maakte het nog eens duidelijk op een vergadering van de

Liberalen Vlaamschen Bond die te Antwerpen op 15 maart 1910 plaats had, en waar de gehele zaal zijn woorden toejuichte :

« Drie zaken willen wij, Vlamingen, *niet* :

1. Aan de Walen de kennis onzer taal opdringen.

2. Ons vijandelijk aanstellen, tegenover de Fransche taal en ze bannen uit Vlaanderen en uit het onderwijs (13).

3. De *bestuurlijke scheiding*.

Wat we willen is eerbied voor onze taal en eerbied voor ons volk ».

Onder de franstaligen, zowel Walen als franssprekende Vlamingen ontstaat in die periode een bijna ziekelijke bewondering voor Frankrijk, de Franse taal en kultuur. Deze neiging wordt steeds meer politiek gekleurd en wordt vlak voor de eerste wereldoorlog annexionisme van Wallonië bij Frankrijk. In het Vlaamse land waren verschillende fransgezinde organismen gesticht bv. de *Société flamande pour la Vulgarisation de la Langue française* (Gent 1898) de zgn. « *Vulgarisateurs* (14) » ; in aug. 1909 te Antwerpen, de *Ligue pour la Liberté des Langues* ; in 1910 te Brussel de *Ligue nationale pour la Défense de la langue française*. « Tijdens den strijd om de Vlaamsche Hoogeschool bestond ook de *Union pour la Défense de la Langue française à l'Université de Gand* (october 1910) ».

Andere groeperingen waren rechtstreeks of onrechtstreeks aan de invloed van Frankrijk te danken : in 1891 de *Section belge* van de *Alliance française* ; de verschillende « *Amitiés françaises* » te Brussel, Gent, Mechelen en enkele andere Vlaamse steden als Hassels en Ronse ; de Brabantse afdeling van de *Fédération internationale pour l'Extension et la Culture de la Langue française*, deze hield haar eerste zitting te Brussel in februari 1909 onder voorzitterschap van professor M. Wilmotte en benoemde tot voorzitter staatsminister Jules Lejeune. Die verenigingen richtten kongressen in van 1908 te Aarlen tot december 1913 te Brussel.

(12) Bulletin des Lois de la République, no 25, loi no 118.

(13) Bedoeld werd de *kennis* van de Fransche taal.

(14) FREDERICQ, *a.w.*, III, blz. 17-24, 14-15; BASSE, *o.w.*, I, blz. 39-48.

« Zij droegen telkens verschillende namen ; maar, afgezien van toetreders uit Frankrijk, speelden nagenoeg dezelfde personen steeds de hoofdrol ; het voornaamste doel was ook altijd de bestrijding van de veldwinnende Vlaamsche Beweging. »

Sommige zeer dubbelzinnige vriendschapsbetuigingen van Franse zijde aanvaardden de franstalige bladen met kritiekloze onderdanigheid als blijken van edelmoedige bescherming. Enkele franstalige provinciale organen werden dat soms gewaar en kwamen flink op « zoowel tegen het gebrek aan waardigheid van hun Franschdolle vrienden, als tegen den aanmatigenden toon, die men in Frankrijk dikwijls tegenover België aansloeg ».

Jules Clarette had eens in *le Figaro* welgemeende lof uitgesproken over de Belgen, « ce grand petit peuple ». Kort daarop (1909) reageerde de *Chronique* « Ouil mais pour que le « petit peuple » continue à grandir, il faut qu'il se défende contre la dépression germanique et sache se résigner à l'influence française dans ce qu'elle a de beau, de grand et de généreux. Il n'y a pas de danger que nous nous francisions jamais avec excès ».

Het bleef niet bij woorden. In 1909 gingen de *Amitiés Françaises* en soortgelijke verenigingen over tot een daad. Men zou de zegepraal vieren, die in 1792 te Jemappes door de Fransen op de Oostenrijkers werd behaald, omdat die, volgens *Le Petit Bleu*, « een der grote zegeprealen is die de Franse kultuur op het Germanisme behaald heeft ».

Maurice des Ombiaux schreef op 16 januari 1909 in *Le XXe siècle* : « A Jemappes je fêterai le génie de la France, notre patrie de langage et de culture, de cette France généreuse qui en 1830 nous assura la liberté qu'elle nous avait promise à Jemappes ».

De Walen beschouwen trouwens nu nog de Franse tijd als een glorievol tijdperk en vieren Jemappes of treuren om Waterloo, terwijl de Vlamingen die tijd steeds als een vreemde bezetting beschouwd hebben, wellicht ook omdat hun taal toen op straf verboden was. In officiële gebouwen van de stad Luik hangen nu nog aanplakbrieven over de viering van Jemappes. De Walen vereren nog altijd Napoleon, terwijl veel Vlamingen de neiging hebben dan even met Hitler te vergelijken. De Walen zijn nog altijd doordrongen van de

liberté-gedachte van de Franse Omwenteling, De Vlamingen hebben meer gemeenschapszin.

Het *Nationaal Vlaamsch Verbond* verspreidde in 1909 een plakbrief waarop de « weldaden » van de Republiek tijdens de « Franse tijd » werden opgesomd. Er werd een « Comité définitif » samengesteld uit de heren Jules Destrée, Houzeau de Lehaye, Heupgen (kamerleden), Leon Dommartin, Graaf Albert du Bois, Dumont-Wilden, George Garnir, Gérard Harry en anderen. En de viering ging door. Er waren natuurlijk ook overheidspersonen van over de grens, waaronder generaal Langlois. Graaf du Bois had hem een open brief gericht, waarin te lezen stond : « Gij, Generaal, die een Fransen degen draagt, spreek ons niet te Jemappes over onze onafhankelijkheid, verklaar niet dat de grens, die de vaneenscheuring van onze nationaliteit bekrachtigt, moet behouden worden. Wij, Walen, zijn zo zuiver Frans, als welke andere Fransen van over de grens... » De *Chronique*, die nu toch wat beschaamd begon te worden, protesteerde daar heftig tegen op 20 september 1911.

Dit alles lokte Franse buitensporigheden uit. In 1910 werd het *Conseil Municipal* van Parijs plechtig door de gemeentebesturen van Brussel, Antwerpen en Gent ontvangen. Te Brussel meende waarschijnlijk de voorzitter van die raad, de Heer Belau, zeer vriendelijk en zeer beleefd te zijn door in zijn officiële rede België « un petit coin de France » te noemen. In januari 1911 schreef een medewerker van het grote Parijse dagblad *Le Matin*, die in België had gereisd, o.a. het volgende: « ... ce flamand est une sorte de patois germanique, de jargon barbare qui méprisent les Allemands et même les Hollandais... Il est déjà inouï que des ministres gouvernant à Bruxelles, c'est-à-dire dans un quartier de Paris, se permettent de faire du patois flamand l'égal de la langue française... ».

Op verschillende manieren was er ook Franse financiële tussenkomst in België o.a. door de *Société française de Bienfaisance* voor de scholen van de Vulgarisateurs. Er was echter nog rechtstreeks Franse inmenging in onze binnenlandse aangelegenheden. Op 20 december 1912 stemde de Franse Kamer een bijzonder groot krediet voor de Franse deelname aan de Gentse Wereldtentoonstelling, omwille van de strijd « tot vervlaamsching der Gentsche Hoogeschool ». De Heer Fernand David, Frans minister van handel en

nijverheid, had daar persoonlijk op aangedrongen (15): « La Chambre sait pour quelles raisons... parce que nous étions là sur un terrain où notre influence à l'extérieur est tout particulièrement mise en cause. La Chambre sait quelles sont les tendances diverses qui se disputent en Belgique... ». Na het geval van de Gentse Universiteit op zijn manier te hebben uitgelegd besloot hij: « En ce qui concerne l'instruction publique, nous avons décidé de créer surtout, avec une grande salle de conférences, toute une organisation de vulgarisation de la langue et de la pensée française ». Na deze ondubbelzinnige verklaring volgde een kort incident over: « ... un projet de loi nous demandant un contingent de croix de la légion d'honneur à l'occasion de cette exposition, comme il arrive trop souvent ».

De Frans-Belgische bladen verzwegen meestal het daarover ontvangen Havasbericht. Voor de ministeriële rede waren er een paar uitzonderingen. De *Chronique* riep op 28 december 1912 uit: « Voilà, n'est-il pas vrai, un langage censé et un noble langage »! Ze nam zelfs de Heer David in bescherming tegen de *Bien Public* die daags tevoren geschreven had: « La France montre bien qu'elle considère notre pays comme pays conquis. Quiconque n'a pas une âme de laquais ne supportera pas cette tutelle ».

De franstalige bladen wilden verdere ruchtbaarheid vermijden. Men hoopte immers ook op de deelneming van andere landen dan Frankrijk, en de *Kölnische Zeitung* van 8 januari 1913 had gesproken van een « ongehoorde inmenging ». Als de h. C. Huysmans in de Kamer vroeg of het waar was, dat Frankrijk zo goed als officieel was uitgenodigd om hier de Vlaamse Beweging te komen bekampen, verschanste zich de bevoegde minister achter twee ontkennende brieven: één van de h. Cooreman, voorzitter van het Bestuur der Tentoonstelling, die uitdrukkelijk loochende, en een minder uitdrukkelijk schrijven van het Gents Stadsbestuur.

Alsof de bedoelingen der Franse regering nog niet duidelijk genoeg waren, meende, in maart 1913 te Nancy, de h. Ch. Legrand, voorzitter der Franse afdeling van de tentoonstelling, zijn landgenoten nog eens hun plicht op het hart te moeten drukken: « A côté d'amitiés françaises presque séculaires, vous aurez à lutter contre un élément qui ne tend à rien moins qu'à repousser

les produits français, les mœurs françaises, l'esprit français et jusqu'à la langue française elle-même. Pour les défendre, vous entamerez le bon combat et dans cet effort patriotique je suis sûr que vous aurez l'appui de cet éminent compatriote qui vient d'être appelé à la haute magistrature du pays » (16).

Dit alles werd natuurlijk door de Vlaamsgezinde pers uitvoerig en spottend besproken. Basse voegt eraan toe dat « de officiële inrichters der wereldtentoonstelling » zich lieten « bedwelmen door den rijkdom en den smaakvollen zwier der schitterende Fransche afdeeling, die ontegensprekelijk op de Tentoonstelling alle andere landen in de schaduw stelde... die Fransche roes duurde ongeveer twee jaar! » Juist zoals in 1958 als reactie op de wantoestanden op de Brusselse Wereldtentoonstelling de Vlaamse Beweging na W.O.II weer definitief in het openbaar startte zo gaf ook de herrie rond de Gentse van 1913 een flinke stoot voorwaarts. Lang vóór de opening der tentoonstelling, en later, toen ze reeds haar bezoekers ontving, zonden allerlei Vlaamse verenigingen verzoekschriften aan alle betrokken overheden, om te vragen dat Nederlands en Frans op gelijke voet zouden behandeld en vooral dat de wet van 1878 over de bestuurstaal zou nageleefd worden.

Toen de door het *Vlaamsch Handelsverbond* op 11 september 1911 verkregen belofte niet werd nageleefd, werd op 25 februari 1912 door het Verbond een *Vlaamsch Comiteit voor de Tentoonstelling van Gent* gesticht waartoe de meeste Vlaamse kringen uit alle partijen toetraden. Nadat alle pogingen om met het tentoonstellingbestuur te onderhandelen afgewezen waren, deden de Vlaamsgezinden beroep op het publiek. Overal werden protestmeetings ingericht en veel kringen stuurden een ultimatum met dreiging tot boycot. Op 19 oktober 1912 werd dan eindelijk een overeenkomst gesloten tussen de heren E. Braun (burgemeester van Gent) en Cooreman (oud-kamervoorzitter) van het bestuur en Leo Meert van het *Comiteit*, dat voldoening kreeg. Dit werd echter niet lang in praktijk omgezet. Vlaamse en Nederlands groepen kregen geen toelagen of medewerking. De uitvoering van Benoits oratorio *De*

(15) BASSE, a.w., I, blz. 48-54.

(16) Bedoeld werd de nieuwe voorzitter van de Republiek, de heer Poincaré.

Schelde door de niet-vlaamsgezinde konservatorium-bestuurder, E. Mathieu, werd op allerhande manieren tegenwerkt, hoewel het een groot sukses werd. Het bestuur liet het gala-concert voor de ontvangst van de Koning en de twee jonge prinsen op 22 juni 1913 inrichten door de Franse afdeling. Deze liet dit over aan de redactie van het Parijse tijdschrift *Comoedia*, die het op 24 juni noemde « une vraie manifestation française » en erbij voegde dat « les princes de la maison royale de Belgique » aanwezig waren geweest. Deze waren echter vlak vóór het concert naar Brussel teruggekeerd.

Basse schrijft verder : « Na de rede van Minister David, na die van den Heer Legrand, na al de tergerijen van de moedwillige beheerders en hun zwerm Franskiljonsche kantoorbedienden, na den hoon aan onze eigen Kunst in den persoon van Benoit, kwam nu die nieuwe miskening van ons land, gepaard met een grove belediging onze Vorst en onze Prinsen aangedaan : de maat was vol ». Toen het 3^e programma-nummer afgelopen was begon een groep jonge Vlaamsgezinden rechtstaande den *Vlaamschen Leeuw* te zingen. Ze werden echter hardhandig buitengedreven waar ze de tentoonstelling zingend rondtrokken. De pers reageerde heftig en veel ogen gingen dan ook open (17). *Le Journal d'Anvers* (n^r 15 van 1913) duidde aan wat op een Luikse tentoonstelling in een soortgelijk geval zou gebeurd zijn : « Ces Liégeois n'auraient pas seulement protesté, mais auraient mis le feu à la boîte. Les journaux d'expression française auraient-ils alors aussi écrit des tartines entières pour prouver que ces Liégeois sont des énergumènes, des bandits, de la canaille, etc. ? Je cesse, car je me sens devenir flamingant malgré moi. » Dit laatste zinnetje laat vermoeden dat de Franse roes tenslotte aan de Vlaamsgezinden geen kwaad had berokkend.

Al deze incidenten verhitten het politiek klimaat, waarin nu de eerste federalistische bom ontplofte. Dit gebeurde in 1912 ter gelegenheid van de Kamerverkiezingen van 2 juni. Liberalen en socialisten hadden gehoopt en de katholieken gevreesd dat die verkiezingen de katholieke regering ten val zou brengen. Maar ze bleef aan het bewind en versterkte zelfs haar volstrekte meerderheid. Diezelfde avond, toen de uitslag pas bekend gemaakt was donderde Jules Destrée (1863-1936), gezaghebbend socialistisch volksver-

tegenwoordiger voor Charleroi, in een heftige redevoering tegen de Vlamingen en eiste *bestuurlijke scheiding* — la séparation administrative — om niet langer door de katholieke Vlamingen onderdrukt te worden (18). Hij vergat daarbij, dat twee Waalse provinciën op vier, hoewel de minst bevolkte, nl. Namen en Luxemburg, overwegend katholiek zijn, evenals het arrondissement Doornik. Zijn scheidingsvoorstel lichtte hij enige dagen later toe in een bezadigde brief opgenomen in *Le Journal de Charleroi*. Hij schreef o.a. : « *La Libre Parole*, meent dat ik dronken was als ik mijn redevoering van 2 juni uitsprak. Nochtans komt het scheidingsvoorstel niet van een dronkaard voort, maar van een groot, altijd gematigd rechtsgeleerde, Emile Dupont, ondervoorzitter van de Senaat... Zijn protestactie is thans die van al de Waalse harten. Zijn denkbeeld heeft sedert 2 juni bliksemsnelle vorderingen gemaakt. Wij willen niet aan het klerikale Vlaanderen verslaafd zijn. Wij willen ervan scheiden om ons eigen leven te leiden. Vive la Wallonie, indépendante et libre ! »

Geruime tijd verscheen *L'Express*, het orgaan van de Luikse radikale liberalen, elke dag met een ondertitel in vette letters : « Il y a deux peuples en Belgique. L'un ne peut être toujours l'esclave et l'autre le maître. L'un ne peut toujours commander, l'autre obéir !!! »

Het nam vurige oorlogsverklaringen op, o.a. van J. Destrée, die zich ook in zijn eigen *Gazette de Charleroi* boos maakte. In het nummer van 13 juni 1912 schreef Destrée een programmatische oproep getiteld : « *Pour une Wallonie indépendante*. *L'Express* van 19 juni bevatte niet minder dan vier separatistische artikels met welsprekende titels : *Pour la Séparation* ; *Pauvre Homme en sa Maison est Roi* (een regel uit het publiekrecht van het Prinsbisdom Luik) ; *Vers la Délivrance* ; *Les Wallons Esclaves des Flamands*. Advokaat E. Jenissen, gaf een biezonder blad uit ; *Wallons-Flamands, vers la Séparation*, met een kaart van de taalgrens en met oorlogskreten als : « C'est la guerre, une guerre au couteau, que la contrainte officielle fera peut-être devenir surnoise et d'autant plus exaspérée » !

(17) BASSE, a.w., I, blz. 55-57.

(18) *Activisten*, blz. 14-35; BASSE, a.w., I, blz. 62-72; DE BRUYNE, a.w., blz. 195-198; ELIAS, a.w., blz. 218-222.

De Brusselse korrespondent van de *Gentse Flandre libérale* werd bang voor België (of veinsde het te worden); veel Walen spraken niet alleen van scheiding, maar ook van annexatie bij Frankrijk, en daaraan hadden natuurlijk de « exigences flamingants » schuld : « la victoire cléricalle du 2 juin n'est que la goutte qui a fait déborder le vase ». Georges Lorand trad in een aantal artikels op voor Waalse Home-Rule en Buisset bepleitte in verschillende bladen, o.a. in de *Gazette de Charleroi*, de zelfstandigheid van Wallonië. Wat het herhaaldelijk opgetoverd spook van het aanvallend Flamingantisme, met of zonder de zes griffiers als voorhoede, niet hadden vermocht, vermocht nu de katolieke zegepraal : de smeulende belangstelling voor de Bestuurlijke Scheiding flakkerde plotseling op en ontvlamde een gedeelte van de tot dusver onverschillig gebleven Waalse bevolking. De provincieraden van Luik (26 juni) en van Henegouwen (12 juli) spraken zich uit, om antiklerikale redenen, voor de bestuurlijke scheiding, die van Namen (17 juli) en Luxemburg verwierp ze met grote katolieke meerderheid (39 tegen 4 stemmen en 6 onthoudingen).

Het derde Waals Kongres (de twee eerste hebben niet zoveel ophef gemaakt) op 7 juli 1912 te Luik keurde de Bestuurlijke Scheiding goed, maar de ja stemmers waren slechts 28 in getal. Volgens Professor Wilmotte, die in de *Flandre* over dat fiasco klaagde, hadden zich de meeste openbare mandatarissen niet eens de moeite getroost het kongres bij te wonen. Een andere reden tot misnoegen was dat de katolieke advocaat uit Verviers, Maurice de Miomandre, de dungezaaide aanwezigen volgens *La Chronique* « une douche » gegeven had. Die strijdende anti-flamingant beweest met officiële statistieken dat tussen 1840 en 1909 de Vlamingen één miljard 900 miljoen meer aan belastingen hadden betaald dan de Walen en dat deze nochtans op de staatsbegroting steeds bevoordeeld waren. Hij besloot dat de Walen er alle belang bij hadden *niet* van de Vlamingen te scheiden, omdat ze niet zonder hen konden. Hij werd voortdurend onderbroken en op gemor en gefluit onthaald, maar hield vol en protesteerde tegen de ordeverstoorders (19).

De Heer J. Destrée was bij dat stortbad aanwezig, maar hij schijnt er weinig door afgekoeld want enkele weken later, in augustus, verscheen zijn beruchte *Lettre au Roi sur la séparation de*

la Wallonie et de la Flandre, waarin o.a. voorkomt : « Et maintenant que me voilà introduit auprès de Vous, grâce à cette sorte de confession, laissez-moi Vous dire la vérité, la grande et horripante vérité : *il n'y a pas de Belges* ». Hij maakt een scherp onderscheid tussen Vlamingen en Walen en schrijft : « vous apercevez vite des différences profondes : le Flamand est lent, opiniâtre, patient et discipliné ; le Wallon est vif, inconstant et perpétuellement frondeur de l'autorité. Les sensibilités sont différentes : telle idée, tel récit, qui enthousiasmera les uns, laissera les autres indifférents, peut-être même leur fera horreur ».

« Non, Sire, *il n'y a pas d'âme belge*. La fusion des Flamands et des Wallons n'est pas souhaitable ; et la désirât-on, qu'il faut constater encore qu'elle n'est pas possible (20). »

In het tweede deel bespreekt hij enkele punten uit de Vlaamse beweging om daarna in het derde deel op te sommen al wat de Vlamingen aan de Walen ontnomen hebben : *Ils nous ont pris...*

1° *Vlaanderen*, waar de Waal geen beambte meer vindt die hem in het Frans te woord staat.

2° *Ons verleden*, omdat de officiële wetenschap, zelfs die van H. Pirenne, aan het Vlaamse land de eerste rol in de Belgische geschiedenis toekent.

3° *Onze kunstenaars*, omdat men Roger de la Pasture als Rogier van der Weyden voor een Vlaming wil doen doorgaan.

4° *De openbare ambten*, waarin de Walen geen plaats meer vinden, omdat ze geen Vlaams kunnen leren.

5° *Ons geld*, alsof Maurice de Miomandre niet gesproken had.

6° *Onze veiligheid*, omdat de Vlamingen voor de krijgsmacht niets voelen dan afkeer, wat de Belgische regering belet heeft de nodige voorzorgen tot verdediging te nemen.

7° *Onze vrijheid*, omdat de Vlamingen de politieke weegschaal lang de katolieke kant doen overhellen.

(19) Zijn rede verscheen later als artikel: *Contre la Séparation administrative*, in *Revue de Belgique*, n° 21, nov. 1912, blz. 967.

(20) *Revue de Belgique*, n° 16-17, aug. 1912, blz. 735; ook als brochure verschenen, blz. 7, 8 en 11.

8° *Onze taal*, omdat in de Vlaamse scholen het Frans slecht behandeld wordt.

Daar het hem, in het huidig staatsverband, onmogelijk toeschijnt de Walen te bevredigen zonder de Vlamingen te krenken en omgekeerd en daar een versmelting der twee rassen onwenselijk en ook onmogelijk is, moeten ze van elkaar gescheiden leven, maar naar het voorbeeld van Zwitserland in een federale staat verbonden blijven. « Ce sera tout à coup que l'on se trouvera un jour, brusquement, si l'on continue à fournir des griefs à cette irritation, en présence du problème tout entier de *l'indépendance wallonne*. » « La séparation sera donc, avant tout, ce que les circonstances la feront. » « Au pis aller, si c'était la séparation complète, pourquoi ne pourrait-elle pas se réaliser dans la concorde et l'harmonie? Si nous étions des Etats unis comme la Suisse ou l'Amérique, si nous avions notre *Home Rule* comme l'Irlande, le mal serait-il si grand? »

Une Belgique faite de *l'union* de deux peuples indépendants et libres, accordés précisément à cause de cette indépendance réciproque, ne serait-elle pas un Etat infiniment plus robuste qu'une Belgique dont la moitié se croirait opprimée par l'autre moitié (21)? »

« Vous avez préconisé avec émotion, la force par *l'union*, par l'entente loyale et cordiale. On ne saurait mieux dire. L'union fait la force, mieux que ne pourrait la faire l'unité (22). »

In 1912 beschouwden de Fransgezinden Destrée's aanklacht vooral als een wonderbare troefkaart die zij tegen de Flaminganten op tweërlei wijze konden uitspelen: eensdeels heette het in hun pers en op hun vergaderingen, dat Destrée slechts olie had gegoten op een vuur dat eigenlijk door de Vlaamse Beweging was aangestoken, en dat nu de Belgische eenheid en zelfs de economische voorspoed van Vlaanderen aan vernieling blootstelde. Anderdeels beweerde bv. Roland de Marez, hoofdredakteur van de ernstige *Indépendance belge*, dat « de Vlamingen een voorstel tot scheiding met handgeklap zouden begroeten ». In de grond hoopte men dus de Vlaamsgezinden te verschrikken en ze tevens bij ordelievende mensen hatelijk te maken.

De eerste reacties van de Vlamingen op het Waalse voorstel tot bestuurlijke scheiding waren

echter afwijzend. In dezelfde maand waarin Destrée zijn *Lettre au Roi* had laten verschijnen, werd te Antwerpen het 32° Nederlands Taal- en Letterkundig Kongres gehouden. De algemene voorzitter, Pol de Mont, werd geestdriftig toegejuicht toen hij op 26 augustus 1912 in zijn openingsrede verklaarde dat de Vlamingen de Bestuurlijke Scheiding niet vreesden, maar ze ook niet wensten en overigens overtuigd waren dat de taalkwestie zonder die scheiding kon en zou opgelost worden (23). Hij was begonnen met te verklaren dat nooit uit de Vlaamse rangen één stem opgegaan was om de bestuurlijke scheiding te vragen en dat geen enkele Vlaming zich aangesloten had bij de voorstellen van Jennissen, hoewel zij veeleer reden daartoe zouden gehad hebben. De Vlamingen hoeven waarachtig niet bang te zijn voor deze bestuurlijke scheiding. Zij zou hen grote stoffelijke en nog groter nationaal-zedelijke voordelen brengen en als de Walen volharden in hun eis tot scheiding, dan zouden de Vlamingen zich ook erbij neerleggen. De Vlamingen wijzen echter de scheiding van de hand omdat zij zich niet alleen Vlamingen voelen maar ook trouwe en loyale staatsburgers; omdat zij denken dat België niet te groot en te sterk is of voldoende tegen gevaren gewaarborgd om nutteloos de eendracht en de eenheid van zijn uit twee nationaliteiten bestaande bevolking in gevaar te brengen; omdat het niet zozeer nationale als politieke motieven zijn die schuil gaan achter de eis van de Walen nl. die van een socialistisch Wallonië tegen een katoliek Vlaanderen. Pol de Mont ontkende dat deze tegenstelling bestond. Hij verklaarde zich overigens bereid zo nodig de wetgeving (d.w.z. de kieswet) te herzien om aan een dergelijke toestand te verhelpen en deze tegenstelling te overbruggen, maar hij wilde ook hierom van geen scheiding weten die ons zou verzwakken. De Vlamingen, besloot Pol de Mont, willen het hele taalvraagstuk oplossen zonder maar in het minst de eenheid van het vaderland in gevaar te brengen en ze zijn vast besloten, ondanks hun getalsterkte, nooit daarbij hun toevlucht te nemen tot dwang tegenover de Walen.

(21) *Lettre au Roi...*, brochure, blz. 24 en 25.

(22) Deze laatste zin is nu de ondertitel van het door André Renard gestichte weekblad *Combat*, Luik.

(23) Die Openingsrede staat in de *Handelingen van het 32° Ned. Taal- en Letterkundig Kongres*, blz. 47 en werd later als brochure verspreid.

Leo Meert-de Mullewie, voorzitter van het *Vlaamsch Handelsverbond*, verklaarde op het Kongres dat de Vlamingen hun bestuurlijke scheiding niet aanvaardden. « Maar... eenmaal dat gij zult afgezien hebben van een plan dat geheel tegen u uitvalt, blijft toch de kwestie gesteld. Wanneer in een land twee volkeren dezelfde rechten niet genieten, dringt zich de *bestuurlijke scheiding* op. Welnu, wij, Vlamingen, we onthouden dit. Ons volledig taalrecht zult ge ons schenken, of we richten u op de borst het wapen dat gij zelf gesmeed hebt : we dreigen u dan zelf met eene bestuurlijke scheiding (24). » Treffend wordt de Vlaamse houding weergegeven in een lezing van Mr. A. Van Roy voor het Algemeen Nederlands Verbond (ANV) Antwerpen : « Wil de Waal nu de Bestuurlijke Scheiding, ons is het goed. Komt ze er, dan zullen wij ze aanvaarden. Er voor strijden doen we echter niet. We hebben eerst ander werk. We moeten er voor zorgen de bestaande grieven weg te ruimen... ».

Het meest opgemerkt in Vlaanderen werden echter de antwoorden op de brief van J. Destrée uitgegeven door Hippoliet Meert en Emiel Wildiers. Vooral het antwoord van H. Meert, sekretaris van het Algemeen Nederlands Verbond, *Réponse à la Lettre au Roi de M. Destrée* trok de aandacht door zijn soliede dokumentatie en werd daarenboven zeer overvloedig verspreid. Aanvankelijk schreef H. Meert zijn antwoord als een bijdrage voor de *Revue de Belgique*. De directeur van het tijdschrift, Maurice Wilmotte, weigerde het op te nemen en het verscheen dan in het Frans in het augustus-septembernummer 1912 van *De Vlaamsche Hoogeschool* (25). Hierin werden Destrée's acht aanklachten (*Ils nous ont pris...*) met overvloedig cijfermateriaal weerlegt. Er valt op ideologisch gebied weinig of niets in aan te tekenen. Het opgeworpen vraagstuk van de Vlaams-Waalse verhoudingen op nationaal gebied wordt er niet eens in behandeld als nationaliteit-kwestie. Het betoog van Meert is een Vlaams grievenschrift geworden, waarvan de toon op verschillende plaatsen zeer scherp is en afsteekt bij het literair betoog van Destrée. Meert verklaarde, zoals Pol de Mont en Wildiers, dat de Vlamingen hun rechtshersel langzaam maar zeker zouden verkrijgen, zonder een Bestuurlijke Scheiding die zij niet wensten. Maar met Pol de Mont en tegen Wildiers zei hij ook dat de Vlamingen van die

scheiding niets te vrezen hadden. Als standpunt tegenover de bestuurlijke scheiding moet men een onderscheid maken tussen de persoonlijke mening van Meert en die van zijn vrienden in wiens naam hij beweert te spreken. Hij verklaart inderdaad zijn persoonlijke mening nog niet te willen uitspreken. Hij zelf vreest de kwalen niet die men van de bestuurlijke scheiding voorspelt, want anders zou Zwitserland niet bestaan. Hij is persoonlijk van mening zoals Jennissen dat een autonoom Vlaanderen en een autonoom Wallonië een sterker België zouden maken. Hij dringt evenwel niet aan en geeft eenvoudig de overheersende mening weer onder de flaminganten (26). De scheiding zou een einde maken aan al de grieven en nochtans ziet men de flaminganten niet luidruchtig toejuichen. Zij blijven kalm. *Vele Vlamingen*, zoals de vele Walen, denken dat deze scheiding misschien niet zonder gevaar zou zijn. Zij verkiezen boven alles nog een onafhankelijk België, waar het voor de Vlamingen langzaam voorwaarts gaat : zij vragen alleen maar geen overheersers en geen overheersten.

Het standpunt van de « vele Vlamingen » t.o.v. Wallonië en het Belgisch vaderland vindt men wellicht beter terug bij de Antwerpse advocaat Emiel Wildiers in zijn boekje *De Bestuurlijke scheiding van Vlaanderen en Wallonië. Antwoord aan Heer J. Destrée die het nodig achtte een beroep te doen op de Koning* (27). Wildiers is *princiepelijk* tegen de scheiding. In een voorafgaande brief aan Destrée stuurt hij hem het verwijt toe dat hij onverdiende schuld op de Vlamingen heeft gelegd. Hij vraagt hem te luisteren naar het antwoord, zowel van hemzelf, Wildiers, als naar meer bevoegden, « en gij zult denzelfden eerbied koesteren voor onze beweging, als voor den strijd der Hongaren, der Tsjekken, der Rumeniërs, der Croaten, der Polen, voor eigen volksbestaan, voor eigen taal en eigen kunst ».

Gij zegt : er zijn geen Belgen. « Ik dank voor

(24) *Handelingen*, blz. 143.

(25) Het verscheen een tweede keer in een Nederlandse Franse brochure (Gent, Plantijn, 1912 en 1913) en een derde keer met Destrée's brief vooraan. De Nederlandse tekst werd door het Willems-Fonds uitgegeven (uitg., nr 296, Gent, 1912). Die brochures werden met duizenden verspreid.

(26) H. MEERT, *Antwoord op den brief aan den Koning over de Scheiding van Wallonië en Vlaanderen van den Heer Jules Destrée*, Gent, 1913, blz. 7 in voetnoot.

(27) WILDIERS, *a.w.*, Nederlandse en Franse tekst, Antwerpen, 1912, 23 blz.

dit manhaftig en eerlijk woord, want gij hebt de waarheid gezegd. » Wildiers haalt hierop met instemming de betreffende passus aan uit de brief van Destrée die op dit vraagstuk betrekking heeft : de eigenschappen van Vlamingen en Walen, de soorten « Belgen » die men kan vinden onder de ambtenaren en in Brussel. Wij zijn het met u eens dat er in etnische zin geen Belgen bestaan : « er is zo min een Belgische ziel als er kan gesproken worden van een Belgische kunst ». Maar, « er zijn Vlamingen en Walen, die alhoewel hun eigen taal en landaard getrouw, oordelen dat België een staatkundige reden van bestaan heeft... ». De voornaamste voorwaarde is echter : evenwicht van rechten. « Wij zijn het insgelijks met u eens dat ene samensmelting van twee rassen een onmogelijkheid is, strijdig met de natuur. »

Het is echter een dubbele onwaarheid te zeggen dat de Vlaamse Beweging haar doel bereikt heeft en thans de Walen bedreigt. « Wij zijn nog ver het recht te bezitten van elk onafhankelijk volk zich vrij te ontwikkelen naar eigen aard en taal. » Hebben wij recht op een eigen kultuur, overeenstemmend met ons wezen, onze geest, ons hart ? Wij vragen te mogen leven als volk, niet als een vernederd en veroverd volk, maar als een vrij volk. Wij willen geen verfranste burgers en Vlaams werklieden : wij willen één volk zijn. Gij, Destrée, ziet maar één middel : de scheiding. Wij, Vlamingen, hebben daarin nooit ons heil gezocht. Uw bestuurlijke scheiding is trouwens een « wetgevende scheiding », de vernietiging van ons land.

« Wij vragen de bestuurlijke scheiding niet als Vlamingen, maar als Belgen wensen wij die niet, omdat wij overtuigd zijn dat de Mogendheden er weldra een voorwendsel zouden in vinden om ons bij hen in te lijven. » Beide volken moeten kultuurvolken worden, aan de spits van de beschaving staan. Dit is alleen mogelijk door broederlijkheid en erkenning van elks rechten. « Wallonië aan de Walen, Vlaanderen aan de Vlamingen en België aan ons allen. Zo zullen vrede en liefde heersen midden ons » — aldus het slot van dit antwoord.

Vergelijkt men het stuk van Meert met dat van Wildiers, dan stelt men vast dat de toon van het antwoord van Meert die is van de polemist en van de propagandist, hartstochtelijk, soms scherp en spottend. De toon bij Wildiers is heel anders.

Het is werkelijk, zoals het motto aangeeft : *Omnia fraterne*, waarbij één ogenblik zelfs kan gedacht worden aan de beruchte verdoezelingen van het advokatempleidooi. Aldus antwoordt Wildiers, op de beschuldiging dat de Vlamingen uiteindelijk toch overdrijven, met een brede schets van de toestanden in Vlaanderen en daartegenover de formulering van een zeer algemeen programma, dat bijna geen houvast meer geeft. Het blijft alles zeer vaag, de hoeken zijn afgerond en alles is berekend op een verzoenend slot. Over de posities van Meert en Wildiers is echter geen twijfel : Meert staat persoonlijk eerder gunstig en zijn antwoord gaat niet tegen de bestuurlijke scheiding, doch tegen de voorgewende grieven van Destrée ; Wildiers daarentegen staat op een Belgisch nationalistisch standpunt, ofschoon hij de dualiteit van Walen en Vlamingen in de staat vooropstelt en in dit opzicht aansluit bij Destrée. Het stuk van Meert is een flink gedocumenteerd betoog ; de brochure van Wildiers is een handig pleidooi zonder grote diepgang.

Op de jaarlijkse algemene vergadering van het Willemsfonds op 27 oktober 1912 hield Professor Camiel de Bruyne, schepen van onderwijs te Gent, een toespraak over *De bestuurlijke scheiding* en Mr. Verhaegen bestreed ze op het kongres van de Belgische Volksbond. Professor De Bruyne, vaststellend dat men in Vlaanderen zeer kalmpjes op de Waalse eis tot scheiding reageert, zegt echter aan het slot van zijn uiteenzetting over dit Vlaamse standpunt : « Zeer dikwijls reeds werd het gezegd en herhaald : *Wij Vlamingen, vragen de scheiding niet !* hoe groot het aantal onzer grieven ook nog zijn moge... Maar het zou een verregaande naïveteit zijn te gaan denken dat wij de scheiding *vrezen* : afgezien van de twee voorgaande standpunten, mogen wij verklaren dat de scheiding opeens, en als bij toverslag al onze Vlaamse verzuchtingen zou verwezenlijken ». Men make zich echter geen illussies — voegde de spreker er nog aan toe — zolang de Walen met het beste deel van de kaas kunnen gaan lopen ten nadele van de hongerende Vlaming, zullen zij er zich wel voor wachten er vrijwillig uit te trekken !

In Vlaanderen werd het scheidingsvoorstel van Destrée dus zeer koel onthaald. Het werd op een socialistisch arrondissementkongres te Antwerpen op 22 december 1912 zelfs openlijk gelaakt in de

volgende dagorde : « De vergadering, overwegende dat de handelwijze van gezelschap Destrée in zake bestuurlijke scheiding onsocialistisch is, drukt den wensch uit dat door de partij de houding van gezelschap Destrée en van de socialisten die voor de bestuurlijke scheiding ijveren, afgekeurd worde... ».

In Wallonië wint intussen de scheidingsgedachte veld. Op 20 oktober 1912 wordt op het Waals Kongres te Charleroi de *Assemblée wallonne* opgericht, in de werkelijke zin bedoeld als Waals parlement, samengesteld op grond van 1 afgevaardigde op 40.000 inwoners. Het telde 30 Kamerleden, 9 senatoren, de voorzitter van de Henegouwse provincieraad, de burgemeesters van Luik en Namen, verschillende provincie- en gemeenteraadsleden en een aantal Waalse letterkundigen. In Art. 9 van de statuten bevestigde de *Assemblée wallonne* « dat België slechts zijn toekomst kan vervullen door de vereniging van de twee volkeren, waaruit het bestaat, vereniging op een wederzijdse onafhankelijkheid steunend en uit een rechtmatige en vriendschappelijke verstandhouding gesproten ».

Dit programma bevatte dus de politieke zelfstandigheid voor Vlaanderen en Wallonië. De *Assemblée* werd verdeeld in 9 kommissies, wiens benaming herinnert aan ministeries en waarvan de voorzitters het « Middelcomiteit » vormden die de toekomstige Waalse regering moest worden. Samenstelling : *Commission de l'Intérieur*, Paul Pastur ; *Relations extérieures*, Georges Lorand ; *Sciences et Arts*, F. André ; *Travaux publics*, *Chemins de Fer, Postes et Télégraphes*, E. Buisset ; *Justice*, Magnette ; *Agriculture*, Hambursin ; *Défense nationale*, Hennebicq ; *Industrie et Travail*, Troclet ; *Finances*, L. Dechenne. J. Destrée, die het Kongres had voorgezeten werd tot algemeen sekretaris van de *Assemblée* aangesteld. Deze stelde zich aan alsof de scheiding reeds voltrokken was en nam op 16 maart 1913 een nationaal-Waalse vlag, de rode Gallische haan op geel veld met de strijdkreet « Liberté » en de wapenspreuk « Wallon toujours ». Die vlag werd zelfs aan sommige stadhuizen gehesen. Minstens tweemaal per jaar moest de *Assemblée* in één der Waalse steden vergaderen, daaronder werd Brussel gerekend. De katholieke regering de Broqueville (1911-1913) onderhandelde met de *Assemblée* en erkende twee « délégués de l'Assemblée Wallonne auprès du Gouvernement ». Toch is zij

niet geslaagd als eenheidsbeweging voor het wallingantisme.

De eerste spontane reacties van Vlaamse zijde op Destrée's brief waren afwijzend. In 1913 en 1914 komen meer positieve Vlaamse reacties los. Positief kan men wel de houding niet noemen van Lodewijk Dosfel (1881-1925) die de bestuurlijke scheiding einde 1912 nog een onduidelijk begrip vond, maar de toon van zijn opmerking en de wens « om de taalkwestie in haar geheel op te lossen en niet zoals nu met stukjes en brokjes » kan evenmin afwijzend genoemd worden. Het is toch opvallend dat Dosfel, in zijn voorstel tot wetenschappelijke uitdieping van de Vlaamse Beweging, voor de eerste studiedag die hij wilde houden in 1914 als eerste punt ook de bestuurlijke scheiding met haar implicaties en gevolgen op de dagorde wilde plaatsen.

Positief was de houding van zekere jonge kringen, zowel vrijzinnige als katholieke. De studentenkring *De Klauwaertszonen* te Antwerpen verdeeldt in zijn maandblad *Harop* van meet af aan de bestuurlijke scheiding. In *De Goedendag* van maart 1913, verschijnt een artikel van Marcel Minnaert tegen de tweetaligheid en, met Destrée, tegen de « âme belge ». « Wij voelen niets, absoluut niets voor België — schrijft de jonge Minnaert — iederen weet toch wel dat de revolutie van 1830 alleen door Walen en Fransen werd gevoerd en dat het slechts per ongeluk was dat België daaruit geboren werd ; het eigenlijk doel was ons bij Frankrijk in te lijven. Dus wij zijn het wel eens : het Belgisch vaderland bestaat niet ». In oktober 1913 verschijnt in ditzelfde tijdschrift een artikel van Bob Van Genechten met een oproep tot de Walen voor « de vriendschappelijk bestuurlijke scheiding ». In oktober 1913, op de feestzitting van de Vlaamse Bond der studenten en van de Meisjesstudiekring in het ateneum te Antwerpen, werd de spreker Alberic Deswarte met daverend applaus begroet toen hij verklaarde de Waalse uitdaging tot bestuurlijke scheiding te aanvaarden.

Tot zover de reacties van vrijzinnige jongeren te Antwerpen, waarvan een aantal zal terechtkomen in het aktivisme. Aan katholieke zijde vinden we in *De Vlaamsche Vlagge* van 1914 een bekentenis tot zelfbestuur : « de bestuurlijke scheiding staat voor ons als de doelmatigste, de kortste, de

zekerste uitweg voor ons volk ». Wanneer men de vraag stelt of dit de enige oplossing is en wij dan onze gevoelens doen zwijgen om alleen ons verstand te laten spreken, dan zegt dit laatste ons dat er nog een andere oplossing is : « de volkomen gelijkstelling tussen Vlaming en Waal, het bevoorrechten van het weelderig opwassen van 't Vlaamse volksleven, ophouden de tweektaligheid in handen te werken ». Blijft men ons dit weigeren, dan is de tijd gekomen om niet meer « met smeken en beden, maar met onverbiddelijke kracht uw levensrecht te eisen, dan is het tijd om met alle kracht te ijveren voor de bestuurlijke scheiding ».

In maart 1913 verschijnt te Antwerpen een brochure van Flor. Peeters, lid van de *Nederduitse Bond*, die de bestuurlijke scheiding verdedigd had in een algemene vergadering van het Algemeen Nederlands Verbond. « Er zijn twee middelen om aan de eeuwigdurende fopperij, waarvan het Vlaamsche volk het slachtoffer wordt, een einde te stellen en dat is ten eerste de stichting van een Vlaamsche onafhankelijke partij en ten tweede de bestuurlijke scheiding. »

In het Parlement ondersteunt Doctor Van de Perre zijn eisen met de waarschuwing : de bestuurlijke scheiding klopt aan de deur, wij wensen ze niet maar vrezzen ze evenmin. Van grote betekenis is dat het Leuvens katholiek weekblad *Hooger Leven*, tolk van de oud-hoogstudentenbonden, op 31 januari 1914 een hoofdartikel publiceerde voor de bestuurlijke scheiding, al nam de redactie zelf geen stelling. Het luidt als volgt (28) : « De Bestuurlijke Scheiding is alleen bij machte om de kennis van het Vlaamsch tot een zaak te maken van algemeen belang in Vlaanderen...

Kan een voorstel van scheiding in Vlaamsch België rekenen op een gunstig onthaal ? Ongetwijfeld...

Door de Bestuurlijke Scheiding zal België behoorlijk toegerust zijn om zijne bestemming, het doeleinde en de eenige reden van bestaan van elke volmaakte burgerlijke maatschappij, te bewerken ; dat is : om de geestelijke ontwikkeling en beschaving, evengoed als de stoffelijke welvaart onder het volk te bevorderen. Dan ook zal het niet meer noodig zijn aan den Vlaming wijs te maken dat hij het Belgisch vaderland moet beminnen ; het zal hem immers mogelijk zijn dat van

zelf en natuurlijk te doen, zonder Vlaanderen te verloochenen ». Dit artikel is een van de tekenen die erop wijzen dat op dat ogenblik de gedachte aan bestuurlijke scheiding de geesten in zekere Vlaamse kringen reeds bezighield.

Ook op politieke vergaderingen wordt het vraagstuk in het openbaar geworpen. Het jaar 1912 bracht de bespreking van de nieuwe Legerwet in de Kamers waar de Vlamingen, op grond van de besluiten van de *Grievenscommissie* van 1857 tevergeefs de splitsing eisten van het Belgisch Leger in Vlaamse en Waalse eenheden. Het *Vlaamsche Legercomiteit* hield daartoe op 5 januari 1913 een meeting te Antwerpen waar volksvertegenwoordiger Adelfons Henderickx uitriep : « Wanneer ons geene voldoening wordt gegeven dan zullen wij, die steeds het voorbeeld gaven van vaderlansliefde, met Destrée de Bestuurlijke Scheiding vragen ».

De Vlaamse en Waalse pers hield zich terzeldertijd meer en meer met de gedachte aan bestuurlijke scheiding bezig en o.a. was de *Vlaamse Gazet* van 6 en 9 maart en 11 december 1913 in artikels als « De Bestuurlijke Scheiding en Legerinrichting », alsook *Het Handelsblad van 24 november 1913* duidelijk genoeg. Frans-Belgische bladen als *La Réforme* (1890), *La Chronique* (1890), *Gazette de Charleroi* (1911), *l'Etoile Belge* (1911), *L'anti-Flamigant* (1912) en *L'Indépendance Belge* (1912) spraken zich meestal in gunstige zin uit voor de bestuurlijke scheiding.

Men mag daarnaast gerust beweren dat de Legerwet van 1912 en haar ongunstige afloop voor de Vlamingen de ontwikkeling van de scheidingsgedachte in de hand werkte zodat advocaat Alberik de Swarte ; socialistisch strijder en na de oorlog senator, tijdens de Guldensporenfeesten in de Handelsbeurs te Antwerpen (1913) zonder tegenspraak kon zeggen :

« Aldus, strijdgenooten, betreden wij de nieuwe wegen, welke de onoverschatbare Julius Mac Leod ons heeft voorgespiegeld. Zullen ze leiden tot de beruchte « Bestuurlijke Scheiding ? » Wij antwoordden : Luidt dat woord in 's tegenstrevens

(28) DE BRUYNE, *a.w.*, blz. 198 ; Eenige vooroorlogsche stemmen..., *a.w.*, blz. 65 ; K. VAN DEN OEVER, *De Vlaamsche Beweging*, blz. 124 en 122 ; Dr. Jur. W. HOUTMAN, *Vlaamse en Waalse documenten over Federalisme*, Schepdaal, 1963, blz. 34-37.

mond als eene bedreiging, dan lachen we om den vogelschrik. Doelt men op eene meer gewestelijke indeeling van België of een zelfstandig bestuur der Provinciën, op eene federatie van eentalige staten-in-den-Staat, op eene aanpassing der Helvetische kantonale inrichting, dan begroeten wij daarin een duurzamen grondslag tot Waalsche en Vlaamsche wederzijdsche onafhankelijkheid en beste verstandhouding, een organische oplossing en voor goed, van het talen- en rassenvraagstuk, de onmiddellijke en triomfantelijke bekroning van onze oude maar voor immer gepaste en heilvolle leuze : « In Vlaanderen Vlaamsch ». Hiermede heb ik over hun herriemakende « séparation administrative » kortbondig uitgesproken hetgeen alle bewuste onder de vier en half millioen Vlamingen denken ».

Voor het Algemeen Nederlands Verbond houdt A. Van ROY te Antwerpen op 23 november 1913 een voordracht om aan te zetten tot de bestudering van de bestuurlijke scheiding die, volgens de spreker, aantrekkelijk schijnt. De Leuvense studenten propageerden het zelfbestuur van Vlaanderen in hun blaadje *Als 't Past*, waarvan maar een nummer verscheen.

De Vlaamse afwijzing van de bestuurlijke scheiding was dus niet zo absoluut als het de schijn had (29). Het federalistische zaad vond uiteindelijk in het toenmalige Vlaanderen een niet zo weerbarstige voedingsbodem. Er was inderdaad op de vooravond van de Eerste Wereldoorlog in de Vlaamse gelederen niet alleen een grote strijdvvaardigheid te bespeuren (strijd om een Nederlandse universiteit, om de legerwet), maar bovendien menig teken van kritische bezinning, van twijfel aan de oude methoden, van tasten naar verruimde doeleinden. De afwijzing door de Vlamingen, wordt, althans voor wat betreft de meest vooruitstrevende kringen, wel wat sterk beklemtoond door M. Basse. Het is bv. wel treffend dat drie van de vier vermelde, vrij terughoudende auteurs van antwoorden op de brief van Destrée reeds vóór het uitbreken van den oorlog voor de scheidingsgedachte gewonnen waren. A. Van Roy was een der uitgevers van het tijdschriftje *De Bestuurlijke Scheiding* (mei 1914).

Tot de vooravond van de oorlog was er geen werkelijke tegenstelling tussen België en de Vlaamse Beweging. Het ging over de taalwetten Cooremans en Wildiers was een trouwe leerling

en vriend van Cooremans. Toen ontstond al een stemming van ontevredenheid en onbehagen over het niet toepassen van de eerste verworven taalwetten en over het weinige dat overbleef van voorstellen in het parlement. Er waren moeilijkheden bij de vernederlandsing van Gent en bij de verschillende taalwetten die toen in behandeling waren. Als gevolg daarvan verspreidde zich de mening dat taalwetten het niet konden oplossen en dat bestuurlijke scheiding zich opdrong. Daardoor was aan de vooravond van de oorlog Mr. E. Wildiers, een leider van de kristendemokraten, van mening veranderd. Nadat de Vlaamse amendementen op de Schoolwet (1914) door de Regering verworpen waren, verklaarde Wildiers als voorzitter van het ANV-Antwerpen op de algemene vergadering van 1 februari 1914 : « Van heden af moeten we ons voor Bestuurlijke Scheiding verklaren, het is de eenigste oplossing (30) ». Op 8 februari zei dezelfde spreker op de grote volksbetoging belegd door het ANV : « Welnu gij die tegen ons zijt, vreest dat de verschoppelingen op hun beurt zullen roepen : Welnu, wij ook, wij willen de Bestuurlijke Scheiding als dat dan toch het eenige middel is om recht te bekomen » (Daverende toejuicing). Nog op 17 februari sprak Wildiers op een meeting te Gent : « Tot de Regeering zeggen we : « ge hebt ons verstooten ; we zullen dan ook krachtdadig en ondanks alles de Bestuurlijke Scheiding eischen » (langdurige toejuicing, verslag *Vlaamsche Gazet*). De heren H. Meert en A. Van Roy, nadat ze te Lier voor het ANV over bestuurlijke scheiding hadden gesproken, bereidden een propaganda-brochure voor die door het uitbreken van de oorlog verhinderd werd te verschijnen.

De *Blauwvoet* geeft als laatste van « Eenige vooroorlogsehe stemmen over de Scheidingsgedachte » een stuk uit *De Student*, tolk der Kat. VL. Studenten (36^e jaar, n^r 4) : « Hoe men de zaak ook draaie of keere, *zelfbestuur* onder een of anderen vorm is de uitkomst, tenzij... men aan alle Vlamingen den kop afsla... Mag een student voorstander zijn van *zelfbestuur*? Waarom niet? Hij kan zelfs niet anders. Want elke Vlaamsche daad die hij stelt voert bewust of onbewust naar *zelfbestuur*. Hij kan niet zeggen : Ik wil niet, en het

(29) W. HOUTMAN, *a.w.*, blz. 8-9.

(30) VAN DEN OEVER, *a.w.*, blz. 125-126.

toch doen. De fatale gang van het leven is nu eenmaal zoo. Het ware dwaas voor hem met den trein te rijden en er voor het eindstation te willen uitspringen : de trein zou toch zonder hem voortrijden ».

Het vraagstuk is nu gesteld door de flaminganten en op 29 maart 1914 vergadert te Brussel *Den Vlaamschen Volksraad*, de marcherende vleugel van de Vlaamse Beweging toen, en belast een commissie met het bestuderen van het vraagstuk der bestuurlijke scheiding. Aan Dr. Lodewijk Dosfel werd daarna de opdracht gegeven om het hele vraagstuk te bestuderen. In het Algemeen Nederlands Verbond werd op 25 april ook een commissie samengesteld.

Op 1 mei 1914 verschijnt te Gent een nieuw maandblad *De Bestuurlijke Scheiding* onder leiding van een aantal Gentse studenten, Alfons Sevens, Antoon Thiry, Marcel Minnaert, Reimond Kimpe, Leo Picard en de gebroeders A. en J. van Roy. Dit groepje werd een wegbereider voor het Vlaams Aktivisme tijdens de eerste wereldoorlog. Over omvang, invloed en verspreiding van het blad kan met redetwisten, maar het is er, verschijnt driemaal (1 mei, 1 juni en 1 juli) en wordt door de oorlog afgebroken (31). Het trad niet op als orgaan van een Vlaamse vereniging en vond bij geen enkel ander Vlaamsgezind blad enige aanmoediging. Het programma luidt in het eerste nummer : « Leve de Bestuurlijke Scheiding ! — Een kreet van Verlichting ! Ik ben de tolk veler vrienden, kameraden en kennissen, ik ben de tolk van honderden medevecters in den strijd, ja, de tolk ben ik van duizenden menschen om me heen ! Geen politieke aalmoezen, geen halfslachtige Vlamingen. De Vlamingen willen in hun eigen land zijn in België ! In Vlaanderen Vlaamsch... en niets dan Vlaamsch, en leve, leve de Bestuurlijke scheiding ». Na een lofrede aan de Vlaamse strijders, volgt een reeks verwijten aan de « onwaardige Vlaamschgezinde politiciers ». De Vlaamse voor mannen worden één voor één aangevallen, Frans Van Cauwelaert, Louis Frank en C. Huysmans. Deze laatste had zich op een meeting met Persoons en Wildiers (die zich reeds voor bestuurlijke scheiding uitsprak) tegen de bestuurlijk scheiding uitgesproken.

Nummer 2 is vooral gericht tegen de partijpolitiek en bevat een uitgebreide bespreking van

Wallonië, een boek van J. Destrée (32), A. Er zijn geen Belgen, B. Ze hebben ons ontnomen ; De Bestuurlijke Scheiding : « Nu meent men dat de « clou » gaat komen, hé ? — Welnu ; over bestuurlijke scheiding : geen woord ! Het begint duidelijk te worden. Het artikel van Willem heeft het ons bewezen ! de Walen hebben alleen gedreigd met het spook der Bestuurlijke Scheiding ; maar nu wij ernstig en trotsch den handschoen opnemen, gaan ze op de vlucht. Welnu, ditmaal is het onze beurt. Wij eischen nu bestuurlijke scheiding, en we zullen het zoo gauw niet opgeven » !

Nummer 3 schrijft over de bestuurlijke scheiding o.a. : « De Vlaamsche grievenscommissie van 1857 vroeg ze reeds. Meer dan vijftig jaren later ontdekte Destrée dat middel om het zoo brandend taalvraagstuk in België op te lossen ». De artikels zijn alleen ondertekend Testor I, II en V en bevatten hoofdzakelijk propaganda voor de bestuurlijke scheiding en kritiek op vooraanstaande personen. Spijtig dat de oorlog uitbrak want in n° 2 wordt in *verantwoording*. *Ons Optreden* beloofd : « De brandende vraag « De Bestuurlijke Scheiding » zal door ons grondig worden ingestudeerd, nadat de plaats schoon is gemaakt, maar we zullen dikwijls op hetzelfde terug keeren met steeds nieuwe bewijzen en argumenten : Wij moeten Vlaamschgezinden zijn buiten allen partijgeest, van zulke Vlaamschgezinden alleen kan de bestuurlijke scheiding worden verwacht ». In de volgende nummers zou misschien interessanter lektuur geboden worden. Daags voor de oorlog gaf het blad een brochure uit : *Frankrijk in Vlaanderen*, die een gedeelte samenvatten van Maurits Jossons boek. *Frankrijk de eeuwenoude vijand van Vlaanderen en van Wallonië*, omdat het « van zulk prikkelend belang » was, voor de nieuwe richting in de Vlaamsche Beweging, onder de leuze : leve de bestuurlijke scheiding.

Het groepje aanhangers was trouwens maar heel klein (33). Dit leidt men af uit wat een lofredenaar, Michel van Vlaanderen, Gents student en toneelspeler, ervan zegt in het maandblad voor leerlingen van het middelbaar onderwijs, *De Goe-*

(31) Deze drie eksemplaren zijn aanwezig in de Gentse universiteitsbibliotheek.

(32) DESTREE, *Wallonië*, Parijs, A. Messin, 1914, 113 blz.

(33) *Activisten*, blz. 32-35.

dendag, 22^e jaar, n° 4, 1916. Hij noemt al de namen op die hij kent : nog geen dozijn, studenten en oud-studenten, in drie grote steden. Sprekend over « de ontwikkeling der Vlaamse Beweging » schrijft hij (in vereenvoudigde spelling) :

« De vroegere orangistische, dus revolutionaire beweging, was stilaan in handen gekomen van die mensen, die Professor Mac Leod dan ook zoo typies de boerenkrijg-flaminganten noemde.

Maar die toestand kon natuurlijk niet blijvend zijn : verandering moest komen ; de oude goeie geest moest toch éénmaal weer opflikkeren. Wanneer dit gebeurde ? Ik meen het niet mis te hebben als ik zeg dat dit gebeurde in 1904-1905..., en als je namen hebben wilt meen ik te mogen noemen, eerst en vooral Prof. Mac Leod, met zijn jongere geestesverwanten, de eerste leden van « Ter waarheid », studentenkring aan de Hoogeschool te Gent, Dr. Oscar de Gruyter, Dr. A. Jacob, Dr. Med. A. Picard, Mr. H. Picard, Mr. A. van Roy, Dr. Med. J. van Roy en anderen (34). Als gevolg van die revolutie in de Vlaamse Beweging, verscheen te Gent, eenige maanden vóór den oorlog. *De bestuurlijke Scheiding* ; te Antwerpen en te Brussel kwam de uitwerking niet tot openlijke uiting, maar werd echter in zekere groepen verspreid, zo te Antwerpen, vooral in een vrienden-groep van oud-leden van de « Vlaamse Bond », met als spil Dr. Jacob en te Brussel bij de studenten van « Schild en Vriend », met als laatste leider Dr. Mr. Lucien Brulez ; te Gent mag ook genoemd worden de Studentenafdeeling van het Algemeen Nederlandsch Verbond, met Minnaert en Leo Picard, terwijl de Groeningen-Wachten niet uit het oog mogen verloren worden.

Wat was nu *het* revolutionaire in de nieuwe richting, waarop de in de politieke kringen vastgesnoerden, en de in de loges gedriden, zoo woedend waren ?

Vlaanderen *niet als onderdeel* van een ander iets beschouwen, maar wel *Vlaanderen als Vlaanderen*, dat was dus tevens *afbreuk met de taalgelijkheid in Vlaanderen, afbreuk met de tweetaligheid in Vlaanderen* ; dat was dus ook streven naar *eigen bestuur*, onafhankelijk van gelijk wat, streven naar *eigen leger en eigen wetten*, streven naar *volkomen zelfstandigheid*. Zoover waren we dus gekomen, toen de oorlog uitbrak ; wij, jonge-

ren, schaarden ons samen onder de kreet : *Bes-tuurlijke Scheiding* » !

Reimond Kimpe schreef op 2 februari 1917 in de *Gazet van Brussel* : « De vervlaamsching der Gentsche Hoogeschool was, door de zekerheid ze nooit te zullen verkrijgen, bijna het eenige doel geworden der beweging van voorheen. En 't was *maar heel even*, aan den vooravond van den oorlog, dat *in de vooruitstrevendste middens* werd ingezien, dat, zelfs al bekwamen we de vervlaamsching der Gentsche Hoogeschool, zulks nog bij lange niet de oplossing was van 't vraagstuk, en dan ook *voor 't eerst en slechts als terugwerking van het « mouvement wallon »* de bestuurlijke scheiding werd geëischt ».

Toen Koning Albert op 7 september 1913 zijn blijde intrede deed te Bergen, sprak André, als ondervoorzitter van de Henegouwse provincieraad, een redevoering uit, waarin hij op politiek gebied algemeen stemrecht eiste en op nationaal gebied ruime autonomie voor het Waalse volk. In de *Revue de Belgique* van 15 oktober 1913 schreef Professor Wilmotte een artikel, « Un Geste pour la Wallonie », waarin hij o.a. uitweidde over de *Assemblée Wallonne*, die men zeer ernstig dient op te nemen. « Zij heeft haar vlag, haar kenspreuk, en morgen kan zij optrekken naar de strijd. Die strijd, wat is het anders dan de scheiding tussen de ondertekenaars van de overeenkomst van 1830 ? Wat is het anders dan die overeenkomst verscheurd, het nationaal leven in twee gesplitst, het Parlement machteloos, de Koning verplicht een keuze te doen tussen zijn onderdanen... ? Wij zijn tot daar niet, nog niet ; maar dat men oplette, het morgen ziet zwart van verrassing en bedreiging... De Waalse ministers moeten aan hun Vlaamse collega's zeggen, dat de *tiesses di hōie* (35) wel in staat zijn om in eens tot het ergste uiterste te gaan en de regering voor het voldongen feit te stellen. De ministers konden hun inzicht te kennen geven om zich uit het ministerie terug te trekken, wat dan het beheer der zaken aan de vertegenwoordigers van één helft van België zou laten, maar ook de gehele verantwoordelijkheid der gebeurtenissen... » Omstreeks

(34) Prof. J. Mac Leod verliet het land zodra de oorlog uitbrak, De Gruyter was aan het front. Al de anderen zijn activisten geworden.

(35) Luiks dialect, têtes de houille, opvliegende stijfkoppen, gezegd van de Luikenaars.

dezelfde tijd dreigde Professor Wilmotte ook in de *Chronique* met bestuurlijke scheiding.

Met die voorspiegeling van een federale staat waren echter zekere Walen nog niet tevreden. In Wallonië ontstaat een actieve stroming voor aanhechting bij Frankrijk met als voornaamste woordvoerders graaf Albert du Bois en Raymond Colleye de Weert. In maart 1913 schreef een der Waalse « ministers », Buisset, in *Le Temps* van Parijs een artikel waarin hij Frankrijk onbewimpeld uitnodigde om in onze politieke zaken tussen te komen. In april 1914 beweerde de heer Hallet in de Senaat dat bij eventuele volksraadpleging 90 % der Walen zich voor de aanhechting bij Frankrijk zou verklaren. Op 20 juli 1914 — de Duitsers begonnen aan hun mobilisatie — schreef *Wallonie*, in zijn eerste en waarschijnlijk enig nummer, de oproep : « Pour quarante sous vous

apportez une contribution efficace au mouvement annexioniste. Wij zijn hier 3 miljoen Walen die wachten dat Frankrijk zich zou herinneren dat wij ondanks alles Fransen zijn gebleven ». Raymond Colleye schrijft het onomwonden : « Het grootste getal Walen is annexionist. Er is een spoedige en duidelijke oplossing nodig van het angstwekkend rassenvraagstuk. Wat ons betreft, wij zien deze oplossing maar in de bestuurlijke scheiding eerst, in de aanhechting bij Frankrijk daarna ».

Het vraagstuk van de bestuurlijke scheiding was dus voor de oorlog reeds volop gesteld, eerst door de Walen die er het hevigst vóór waren. De eerste reactie van Vlamingen was afwijzend maar na verloop van tijd waren velen, door de moeilijkheden rond de behandelde taalwetten, tot de mening gekomen dat het de enige oplossing was.

De parlementaire behandeling van internationale verdragen in België

door Herman VAN IMPE,

Eerste-Attaché bij de Belgische Senaat,

Geassocieerd navorser bij het Interuniversitair Centrum voor Staatsrecht te Brussel.

★

Bij het opstellen van de navolgende bijdrage hebben wij een ruim gebruik gemaakt van de inlichtingen, die ons werden verstrekt door de heer M. Hondequin, directeur van de Vergadering van de Senaat. Wij danken hem dan ook hier heel oprecht voor zijn bereidwilligheid.

I

De dagelijkse verbeteringen die op technisch vlak aan de diverse verkeersmiddelen worden gebracht alsmede hun steeds ruimere aanwending hebben de onderlinge economische en sociale betrekkingen tussen de bevolkingen van de zelfs meest van elkaar verwijderde landen en streken op ontzaglijke wijze doen toenemen. Het spreekt vanzelf dat de toenemende economische betrekkingen ook een aangroei van de juridische betrekkingen tot gevolg hebben gehad. Deze juridische banden tussen de volkeren van de wereld kunnen grosso modo tot twee categorieën worden teruggebracht: de betrekkingen tussen de diverse Staten (bilaterale of multilaterale betrekkingen) en de betrekkingen die een weerslag hebben op de interne rechtsstructuur van de onderscheiden Staten. Terwijl de « tussenstaatse » betrekkingen helemaal in de lijn liggen van de negentiende-eeuwse visie van de staatssoevereiniteit en van het voluntarisme, kunnen de betrekkingen, die een invloed hebben op de interne rechtsorde der Staten beschouwd worden als de concretisering van het bestaan van een internationale of althans een supranationale rechtsorde (1).

Het geleidelijke ontstaan van een dergelijke internationale rechtsorde is ten slotte de eenvoudige transponering op juridisch vlak van een maat-

schappelijk-historisch feit: de bevolking van de ganse wereld is economisch en ook algemeen maatschappelijk solidair geworden. Deze feitelijke solidariteit blijkt positief uit de reusachtig groeiende wereldhandel en negatief uit het internationaal karakter van elk zelfs schijnbaar plaatselijk gewapend conflict. Het feitelijk bestaan van een internationale samenleving heeft dan ook onvermijdelijk als resultaat, dat er een internationaal recht bestaat dat meer is dan een aantal vrij door de in soevereiniteit gelijke Staten aangegane contractuele verbintenissen (2).

Dat de soevereine wil van de nationale Staten als enige bron van internationaal recht en tevens als opperste bron van alle rechtsregel heeft afgedaan, blijkt uit het feit dat heel wat internationale verdragen niet meer alleen concrete verplichtingen en lasten voor de contracterende staten of voor hun onderdanen behelzen maar ook zogenaamde « self-executing » bepalingen (3). Het gaat ter zake dan gewoonlijk om institutionele verdragen, dit zijn internationale overeenkomsten waarbij instellingen in het leven worden geroepen. Het opnemen van « self-executing » clausules in internationale verdragen heeft tot gevolg, dat in bepaalde gevallen beslissingen van internationale organisaties automatisch van kracht worden in het

(1) René-Jean DUPUY, *Le droit international*, Parijs, 1963, blz. 6 en 23.

(2) Over het Staatsvoluntarisme in het internationaal recht en meer bepaald in de internationale rechtspraak, zie: Frans DE PAUW, *De Belgische verklaring van 3 april 1958 tot aanvaarding van de verplichte rechtsmacht van het Internationaal Gerechtshof*. (*Tijdschrift voor Bestuurswetenschappen en Publiekrecht*, 19e jaargang, nr 6.) Brussel, 1964, blz. 353.

(3) Paul F. SMETS, *L'assentiment des Chambres législatives aux traités internationaux et l'article 68, alinéa 2, de la Constitution belge*, Brussel, 1964, blz. 79.

nationaal intern recht van de betrokken Staten zonder dat een tussenkomst van de onderscheiden nationale organen vereist is. Wij denken meer bepaald aan het verdrag tot instelling van de Europese Gemeenschap voor Kolen en Staal en aan de Verdragen van Rome tot oprichting van de Europese Economische Gemeenschap en van de Europese Gemeenschap voor Atoomenergie. De als regel geldende beslissingen van de Hoge Autoriteit van de EGKS en van de Commissies van de EEG en van de Euratom worden in België « wet » onmiddellijk na hun verschijning in het « Publikatieblad van de Europese gemeenschappen » zonder dat een goedkeuring door het Belgisch Parlement of door de Belgische regering bij koninklijk besluit daar toe nodig is (4); erger nog : deze regels worden voor de Belgen bindend zelfs zonder enige bekendmaking in het Belgisch Staatsblad.

In andere gevallen wordt de Belgische regering verplicht een koninklijk besluit uit te vaardigen ten gevolge van een beslissing van bepaalde internationale organisaties (de Wereldgezondheidsorganisatie, de Internationale Organisatie van de Burgerluchtvaart, de Centrale Rijncommissie, de Wereldmeteorologische Organisatie, enz.) zonder dat het Belgisch parlement dit eventueel zou kunnen beletten (5). In beide gevallen heeft België niet alleen zware verplichtingen aangegaan maar vooral verplichtingen waarvan de omvang totaal onbekend is en slechts later zal worden bepaald door andere dan nationale organen en zonder dat een nieuwe toestemming van ons land vereist is. Kortom het Belgisch parlement heeft aldus een deel van zijn grondwettelijke bevoegdheid prijsgegeven.

In nog andere gevallen heeft het Belgisch parlement de verplichting aanvaard om bepaalde wetten goed te keuren ten einde aan de eisen van sommige internationale organisaties te voldoen (zoals het Europees Gerechtshof voor de Rechten van de Mens).

Ongeacht nu of de beslissingen die deze internationale gezagslichamen treffen, in ons land van kracht worden zonder tussenkomst van Belgische organen dan wel dank zij een tussenkomst van de Belgische regering of het Belgisch parlement, vermits die dan optreden als een soort ondergeschikte besturen, is het wel duidelijk dat er nog moeilijk

voor ons land sprake kan zijn van « nationale soevereiniteit » zelfs niet in specifiek interne aangelegenheden, zoals economische zaken, taalregelingen, civielrechtelijke aangelegenheden.

De vraag of al deze verdragen, die verzaking vanwege de Belgische wetgever van eigen bevoegdheid behelzen, stroken met de geest en de letter van onze Grondwet, zullen wij hier niet behandelen en wel om twee redenen.

Eerst en vooral is het probleem, op intern-juridisch vlak, van de grondwettigheid van de internationale verdragen terug te brengen tot dat van de grondwettigheid aan de wetten in de ruime zin van het woord. Nu heeft oud-minister professor doctor W.J. Ganshof van der Meersch een tiental jaren geleden een vrij lange lijst opgesteld van de door het parlement goedgekeurde wetten waarvan de grondwettigheid betwist werd (6). Bij afwezigheid in ons land van enig bevoegd lichaam om de door het parlement goedgekeurde wetten aan de Grondwet te toetsen, is dit probleem vrij theoretisch vermits in ieder geval al deze wetten volkomen uitwerking hebben gehad.

Tweede bedenking : ter ontlasting van de wetgever moet worden gezegd, dat bij de parlementaire behandeling van internationale verdragen de keuze van het parlementslid beperkt is tot goedkeuring of verwerping : amendering van internationale akkoorden door een eenzijdige daad van een nationale wetgever is technisch onmogelijk, zodat ter zake het initiatiefrecht van Kamer en Senaat niet bestaat (7). Van de overblijvende twee mogelijkheden — goedkeuring of verwerping — is de tweede dan nog vrij theoretisch.

Ten slotte kan men het vraagstuk van de grondwettigheid van de door België afgesloten internationale overeenkomsten ook omkeren en bekijken van buitenlands standpunt uit : dan gaat het om een conflict tussen het supranationaal of interna-

(4) Emmanuel COPPIETERS, *De invloed van de internationale organisaties op de Belgische nationale instellingen* (*Internationale Spectator*, jaargang XVIII, nr 5), 's-Gravenhage. Brussel, 1964, blz. 119.

(5) Emmanuel COPPIETERS, *op. cit.*, blz. 118.

(6) W.J. GANSHOF van der MEERSCH, *De l'influence de la Constitution dans la vie politique et sociale en Belgique*, Brussel, 1954, blz. 11.

(7) H. BUCH, *Evolutie van het Belgisch tractatenrecht* (*Tijdschrift voor Bestuurswetenschappen en Publiekrecht*, 13^e jaargang, nr 4), Brussel, 1958, blz. 213.

tionaal recht en het plaatselijk recht, waarbij kan bepleit worden dat de plaatselijke belangen moeten wijken voor het algemeen belang.

II

Terugkomend tot ons uitgangspunt kunnen wij dus zeggen dat bepaalde internationale verdragen, namelijk de institutionele verdragen, meer doen dan de Staat bezwaren of Belgen persoonlijk binden (8) : zij houden verzaking van gezag in voor de Belgische instellingen. Dit feit alleen reeds zou voldoende zijn om te betogen, dat een zeer diepgaand onderzoek van dergelijke overeenkomsten door de vertegenwoordigende lichamen onontbeerlijk is. Daarbij komt echter nog, dat de internationale verdragen opgesteld, besproken en geparafeerd worden door de organen van de uitvoerende macht en zonder mogelijkheid van latere amendering door de wetgever, vermits om de door een verdrag in het leven geroepen rechtstoestand te wijzigen, een nieuw verdrag noodzakelijk is, d.w.z. dat de toestemming van een buitenlandse Staat vereist is (9). Ten slotte kunnen wij hieraan nog toevoegen, dat deze opstelling van brokstukken internationaal recht, dat bestemd is ook in België toepassing te vinden, gebeurt in een zekere geheimzinnigheid en dus zonder de waarborgen van openbaarheid die de Belgische grondwetgever heeft ingesteld, wat het opmaken van de Belgische wetten betreft (artikel 33, eerste lid van de Grondwet) (10).

Deze drie factoren (gezagverzakend karakter van sommige verdragen, onherroepelijkheid ervan, geringe publiciteit) ten spijt, kan worden geconstateerd dat het Belgisch parlement niet veel belangstelling aan de dag legt voor de internationale problemen (11). Dit blijkt onder meer uit het zeer academisch karakter van de bespreking ervan in de openbare vergadering en uit het meestal gering aantal sprekers, die zich laten inschrijven.

Waarom is dit gemis aan belangstelling toe te schrijven? Op te merken valt, dat niet alleen de Belgische parlementsleden maar de Belgen over het algemeen veel minder belangstelling koesteren voor internationale vraagstukken dan voor interne nationale (of gewestelijke) problemen (12). Het feit dat België een klein land is waarvan de militaire macht vrijwel te verwaarlozen is, is ongetwijfeld niet vreemd aan deze toestand. De Belgen

beseffen zeer scherp, dat zij op het gebied van de wereldpolitiek passieve toeschouwers of medelopers zijn en geen potentiële initiatiefnemers. Hierbij komt nog, dat België door zijn toetreding tot de NAVO de Amerikaanse wereldhegemonie heeft erkend, beslissing waarop niet kan en zeker niet zal worden teruggekomen. Dit alles verklaart de geringe interesse, die de Belgische bevolking en haar vertegenwoordigers hebben voor internationale verdragen, waarbij zijn dan enigszins uit het oog verliezen dat sommige overeenkomsten ook op de nationale toestanden invloed uitoefenen. Onmiddellijk moet hieraan worden toegevoegd, dat de belangstelling voor internationale problemen en overeenkomsten over het algemeen dan toch ietwat groter is bij de senatoren dan bij de leden van de Kamer van Volksvertegenwoordigers (13).

Kortom, wij zouden deze toestand kunnen samenvatten door te zeggen, dat te vele parlementsleden (onbewust) menen dat internationale verdragen op buitenlandse aangelegenheden betrekking hebben en vergeten dat menig verdrag internationaal is omdat het een algemeen dus mede een Belgisch probleem poogt te regelen.

De oude visie, die in de negentiende eeuw te verdedigen was, maar thans stellig voorbijgestreefd is, heeft naar stempel gedrukt op de parlementaire procedure tot goedkeuring van de internationale verdragen.

Inderdaad kan worden gezegd, dat vrijwel alle internationale overeenkomsten, die door de Kamer van Volksvertegenwoordigers en de Senaat moeten worden goedgekeurd, naar hun respectieve commissies voor de buitenlandse zaken worden verwezen en alleen door deze commissies worden onderzocht.

Ziehier enkele typische voorbeelden ter illustratie.

(8) Artikel 68, tweede lid, van de Grondwet.

(9) W.J. GANSHOF van der MEERSCH, *La Constitution belge et l'évolution de l'ordre juridique international (Annales voor Rechtsgeleerdheid en Staatswetenschappen*, deel XII, nr 49), Leuven, 1952, blz. 394.

(10) Pierre WIGNY, *Droit constitutionnel. Principes et droit positif*, Brussel, 1952, blz. 653.

(11) Herman-Frans DE CROO en Philippe SEIGNEUR, *Parlement et Gouvernement*, Brussel, 1965, blz. 27.

(12) H. ROLIN, *Le contrôle parlementaire de la politique internationale* (Bibliothèque de l'Institut belge de Science politique: Le contrôle parlementaire de l'action gouvernementale), Brussel, 1957, blz. 105.

(13) Herman-Frans DE CROO en Philippe SEIGNEUR, *op. cit.*, blz. 27 en 28.

Het ontwerp van wet houdende goedkeuring van de *internationale tinovereenkomst* en der bijlagen, opgemaakt op 1 maart 1954 te Londen, werd in de Kamer van Volksvertegenwoordigers verwezen naar en besproken in de commissie voor de buitenlandse zaken, zonder dat zelfs nog maar het advies werd ingewonnen van de respectieve commissies voor de economische zaken en voor de buitenlandse handel en evenmin van de commissie voor de koloniën, terwijl Congo als tinproducent het meest bij deze aangelegenheid betrokken was (14). Bij de behandeling in de Senaat gebeurde precies hetzelfde : alleen de commissie voor de buitenlandse zaken werd met het onderzoek van deze overeenkomst belast (15).

Het ontwerp van wet houdende goedkeuring van het internationaal verdrag betreffende de *burgerlijke rechtsvordering*, gesloten op 1 maart 1954 te 's-Gravenhage, dat op nuttige wijze door de senaatscommissie voor de justitie had kunnen worden besproken, werd uitsluitend behandeld door de commissie voor de buitenlandse zaken (16).

Het ontwerp van wet houdende goedkeuring en regeling van de uitvoering van de overeenkomst tussen België en Frankrijk, tot voorkoming van dubbele belasting en tot regeling van wederzijdse administratieve en juridische bijstand inzake *inkomstenbelastingen*, van het slotprotocol en van de bijgevoegde brieven, ondertekend op 10 maart 1964, te Brussel, ontwerp dat klaarblijkelijk tot de bevoegdheid behoort van de commissie voor de financiën, werd eens te meer besproken door de commissie voor de buitenlandse zaken (17).

Het ontwerp van wet houdende goedkeuring van het verdrag betreffende de *sociale zekerheid* tussen Zijne Majesteit de Koning der Belgen en Hare Majesteit de Koningin van het Verenigd Koninkrijk van Groot-Brittannië en Noord-Ierland en van haar overige koninkrijken en gebiedsdelen, Hoofd van het Commonwealth, en van het Protocol betreffende des prestaties in natura, ondertekend te Brussel op 20 mei 1957, dat een aangelegenheid regelt die onder de bevoegdheid valt van de commissie voor de arbeid en de sociale verzorging, werd wederom onderzocht door de alombevoegde commissie voor de buitenlandse zaken (18)!

Ten slotte nog twee oudere voorbeelden : het wetsontwerp houdende goedkeuring van de Ein-

dakte der Financiële en Monetaire Conferentie van de Verenigde Naties, gehouden te Bretton Woods, van 1 tot 22 juli 1944, werd uitsluitend behandeld door de commissie voor de buitenlandse zaken, terwijl bij deze akte het *Internationaal Valutafonds* en de *Internationale Bank voor Herstel en Ontwikkeling* werden opgericht, welke aangelegenheid zeker ressorteert onder de commissies voor de financiën en voor de economische zaken (19).

Anderzijds moet het militair karakter van het Noord-Atlantisch Verdrag, ondertekend op 4 april 1949, te Washington, niet worden onderstreept : toch werd het desbetreffende wetsontwerp onderzocht door de commissie voor de buitenlandse zaken, zonder dat de commissie voor de landverdediging de gelegenheid kreeg dit te bespreken (20).

Volledigheidshalve dient nu gezegd, dat er enkele — zij het weinig talrijke — uitzonderingen bestaan op deze nochtans vrij algemeen toegepaste regel. Het wetsontwerp houdende goedkeuring van het verdrag tot oprichting van de *Europese Economische Gemeenschap* en van het verdrag tot oprichting van de *Europese Gemeenschap voor Atoomenergie* (Euratom) werd in de Senaat door een bijzondere commissie onderzocht, die precies zoals de vaste commissie voor de buitenlandse zaken onder het voorzitterschap stond van de voorzitter zelf van de Senaat (21).

Een tweede te vermelden geval is het ontwerp van wet houdende goedkeuring van de overeenkomst tot herziening en verlenging van de *Internationale Tarwe Overeenkomst*, afgesloten op 25 april 1956, te Londen. Het verslag werd uitgebracht door de commissie voor de buitenlandse zaken, doch deze laatste had op uitdrukkelijk verzoek van de Senaat in openbare vergadering het advies ingewonnen van de commissie voor de landbouw. Dit advies werd afgedrukt als bijlage tot bedoeld verslag (22). Dit feit werd echter niet als

(14) Document nr 166/2 van de Kamer van Volksvertegenwoordigers (zitting 1954-1955).

(15) Document nr 201 van de Senaat (zitting 1954-1955).

(16) Document nr 294 van de Senaat (zitting 1954-1955).

(17) Document nr 267 van de Senaat (zitting 1964-1965).

(18) Document nr 292 van de Senaat (zitting 1957-1958).

(19) Document nr 18 van de Senaat (zitting 1945-1946).

(20) Document nr 292 van de Senaat (zitting 1948-1949).

(21) Documenten nrs 32, 33 en 34 van de Senaat (zitting 1957-1958).

(22) Document nr 378 van de Senaat (zitting 1956-1957).

precedent weerhouden. Toen in 1963 de volgende Internationale Tarwe Overeenkomst door het parlement werd onderzocht, gebeurde dit weer uitsluitend door de commissies voor de buitenlandse zaken (23).

III

Als oorzaak van deze parlementaire traditie om alle verdragen en overeenkomsten met andere landen te verwijzen naar de commissies voor de buitenlandse zaken, hadden wij aangeduid de negentiende-eeuwse staatsvoluntaristische visie op de verdragen en het veronachtzamen van het feit dat steeds meer verdragen ingrijpen in het interne maatschappelijke en juridische leven van het land (24).

Er bestaat ook nog wel een derde reden van meer administratieve aard : artikel 12 van het reglement van de Kamer van Volksvertegenwoordigers bepaalt, dat er zoveel vaste commissies zijn als er ministeriële departementen bestaan en dat de bevoegdheden en de benaming van de commissies door de voorzitter worden vastgesteld naar de overeenkomstige diensten van de ministeriële departementen. Nu worden de ontwerpen van wet tot goedkeuring van internationale verdragen ingediend bij één van beide Kamers in de vorm van een koninklijk besluit, dat in de eerste plaats door de minister van buitenlandse zaken medeondertekend wordt. Deze omstandigheid heeft tot gevolg, gelet op bovenbedoelde reglementsbevestiging, dat de kwestieuze wetsontwerpen ter onderzoek verwezen worden naar de commissie voor de buitenlandse zaken.

In de Senaat is de toestand precies dezelfde : hij wordt geregeld door artikel 55 van het reglement. In de Hoge Vergadering is het (theoretisch) niet de voorzitter maar het Bureau, dat de bevoegdheid van de commissies bepaalt doch steeds ten aanzien van de diensten van de ministeriële departementen.

Daar men beschouwt dat de commissie voor de buitenlandse zaken op parlementair plan dezelfde bevoegdheidssfeer heeft als het gelijknamig departement op regeringsvlak, worden alle door de minister van buitenlandse zaken in eerste plaats medeondertekende wetsontwerpen vrijwel automatisch ter onderzoek verwezen naar bedoelde commissie.

Nu spreekt het van zelf, dat deze commissie die uiteraard meer op de internationale politiek is afgestemd, vooral de politieke aspecten van de naar haar verwezen overeenkomsten zal bespreken. De weerslag op de binnenlandse rechtstoestanden en op het binnenlandse economische en sociale leven worden aldus uit het oog verloren.

Om dit euvel te vermijden bestaat er een parlementaire procedure, die ter zake echter niet wordt aangewend : de verwijzing naar twee of meer verenigde commissies. Zo zou bijvoorbeeld de internationale tarwe-overeenkomst onderzocht kunnen worden door de verenigde commissies voor de buitenlandse zaken en voor de landbouw, het Brits-Belgisch akkoord over de sociale zekerheid door de verenigde commissies voor de buitenlandse zaken en voor de tewerkstelling, de arbeid en de sociale voorzorg, het verdrag over de burgerlijke rechtsvordering door de verenigde commissies voor de buitenlandse zaken en voor de justitie, enz.

Er moet echter geconstateerd worden, dat verenigde commissies over het algemeen zeer traag werken, wellicht ten gevolge van het te grote aantal leden en van hun gebrekkige samenwerking.

Wij stellen daarom voor, dat de in deze bijdrage bedoelde wetsontwerpen zouden verwezen worden naar twee commissies : naar de commissie voor de buitenlandse zaken om de internationale aspecten ervan te behandelen en naar de deskundig meer bevoegde commissie (landbouw, economische zaken, justitie, enz.) om de inhoud ervan te bespreken.

Het gevaar, dat beide commissies tot tegenstelde conclusies zouden komen, bestaat in feite niet, vermits zoals wij het reeds zegden, het parlement ten slotte in de politieke onmogelijkheid verkeert een internationaal verdrag te verwerpen.

Het voordeel van de dubbele verwijzing zou hierin bestaan dat de leden van de volksvertegenwoordiging scherper zouden beseffen hoe diep de internationale overeenkomsten ingrijpen in het binnenlandse maatschappelijke leven, waardoor de

(23) Document nr 564 van de Kamer van Volksvertegenwoordigers (zitting 1962-1963).

Document nr 68 van de Senaat (zitting 1963-1964).

(24) D.H.M. MEUWISSEN, *Enige opmerkingen over de plaats van het internationale recht in de nationale rechtsorde* (Nederlands Juristenblad, jaargang 1965, nr 3), Zwolle, 1965, blz. 62 en 63.

bespreking in de openbare vergadering van de Kamer van Volksvertegenwoordigers of van de Senaat minder oppervlakkig zou worden. Aldus zou de regering ook beter op de hoogte zijn van de opinetendenties die tot uiting komen in de parlementaire kringen. Dit beter inzicht van de regering ter zake zou van pas kunnen komen bij latere diplomatieke onderhandelingen over de toepassing of de verlenging van door België afgesloten internationale overeenkomsten.

*
**

Alvorens te concluderen wensen wij eraan te herinneren, dat een aantal Belgische parlementsleden lid zijn van verschillende vertegenwoordigende vergaderingen bij gewestelijke internationale lichamen, zoals de Raadgevende Vergadering van de Raad van Europa, de Assemblée van de West-Europese Unie, de Interparlementaire Beneluxraad en het Europees Parlement te Strasbourg. De deelneming van deze parlementsleden draagt ongetwijfeld bij tot hun begrip van internationale problemen, wat ontegensprekelijk gelukkig is gelet op het boven herhaaldelijk onderstreepte groeiende belang van het internationaal recht voor de interne rechtsorde. Hierbij dient de aandacht erop gevestigd, dat, in strijd met wat door professor Coppieters (25) wordt gezegd, deze parlementsleden die afgevaardigd worden naar bedoelde parlementaire vergaderingen, niet individueel optreden en wel rekenschap moeten geven over hun activiteiten. Inderdaad, naar luid van artikel 83 van het Kamerreglement moeten de parlementsleden, die door de Kamer van Volksvertegenwoordigers worden aangewezen als Belgische afgevaardigden naar de Europese vergaderingen, jaarlijks bij de Kamer verslag uitbrengen over de uitoefening van hun mandaat en over de werkzaamheden van de vergaderingen waarvan zij lid zijn. Deze verslagen worden ter behandeling voorgelegd aan de Kamercommissie voor Europese Zaken. Deze commissie moet op haar beurt aan de Kamer verslag doen over haar werkzaamheden en over de bevindingen waartoe zij is gekomen.

Verschiedende dergelijke verslagen werden reeds gesteld en rondgedeeld aan de Kamerleden (en aan het publiek via de pers), namelijk over het aandeel van de Belgische afvaardiging in de werkzaamheden van de Raadgevende Vergadering van

de Raad van Europa, over de werkzaamheden van het Europese Parlement en over de door de Belgische afvaardiging geleverde bijdrage in de werkzaamheden van de Interparlementaire Beneluxraad (26). De Senaat bleef tot nog toe op dit gebied achteruit staan op de Kamer van Volksvertegenwoordigers.

Toch werd als bijlage van het Senaatsverslag over de Begroting van het ministerie van buitenlandse zaken een nota gevoegd in verband met de activiteiten van de senatoren in de verschillende Europese vergaderingen (Europees Parlement, Raad van Europa, Westeuropese Unie, Interparlementaire Beneluxraad, NAVO-conferentie van parlementsleden) (document n° 87 van de Senaat, zitting 1962-1963 en n° 143 van de Senaat, zitting 1964-1965).

CONCLUSIE

Terwijl destijds de internationale overeenkomsten een residuaire rechtsbron vormden, zijn zij thans een overkoepelend en diep ingrijpend element van de Belgische interne rechtsstructuur geworden (27). Het groeiende belang van het internationaal recht voor de Belgische gemeenschap in al haar aspecten maakt een grondige behandeling van de verdragen, tractaten, overeenkomsten in het Parlement nog meer noodzakelijk dan vroeger.

Deze noodzakelijke grondigere bespreking in het Parlement kan verwezenlijkt worden door het onderzoek van de wetsontwerpen tot goedkeuring van internationale overeenkomsten niet meer uitsluitend toe te vertrouwen aan de meer internationaal gerichte parlementaire commissies voor de buitenlandse zaken, maar door hierbij de meer op het binnenland afgestemde parlementaire commissies te betrekken (de commissies voor de economische zaken, voor de landbouw, voor de financiën, voor de justitie, enz.).

Deze grondige behandeling van de inhoud van de door België afgesloten verdragen zou het

(25) Emmanuel COPPIETERS, *op. cit.*, blz. 120.

(26) Documenten n°s 624, 662 en 840 van de Kamer van Volksvertegenwoordigers (zitting 1963-1964).

Document n° 893 van de Kamer van Volksvertegenwoordigers (zitting 1964-1965).

(27) Pierre WIGNY, *op. cit.*, blz. 110.

belangstellende publiek de gelegenheid geven beter en nauwkeuriger op de hoogte te zijn van de door ons land aangegane verbintenissen op alle gebieden, wat zeker zou beantwoorden aan de bekommernis van de grondwetgever toen hij in artikel 33 de regel van de openbaarheid formuleerde.

LITERATUUROPGAVE

H. BUCH : Evolutie van het Belgisch tractatenrecht (*Tijdschrift voor Bestuurswetenschappen en Publiekrecht*, 13de jaargang, nr 4). Brussel, 1958.

Emmanuel COPPIETERS : De invloed van de internationale organisaties op de Belgische nationale instellingen (*Internationale Spectator*, 18de jaargang, nr. 5). 's-Gravenhage. Brussel, 1964.

Herman-Frans DE CROO en Philippe SEIGNEUR : *Parlement et Gouvernement*. Brussel, 1965.

Frans DE PAUW: De Belgische verklaring van 3 april 1958 tot aanvaarding van de verplichte rechtsmacht van het Internationaal Gerechtshof (*Tijdschrift voor Bestuurswetenschappen en Publiekrecht*, 19de jaargang, nr 6). Brussel, 1964.

René-Jean DUPUY : *Le droit international*, Parijs, 1963.

W.J. GANSHOF van der MEERSCH : *De l'influence de la Constitution dans la vie politique et sociale en Belgique*. Brussel, 1954.

W.J. GANSHOF van der MEERSCH : La Constitution belge et l'évolution de l'ordre juridique international (*Annalen voor Rechtsgeleerdheid en Staatswetenschappen*, deel XII, nr 49). Leuven, 1952.

R. JONGBLOET-HAMERLIJNCK : De nietigheid der ongrondwettelijke verdragen (*Tijdschrift voor Bestuurswetenschappen en Publiekrecht*, 19de jaargang, nr 3). Brussel, 1964.

D.H.M. MEUWISSEN : Enige opmerkingen over de plaats van het internationale recht in de nationale rechtsorde (*Nederlands Juristenblad*, jaargang 1965, nr 3). Zwolle, 1965.

H. ROLIN : *Le contrôle parlementaire de la politique internationale* (Bibliothèque de l'Institut belge de Science politique : Le contrôle parlementaire de l'action gouvernementale). Brussel, 1957.

Paul F. SMETS : *L'assentiment des Chambres législatives aux traités internationaux et l'article 68, alinéa 2, de la Constitution belge*. Brussel, 1964.

Pierre WIGNY : *Droit constitutionnel. Principes et droit positif*. Brussel, 1952.

De problematiek van een grondwetsherziening

door Herman Fr. DE CROO,

Advokaat,

Assistent aan de Rechtsfaculteit van de Vrije Universiteit te Brussel.

★

De wetgevende Kamers, gesproken uit de algemene verkiezingen van 23 mei 1965 bezitten, naast hun normale bevoegdheden, de macht om de grondwet te veranderen in de perken aangegeven door de vooropgestelde herzieningsverklaringen gestemd in 1965 (1).

Wij hebben reeds twee belangrijke bijdragen gewijd aan het probleem van de eerste faze van de herziening van de grondwet (2). Wij beperken ons hier tot het inleiden van een algemene tabel.

In bijgaande tabel komt, onder beknopte vorm, een vergelijking tot stand tussen de twee vooropgestelde grondwetsherzieningen van 1954 en van 1958 en deze van 1965.

Terzelfdertijd hebben wij de in 1965 door de regering neergelegde teksten aangegeven met hun eventuele wijzigingen na besprekingen door Kamer en Senaat, gestemd.

Uit de tabel kan een eerste en belangrijke vaststelling worden getrokken : de huidige grondwetgevende Kamers hebben, op één uitzondering na, een even grote taak als hun voorgangers van 1954-1958 en van 1958-1961 (3).

Nochtans zal de opdracht van de huidige grondwetgevende Kamers veel ruimer zijn. Men mag terecht verklaren dat het de ruimste opdracht is die men ooit aan de grondwetgevende Kamers, sedert 1831, toevertrouwd heeft.

Niet alleen vindt men de noodzakelijke aanpassing van ons Staatsbestel aan de internationale rechtstoestand terug, maar worden er een reeks zeer diepgaande en nieuwe bepalingen in het vooruitzicht gesteld.

Het invoegen van de artikelen 3bis en 38bis — met de nodige aanpassing van het artikel 23 — vormen wellicht de belangrijkste aanpassing van het unitair staatsbestel van België aan de wezenlijkheid van twee (zelfs drie) onderscheidbare en min of meer homogene gebieden die, taalkundig tenminste, duidelijk afgebakend kunnen worden.

Deze door de regering neergelegde verklaringen tot herziening, werden in hun geheel door Kamer en Senaat opgenomen. De lange politieke voorbereiding ervan verklaart dit voldoende (4).

Het parlementair initiatief behelsde, tijdens de korte debatten die de eerste faze van een zo belangrijke grondwetsherziening vergezelden, vooral minder omvangrijke aanpassingen.

(1) *Belgische Staatsblad*, 17 april 1965.

(2) DE CROO (Herman Fr.), « 1961-1965: De Wording van een Grondwetsherziening », in *Rechtskundig Weekblad*, 1964-1965, kol. 1729 tot 1758.

DE CROO (H.Fr.), « Vers une nouvelle Révision Constitutionnelle? », in *Journal des Tribunaux*, 1965-1966, pp. 181-189.

De eerste studie behandelt op uitvoerige wijze het tot stand komen van de verklaringen tot de herziening van de grondwet gedurende de legislatuur 1961-1965. De tweede bijdrage heeft het veeleer over de problemen van de machtsbeperking door de gewone werkgever aan de grondwetgever opgelegd, over de politieke akkoorden terzake en de ontleding van de voorziene bepalingen.

(3) De uitzondering betreft bepalingen te voorzien om de vervanging van een rechtmatig verhinderd Kamerlid of Senator, grondwettelijk te regelen. Alhoewel niet voorgesteld door de regering kwam een gelijkwaardig voorstel wel in de Senaat voor. De Kamer verwierp het.

(4) Een politieke werkgroep (bestaande uit vertegenwoordigers van de toenmalige regeringscoalitie CVP-BSP) en een Driepartijenkommissie voor de hervorming der instellingen, hadden de aan gang zijnde grondwetsherziening zorgvuldig voorbereid.

De besluiten van deze twee extra-parlementaire werkgroepen (alhoewel in overgrote meerderheid samengesteld uit politieke personaliteiten, die in Kamer en Senaat zetelden) werden als *Parlementaire bescheiden* neergelegd met het regeringsontwerp, houdende de te herziene bepalingen van de grondwet: zie P.B. Kamer (1964-1965), Nr 993/1.

Nochtans is het op initiatief van de Kamer van Volksvertegenwoordigers dat de belangrijke bepaling om aan publiekrechtelijke instellingen, toe te laten, voorstellen te maken, aan Wetgevende Kamers of aan de regering, werd ingelast.

Hetzelfde geldt voor de nieuwe mogelijkheden aan grote agglomeraties en aan federaties van gemeenten geboden. De grondwet zal eventueel bepalen welke de regelen zullen zijn voor het oprichten van grote agglomeraties en voor het samenstellen van federaties van gemeenten, terwijl beide nieuwe instellingen over een eigen belastingspotentieel zullen kunnen beschikken.

Een van de belangrijkste verklaringen tot herziening, door de regering neergelegd, werd verworpen. Zij had een eventuele delegatie vanwege de wetgevende Kamers aan hun commissies met zich gebracht (5).

Tenslotte laat bijgaande tabel ons toe de houding van de Senaat, bij het formuleren en het bepalen van de inhoud der aangeduide verklaringen tot herziening, te ontleden.

De veralgemening der verklaringen en de weigering om bindende voorschriften te stemmen, komt nog meer tot uiting wanneer men weet dat, menigmaal in deze voorbereiding, de houding van de Senaat fundamenteel verschilde van deze van de Kamer.

Gans het dilemma van Wetgevende Kamers tegenover Grondwetgevende Kamers, komt hier tot uiting (6).

De Senaat wenste aan de Grondwetgevende Kamers een zo breed mogelijke bevoegdheid te schenken, door haar geen te enge verklaringen tot herziening na te laten. De Kamer verkoos echter dat de vooropgestelde tweede fase van de grondwetsherziening zou geschieden volgens een welbepaalde manier aan de hand van voorafgaandelijke nauw bepaalde verklaringen (7).

De werkzaamheden die de tweede fase van de grondwetsherziening uitmaken zijn begonnen (8).

Zij zullen met evenveel aandacht door de politici, als door de publicisten gevolgd worden.

(5) « Titel III, door invoering van een artikel 26 bis, betreffende de eventuele delegatie door elk der Kamers van bepaalde bevoegdheden aan hun commissies of afdelingen ». Zie *P.B. Kamer* (1964-1965), Nr 993/1, blz. 9 en blz. 25.

Dit is nochtans een zeer scheppend idee. Zie bv. DE CROO (Herman, Fr.), « Parlement et Gouvernement », Bruylant, 1965 (Brussel), blz. 151, waar sommige voorbeelden worden ontleed. Het systeem werkt ook goed in Italië. Zie bv. GOGUEL (Fr.), « La procédure italienne de voter les lois en commissions », *Rev. Française de Sc. Pol.*, 1954, blz. 836-842.

(6) Zie DE CROO (H. Fr.), « Rechtskundig Weekblad », *Op. cit.*, kol. 1747

(7) Zie terzake onze ontleding, gestaafd op de « Rechtspraak » van de voorgaande herzieningen van de grondwet: DE CROO (H. Fr.), *Op. cit. Journal de Tribunaux*, 1965-1966, pp. 186-187.

(8) *P.B. Kamer* (1965-1966), Nr 47/1: De samenstelling van de Commissie voor de herziening van de Grondwet.

Tabel der vooropgestelde te herziene bepalingen van de grondwet

★

Door de regering voorgesteld (1 maart 1965)	Door de kamer goedgekeurd, geamendeerd of voorgesteld (24 maart 1965)	Door de Senaat goedgekeurd, geamendeerd of voorgesteld (1 april 1965)	Definitieve goedkeuring door de kamer. Geamendeerd of verworpen door de Kamer (6 april 1965)	Definitieve Goedkeuring door de Senaat (8 april 1965)	Voorgesteld voor herziening in 1954 (Belg. St. 14 maart 1954) in 1958 (Belg. St. 30 april 1958)
1 ^o . Artikel 1, door opheffing van het vierde lid.	Idem	Van het 4 ^e lid van artikel 1 van de Grondwet.	Idem	—	Artikel 1, alinea 4.
2 ^o . Titel I, door invoeging van een artikel 3 bis, betreffende de taalgebieden.	Idem	Idem	—	—	—
3 ^o . Artikel 6, teneinde (inzonderheid) nader te bepalen dat de gelijkheid van de Belgen voor de wet, elk onderscheid volgens geslacht, godsdienst of ras uitsluit.	Artikel 6, teneinde nader te bepalen dat de gelijkheid van de Belgen voor de wet, elk onderscheid met name volgens geslacht godsdienst of ras uitsluit.	Artikel 6 van de Grondwet.	Artikel 6, door toevoeging van een derde lid, betreffende het weren van elke discriminatie.	Idem	—
4 ^o . Artikel 22 van de Grondwet.	Idem	Idem	—	—	Artikel 22.
5 ^o . Artikel 23 van de Grondwet.	Idem	Idem	—	—	—
6 ^o . Titel II door invoeging van de bepalingen betreffende de economische en sociale rechten.	Idem	Idem	—	—	—
Nihil.	Titel III van de Grondwet door invoeging van een artikel 25 bis betreffende de uitoefening van bevoegdheden door supranationale of internationale gezagsorganen.	Idem	—	—	Artikel 25 bis, betreffende de uitoefening van bevoegdheden door supranationale of internationale gezagsorganen.
7 ^o . Titel III, door invoeging van een artikel 26 bis, betreffende de eventuele delegatie, door elk der Kamers van bepaalde bevoegdheden aan hun commissies of afdelingen.	Verworpen.	Verworpen.	—	—	—
8 ^o . Artikel 27.	Verworpen.	Artikel 27.	Verworpen.	Idem	—
9 ^o . Artikel 36.	Verworpen.	Artikel 36.	Idem	—	Artikel 36.

Door de regering voorgesteld (1 maart 1965)	Door de kamer goedgekeurd, geamendeerd of voorgesteld (24 maart 1965)	Door de Senaat goedgekeurd, geamendeerd of voorgesteld (1 april 1965)	Definitieve goedkeuring door de kamer. Geamendeerd of verworpen door de Kamer (6 april 1965)	Definitieve Goedkeuring door de Senaat (8 april 1965)	Voorgesteld voor herziening in 1954 (Belg. St. 14 maart 1954) in 1958 (Belg. St. 30 april 1958)
10°. Titel III, hoofdstuk I, door invoeging van een artikel 38 bis, houdende regeling van de bijzondere procedure welke moet worden in acht genomen voor wetsontwerpen of voorstellen, die de betrekkingen tussen de taalgemeenschappen ernstig in gedrang zouden kunnen brengen.	Idem	Idem	—	—	—
11°. Artikel 39 met uitzondering van de tweede volzin van die bepaling.	Artikel 39 met uitzondering van de tweede volzin van die bepaling en wel alleen om rekening te houden met de nieuwe technische procédés waarvan de parlementsleden gebruik maken bij het uitbrengen van hun stem.	Artikel 39.	Artikel 39, met uitzondering van de laatste zin.	Idem	Artikel 39.
Nihil.	Nihil.	Titel III, hoofdstuk I, door invoeging van een artikel 39 bis, betreffende de vervanging van een lid van de Kamer of de Senaat wanneer deze verhinderd is aan de beraadslagingen en de stemmingen deel te nemen.	Verworpen.	niet overgenomen	Titel III, hoofdstuk I door de toevoeging van bepalingen door invoeging van bepalingen op grond waarvan de leden van de Senaat en van de Kamer van Volksvertegenwoordigers, die geroepen worden om het ambt van minister uit te oefenen, om in publiekrechtelijke supranationale of internationale organisaties te zeten of om militaire dienst te verrichten, aan een ander lid volmacht kunnen geven om hun plaats deel te nemen aan de beraadslagingen van de Vergadering.
12°. Artikel 41.	Verworpen.	Verworpen.	—	—	—
13°. Artikel 47.	Idem	Artikel 47, eerste en derde lid.	Idem	—	—
Nihil.	De overgangsbepalingen van artikel 47, door opheffing ervan.	Tot opheffing van de overgangsbepalingen in de artikelen 47, 52, 53 en 56 bis van de Grondwet.	Tot opheffing van de overgangsbepalingen betreffende de artikelen 47, 52, 53 en 56 bis van de Grondwet.	—	Artikel 47, eerste lid door wijziging van de woorden « sedert ten minste zes maanden woonachtig zijn in de zelde gemeente ». Artikel 47, derde lid.

Door de regering voorgesteld (1 maart 1965)	Door de kamer goedgekeurd, geamendeerd of voorgesteld (24 maart 1965)	Door de Senaat goedgekeurd, geamendeerd of voorgesteld (1 april 1965)	Definitieve goedkeuring door de kamer. Geamendeerd of verworpen door de Kamer (6 april 1965)	Definitieve Goedkeuring door de Senaat (8 april 1965)	Voorgesteld voor herziening in 1954 (Belg. St. 14 maart 1954) in 1958 (Belg. St. 30 april 1958)
14°. Artikel 49.	Idem	Idem	—	—	—
15°. Artikel 52.	Idem	Idem	—	—	Artikel 52.
Nihil.	Van de overgangsbepalingen van artikel 52 door opheffing ervan.	Tot opheffing van de overgangsbepalingen in de artikelen 47, 52, 53 en 56 bis van de Grondwet.	Tot opheffing van de overgangsbepalingen betreffende de artikelen 47, 52, 53 en 56 bis van de Grondwet.	Idem	Overgangsbepalingen van artikel 47.
16°. Artikel 53.	Idem	Idem	—	—	—
Nihil.	Van de overgangsbepalingen van artikel 52 door opheffing ervan.	Tot opheffing van de overgangsbepalingen in de artikelen 47, 52, 53 en 56 bis van de Grondwet.	Tot opheffing van de overgangsbepalingen betreffende de artikelen 47, 52, 53 en 56 bis van de Grondwet.	Idem	Overgangsbepalingen van artikel 52. Overgangsbepalingen van artikel 53. Overgangsbepalingen van art. 56 bis.
17°. Artikel 54.	Verworpen.	Artikel 54.	Verworpen.	Idem	—
18°. Artikel 56 bis.	Van artikel 56 bis : a) met het oog op de afschaffing of de eventuele wijziging van de voorwaarden van verkiesbaarheid waaraan de rechtstreeks gekozen senatoren moeten voldoen. b) met het oog op de eventuele vaststelling van de voorwaarden van verkiesbaarheid, waaraan de provinciale en gecoöpteerde senatoren moeten voldoen.	Van artikel 56 bis : Zonder uitsluiting van de eventuele bepalingen van kwalificaties voor de provinciale en de gecoöpteerde senatoren.	Idem	—	Artikel 56 bis.
Nihil.	Van de overgangsbepalingen van artikel 56 bis, door opheffing ervan.	Tot opheffing van de overgangsbepalingen in de artikelen 47, 52, 53 en 56 bis van de Grondwet.	Tot opheffing van de overgangsbepalingen betreffende de artikelen 47, 52, 53 en 56 bis van de Grondwet.	Idem	—
19°. Van artikel 56 ter.	Idem	Idem	—	—	—
20°. Van artikel 57.	Idem	Idem	—	—	Artikel 57.
Nihil.	Nihil	Artikel 59.	Verworpen.	Idem	—
21°. Titel III, hoofdstuk II, door invoeging van een artikel 65 bis, houdende bepalingen betreffende het statuut van de verschillende categorieën van ministers.	Verworpen.	Verworpen.	—	—	—
22°. Van artikel 68.	Idem	Idem	—	—	Artikel 68.
23°. Van artikel 70, 1° lid.	Idem	Idem	—	—	Artikel 70, eerste lid.

Door de regering voorgesteld (1 maart 1965)	Door de kamer goedgekeurd, gearundeerd of voorgesteld (24 maart 1965)	Door de Senaat goedgekeurd, gearundeerd of voorgesteld (1 april 1965)	Definitieve goedkeuring door de kamer. Gearundeerd of verworpen door de Kamer (6 april 1965)	Definitieve Goedkeuring door de Senaat (8 april 1965)	Voorgesteld voor herziening in 1954 (Belg. St. 14 maart 1954) in 1958 (Belg. St. 30 april 1958)
Nihil.	Titel III, hoofdstuk II, afdeling II, door invoeging van één of meer nieuwe bepalingen, handelende over het statuut van de staatssecretarissen en van de onderstaatssecretarissen, en van de artikelen 36, 43, 56 bis, 63, 65, 73, 79, 82, 86, 87, 88, 89, 90, 91 en 134, doch enkel met het oog op de coördinatie van die teksten met de eventuele instelling van de functies van staatssecretaris en onderstaatssecretaris.	Titel III, hoofdstuk II, afdeling II, door invoeging van één of meer nieuwe bepalingen handelend over het statuut van staatssecretaris en van onder Staatssecretaris.	Idem	—	—
24°. Artikel 84.	Idem	Idem	—	—	—
25°. Artikel 92.	Verworpen.	Verworpen.	—	—	—
Nihil.	Titel III, door invoeging van een hoofdstuk II bisrecht van voorstel-bevatende een artikel 91 bis, atd ertoe strekt door de wet aangewezen publiekrechtelijke instellingen, zoals cultuurraden, economische en sociale raden, te machtigen voorstellen bij de Regering of bij de Kamers aanhangig te maken met inachtneming van de door de wet gestelde voorwaarden, welke met name betrekking hebben op de gekwalificeerde meerderheden, waaraan die voorstellen in die instellingen onderworpen zouden zijn.	Verworpen. (zie artikel 27)	Titel III, door invoeging van bepalingen die ertoe strekken publiekrechtelijke instellingen te machtigen voorstellen bij de Regering of bij de Kamers aanhangig te maken.	Idem	—
26°. Artikel 93.	Idem	Idem	—	—	—
27°. Artikel 96.	Idem	Idem	—	—	—
28°. Artikel 97.	Idem	Idem	—	—	—
29°. Artikel 98.	Idem	Idem	—	—	—
Nihil.	Nihil.	Artikel 99.	Verworpen.	Idem	—
30°. Artikel 104.	Idem	Idem	—	—	—
31°. Artikel 105, 2° lid.	Verworpen.	Artikel 105.	Artikel 105 door toevoeging van een bepaling betreffende de arbeidsgerechten.	—	—

Door de regering voorgesteld (1 maart 1965)	Door de kamer goedgekeurd, gemendeerd of voorgesteld (24 maart 1965)	Door de Senaat goedgekeurd, gemendeerd of voorgesteld (1 april 1965)	Definitieve goedkeuring door de kamer. Gemendeerd of verworpen door de Kamer (6 april 1965)	Definitieve Goedkeuring door de Senaat (8 april 1965)	Voorgesteld voor herziening in 1954 (Belg. St. 14 maart 1954) in 1958 (Belg. St. 30 april 1958)
32°. Titel III, hoofdstuk III, door invoeging van een artikel 107 bis, betreffende de niet-toepassing van internrechterlijke wets-of verordeningbepalingen die in strijd zouden zijn met het internationaal recht of met het gemeenschapsrecht van supranationale instellingen.	Titel III, hoofdstuk III door invoeging van een artikel 107 bis betreffende conflicten tussen wettelijke of bestuursrechtelijke bepalingen van intern recht en bepalingen van internationaal recht of gemeenschapsrecht.	Idem	—	—	—
33°. Titel III door invoeging van een hoofdstuk III bis betreffende de administratieve rechtscolleges en de Raad van Stete.	Idem	Idem	—	—	—
34°. Van artikel 108.	Van artikel 108 en van titel III, hoofdstuk IV, door invoeging van een artikel 108 bis, waarbij het mogelijk wordt gemaakt in voorkomend geval te bepalen welke principes gelden voor de federaties van gemeenten en de grote agglomeraties.	Artikel 108.	Idem	—	—
Nihil.	Nihil.	Titel III, hoofdstuk IV, door invoeging van artikel 108 bis, waarbij het mogelijk wordt gemaakt in voorkomend geval te bepalen welke principes gelden voor de federaties van gemeenten en de grote agglomeraties.	Idem	—	—
Nihil.	Artikel 110, door toevoeging van een bepaling met betrekking tot de belastingen ten gunste van de grote agglomeraties en federaties van gemeenten die bedoeld zijn bij de herziening van artikel 108, en door de invoeging van een nieuw artikel 108 bis.	Van artikel 110, door toevoeging van een bepaling met betrekking tot de belastingen ten gunste van de grote agglomeraties en federaties van gemeenten.	Idem	—	—
Nihil.	Artikel 113, door toevoeging van een bepaling met betrekking tot de retributies ten gunste van de grote agglomeraties en de federaties van gemeenten die bedoeld zijn bij de herziening van artikel 108 en door invoeging van een nieuw artikel 108 bis.	Artikel 113, door toevoeging van een bepaling met betrekking tot de retributies ten gunste van de grote agglomeraties en federaties van gemeenten.	Idem	—	—
35°. Titel IV door invoeging van een artikel 115 bis betreffende de financiële programma's welke over verschillende jaren zijn gespreid.	Idem	Idem	—	—	—

Door de regering voorgesteld (1 maart 1965)	Door de kamer goedgekeurd geamendeerd of voorgesteld (24 maart 1965)	Door de Senaat goedgekeurd geamendeerd of voorgesteld (1 april 1965)	Definitieve goedkeuring door de kamer. Geamendeerd of verworpen door de Kamer (6 april 1965)	Definitieve Goedkeuring door de Senaat (8 april 1965)	Voorgesteld voor herziening in 1954 Belg. St. 14 maart 1954) in 1958 (Belg. St. 30 april 1958)
Nihil.	Artikel 116, 2 ^o lid.	Artikel 116, 1ste lid en 2 ^o lid.	Artikel 116, 2 ^o lid.	Idem	—
36 ^o . Artikel 126.	Idem	Idem	—	—	—
Nihil.	Artikel 129, om de verplichte bekendmaking van de gemeentereglementen nader te bepalen.	Verworpen.	Idem	—	—
37 ^o Titel VII, door invoering van een art. 131 bis, strekkende tot het verbieden van elke grondwetsherziening in oorlogstijd of wanneer de Kamers zich in de onmogelijkheid bevinden vrij te vergaderen op nationaal grondgebied.	Idem	Idem	—	—	—
Nihil.	Artikelen 132, 135 en 136 door opheffing ervan.	Artikel 132.	Idem	—	Artikel 132 door opheffing ervan.
Nihil.	Nihil.	Artikel 135.	Idem	—	Artikel 135 tot opheffing ervan.
Nihil.	Nihil.	Artikel 136.	Idem	—	Artikel 136 tot opheffing ervan.
Nihil.	Nihil.	Artikel 139.	Idem	—	—
38 ^o . Titel VIII, door toevoeging van een art. 140, bepalende dat de Belgische grondwet in het Frans en in het Nederlands is gesteld en dat beide teksten rechtsgeldig zijn.	Titel III, door toevoeging van een artikel 140, bepalende dat de Belgische Grondwet in het Nederlands en in het Frans is gesteld en dat beide teksten rechtsgeldig zijn.	Idem	—	—	Titel VIII door toevoeging van een art. 140, bepalende dat de Belg. Grondwet in het Frans en in het Nederlands is gesteld en dat beide teksten rechtsgeldig zijn.
39 ^o . Van alle artikelen van de grondwet, alleen om de Nederlandse versie ervan vast te stellen.	Van al de artikelen van de Grondwet, alleen om de Nederlandse versie ervan vast te stellen.	Reden bestaat tot vaststelling van de Nederlandse versie van de Grondwet.	Van de tekst van de grondwet om de Nederlandse versie ervan vast te stellen.	Idem	Van al de artikelen van de Grondwet maar alleen om de Nederlandse versie ervan vast te stellen.

Pressiegroepen in aktie

door Yvo NUYENS,
Lector K.U. Leuven.

★

INLEIDING

Ieder, die met een zekere belangstelling het politieke leven in België volgt, wordt getroffen door het groot aantal groepen, welke hierin optreden en een bepaalde rol spelen in het verloop, het functioneren van dit politieke leven, zodat men wellicht beter van « het politieke proces » zou kunnen spreken. Het gaat hoofdzakelijk, zomet uitsluitend om politieke partijen en pressiegroepen. Bovendien is het een feit dat zowel partijen als pressiegroepen voortdurend in aantal toenemen. Voor de partijen kwam dit bijzonder duidelijk tot uiting bij de laatste wetgevende verkiezingen, toen men overal in het land een sterke toename van het aantal partijen kon vaststellen (cf het arrondissement Brussel waar niet minder dan 14 lijsten — en dus ook in zekere zin partijen — aan de kiesstrijd deelnamen). Wat de pressiegroepen betreft, hoeft men slechts de dagelijkse krant in te zien om zich van de voortdurende vorming van nieuwe pressiegroepen te overtuigen.

Het bestaan en de toename van deze groepen vastgesteld zijnde, kan men zich de vraag stellen naar het waarom, de ontstaans- en bestaansredenen, de doelstelling van deze groepen. Ofschoon wij onze beschouwingen willen beperken tot de pressiegroepen, kan vooraf het doel van de partijen zeer kort samengevat worden als volgt : de verovering en bezetting van de politieke macht, met de bedoeling deze macht, eenmaal in handen, aan te wenden voor de realisatie van een bepaalde globale maatschappijvisie(1). De pressiegroepen daarentegen viseren niet de verovering en de uitoefening van de politieke macht, maar zijn slechts gericht op de beïnvloeding, het oriënteren van de politieke machtsuitoefening. Dit gebeurt dan niet met de bedoeling een globale maatschappijvisie tot

ontwikkeling te brengen, maar wel om de eigen sektoriële groepsbelangen te behartigen en te verdedigen, ofwel tegen een voor de groep ongunstig overheidsingrijpen, ofwel tegen een voor de groep ongunstige maatschappelijke evolutie. In beide gevallen tracht de pressiegroep, ofschoon niet politiek maar maatschappelijk van natuur, met politieke middelen een impuls te geven aan het politieke beleidvormingsproces, die tevens een oriëntatie inhoudt. Essentieel is echter dat zij in dit proces geen positie van politieke verantwoordelijkheid inneemt of nastreeft, aangezien zij enerzijds haar politieke aktie wil voeren buiten het kader van de formele politieke machtsinstellingen en anderzijds als promotor verschijnt van afgebakende materiële of morele groepsbelangen.

Welke middelen worden door de pressiegroep aangewend om haar objektieven te realiseren? M.a.w. de vraag wordt gesteld naar de aktietechnieken, welke de pressiegroep inschakelt om aan het politieke beleid een oriënterende of, indien mogelijk, determinerende impuls te geven. Onmiddellijk kan hierop geantwoord worden dat deze aktietechnieken een uitgebreid en omvangrijk arsenaal uitmaken, waardoor de indruk kan verwekt worden dat de pressiegroepen over een geweldig machtsapparaat beschikken. Of nog : dat de macht van elke pressiegroep in het bijzonder zich steeds en overal even sterk kan laten gelden. Niets is echter minder waar, in de eerste plaats omdat het gebruik maken van deze aktietechnieken voor de pressiegroep steeds een voorwaardelijk gebruik is, d.w.z. afhankelijk van bepaalde voorwaarden ; en in de tweede plaats omdat met de opsomming

(1) Zie hierover LADRIERE J., in GILSON A., *Pour une démocratie efficace*, Leuven, Universitaire Boekhandel, 1965, blz. 49-52.

van aktietechnieken nog niets gezegd wordt over de efficiëntie, de doeltreffendheid van deze technieken. Wanneer dus hier de aktietechnieken van de pressiegroepen worden behandeld, dan gebeurt dit alleen met de bedoeling een inventaris op te maken van de mogelijkheden, waarover de pressiegroepen kunnen beschikken mits aan zekere voorwaarden te voldoen, voorwaarden die slechts sekundair ter sprake zullen komen. Bovendien is deze inventaris niet exhaustief, maar wil hij alleen een inzicht verschaffen in de wijze waarop de meeste pressiegroepen te werk gaan om hun doelstellingen te realiseren. Rekening houdend met deze bemerkingsen is het naar onze mening mogelijk de aktietechnieken van de pressiegroepen uit te splitsen en onder te brengen in twee grote categorieën, nl.

I. Indirekte technieken.

II. Direkte technieken.

I. INDIREKTE TECHNIKEN

Wat wordt bedoeld met indirecte technieken of technieken van oneigenlijke pressies? De indirecte technieken beogen niet de rechtstreekse interventie bij de politieke gezagdragers, maar zijn bedoeld als middelen om een dergelijke interventie ofwel overbodig te maken ofwel voor te bereiden en op optimale wijze te laten verlopen. Het hoofddoel van deze technieken bestaat erin een netwerk van relaties en kontakten tot stand te brengen en te onderhouden tussen eensdeels de pressiegroep zelf en anderdeels de factoren of elementen welke een rol spelen in het machtsproces, waaruit het politiek beleid resulteert. Aldus tracht de pressiegroep door dit relatie- en kontaktenet haar eisen, opvattingen en houdingen te doen doordringen in en te laten aanvaarden door in de eerste plaats de *instellingen*, die formeel met de beleidsbeslissingen belast zijn (parlement, regering en administratie), in de tweede plaats de *politieke partijen*, die een belangrijke rol spelen zowel in de samenstelling van genoemde instellingen als in de besluitname zelf, vervolgens de *publieke opinie*, die in een democratische staatsconstellatie dikwijls de rol van vierde macht speelt, en tenslotte de *andere pressiegroepen*, welke eveneens een aandeel opeisen in het politieke beslissingsproces. De vier genoemde elementen zijn in een demokra-

tische staat te beschouwen als de centrale assen rondom dewelke het machtsvormingsproces zich ontwikkelt. Door relaties en kontakten met één, verscheidene of elk van deze factoren, poogt de pressiegroep te bekomen dat het politieke spel als het ware automatisch in overeenstemming met haar belangen wordt gespeeld, zodat zij geen speciale, op een specifiek doel gerichte akties hoeft te ondernemen. Wanneer dit niet het geval is, m.a.w. wanneer een direkt en op een konkreet doel gericht ingrijpen noodzakelijk blijkt te zijn, dan dragen deze relaties en kontakten ertoe bij om deze interventie met maximale kansen op succes te doen verlopen.

We zullen thans systematisch deze vier factoren overlopen om na te gaan welke technieken door de pressiegroepen worden aangewend om een dergelijk netwerk van relaties en kontakten tot stand te brengen.

1. Relaties met de Instellingen.

Een onderscheid kan gemaakt worden tussen parlement, regering en publieke administratie, instellingen, die elk een specifiek aandeel hebben in het nemen en uitvoeren van politieke beslissingen.

A. PARLEMENT.

Ofschoon men van verschillende zijden de nadruk legt op een steeds verdergaande machtsverschuiving ten nadele van het parlement, blijft dit laatste een onmisbare schakel voor het functioneren van de democratische staat door zijn dubbele rol van wetgeving en controle op regering en administratie. Vandaar dat het voor de pressiegroep belangrijk is in het parlement over een aantal mandatarissen te beschikken, die haar belangen genegeen zijn en bereid worden gevonden deze te verdedigen wanneer zij aan bod komen. En welke mandatarissen komen hiervoor meer in aanmerking dan degene, die door hun lidmaatschap van de pressiegroep blijk geven van een hoge identifikatie met het geponeerde groepsbelang? Er bestaan twee mogelijkheden om tot een dergelijke, bijna officiële vertegenwoordiging in het parlement te komen. Een eerste mogelijkheid komt hierop neer dat een aantal leden van de pressiegroep zich bij de wetgevende verkiezingen kandidaat stellen op de lijst van één of meer politieke

partijen en aldus hun kans gaan om als mandataris verkozen te worden. Zo beschikt het Algemeen Belgisch Vakverbond via de BSP over een direkte vertegenwoordiging in het parlement, terwijl de christelijke standsorganisaties (Algemeen Christelijk Werkersverbond, Nationaal Christelijk Middenstandsverbond en Belgische Boerenbond) langs de CVP een aanzienlijk aantal woordvoerders of gedelegeerden in het parlement tellen. Dit zijn wel de klassieke en ook meest geciteerde voorbeelden, maar de laatste wetgevende verkiezingen hebben uitgewezen dat ook andere pressiegroepen, zoals de Bond van Grote en van Jonge Gezinnen, de Vlaamse Volksbeweging en het Vlaams Aktiekomitee, van deze mogelijkheid gebruik hebben gemaakt. Hierbij dient evenwel opgemerkt te worden dat deze kandidaatstellingen niet noodzakelijk gebeuren in functie of in opdracht van de pressiegroep, waarvan men deel uitmaakt, maar, afgezien de motivatie, blijft niettemin na de verkiezing het feit van de formele binding met een bepaalde pressiegroep, waarvan men deze mandatarissen als woordvoerders zal beschouwen. Theoretisch kan deze techniek door elke pressiegroep toegepast worden, maar in feite blijft zij beperkt tot een relatief klein aantal pressiegroepen. De verkiezingen zijn in België immers een bijna eksklusieve aangelegenheid van de partijen, die de kandidaatstellingen regelen en organiseren. De partij zal slechts de opname van kandidaten van een bepaalde pressiegroep aanvaarden, wanneer zij hieruit enig electoraal voordeel kan halen. En vermits de meeste pressiegroepen in België — met uitzondering van de grote sociaal-ekonomische groepen — minderheidsgroepen zijn, organisaties die een minderheid van staatsburgers verenigen, is dit electoraal voordeel in de meeste gevallen miniem. Bovendien spelen partijdiscipline en partijideologie hierin eveneens een bepalende rol. In de VSA bv., waar de partijtucht zwak en de partijideologie weinig afgelijnd is, kunnen de partijen zich voordoen als conglomeraten van een zo groot mogelijk aantal pressiegroepen, wat niet het geval is voor België, waar discipline en ideologie een dergelijke systeem sterk afremmen. Beide factoren bemoeilijken in België eveneens het in toepassing brengen van de tweede mogelijkheid. Deze tweede modaliteit bestaat hierin dat de pressiegroep, nadat de verkiezingen voorbij zijn en het parlement dus is samengesteld, een aantal parlementairen in haar aktie integreert door hen een leidende of

ere-functie in de groep aan te bieden. Deze parlementairen worden niet noodzakelijk uit één bepaalde partij gerekruteerd, maar kunnen uit verschillende partijen komen. Zo bv. de Bond van Grote Gezinnen van België, die mandatarissen uit de drie traditionele partijen in zijn raad van beheer heeft opgenomen, een aantal oudstrijdersverenigingen, nationalistische groepen (vooral aan Waalse zijde), regionale welvaartsorganen, maar ook bepaalde grote bedrijven en financiële groepen, die eveneens hun pionnen in de kamers hebben.

In beide gevallen gaat het om een formele binding tussen pressiegroep en politieke mandatarissen, zodat men in zekere zin van een « officiële » vertegenwoordiging in het parlement zou kunnen spreken. Dit verschijnsel werd voornamelijk in Engeland grondig bestudeerd. Zo telt Stewart, uitgaande van de pressiegroepen, ± 100 groepen, die over vertegenwoordigers in het Britse Lagerhuis 1951-1955 beschikken (2). Finer, die van de parlementairen vertrekt, komt zelfs tot 150 groepen met woordvoerders in het Lagerhuis van 1955 (3). Het zou wellicht nuttig en verhelderend zijn ook voor België dergelijke lijsten samen te stellen, maar de vereiste dokumentatie ontbreekt meestal of is moeilijk toegankelijk.

Naast deze technieken, die het formeel engagement van de parlementair in de pressiegroep beogen, komen er technieken voor welke niet zover gaan en slechts een externe beïnvloeding van houdingen en opinies van de parlementairen beogen. Aldus zijn te beschouwen : het regelmatig overmaken van dokumentatie en informatie betreffende aktiviteiten en eisen van de groep (cf de massa dagelijkse post van de parlementair), het uitnodigen van parlementairen op publieke manifestatie van de groep, de formele en informele gesprekken van vertegenwoordigers van de groep met parlementairen, samengevat : elke vorm van interaktie en kommunikatie die vanuit de pressiegroep met de parlementair (en) wordt tot stand gebracht (4). Deze technieken zijn indirekt en de pressie is hier oneigenlijk, omdat men in dit stadium geen welbepaalde, konkrete beslissingen of resultaten

(2) STEWART J.D. *British pressure groups*. Oxford, Clarendon Press, 1958, blz. 251-257.

(3) FINER S.E. *Anonymous Empire*. London, Pall Mall Press, 1958, blz. 136-145.

(4) ESTRAGIN L., in *La Société Démocratique*, Lyon, Chronique sociale de France, 1963, blz. 108.

viseert, maar hoofdzakelijk opinievormend wil werken.

B. REGERING.

Waar voor het parlement een machtsverschuiving ten nadele kan vastgesteld worden, kan voor de regering op een tegengestelde evolutie gewezen worden : de rol en de positie van deze instelling is steeds belangrijker geworden, zodat men — o.i. niet ten onrechte — de regering als de hoofdakteur in het politieke spel is gaan aanduiden. Vandaar het uitzonderlijk belang van de regering als toegangsweg tot het gezag voor de pressiegroepen. Deze laatste pogen, meer nog dan dit het geval was voor de parlementairen, relaties en kontakten te leggen met de leden van de regering om bij hen een positieve houding te doen ontstaan t.o.v. de groepsbelangen.

Een dergelijke onderneming is echter niet eenvoudig en zeker het formeel en volledig engagement van een minister in een pressiegroep, hetzij vóór de verkiezingen (een kandidaat-minister door de pressiegroep op een kieslijst geplaatst), hetzij na de verkiezingen (een benoemd minister door de pressiegroep in haar leiding opgenomen) behoort in België tot de uitzonderingen. De verklaring hiervoor ligt enerzijds in het feit dat het rekruteringsuniversum uiteraard veel kleiner is dan het parlement en anderzijds in de hoge graad van verantwoordelijkheid die elke minister in het bijzonder draagt zowel t.a.v. de stabiliteit van het politiek systeem, als t.a.v. het collegiaal orgaan, waarvan hij deel uitmaakt. Niettemin wordt deze techniek ook in België toegepast, zij het dan door een zeer beperkt aantal pressiegroepen. Zo komt het bv. regelmatig voor dat, wanneer de CVP in de regering betrokken is, kandidaten van of gesteund door de standsorganisaties respectievelijk de portefeuilles van Arbeid, Middenstand en Landbouw in handen krijgen. Hetzelfde verschijnsel doet zich voor bij de BSP, die gewoonlijk een syndikalist en een mutualist plaatsen, respectievelijk op Arbeid en Sociale Voorzorg. Het weze nochtans herhaald dat het om uitzonderingen gaat. Vandaar dan ook dat de meeste pressiegroepen hun opinievormende invloed van buitenuit op de regering uitoefenen en door alle mogelijke communicatievormen met haar in interactie trachten te treden. Te noteren valt dat deze pogingen gewoonlijk niet op de volledige regering worden geöriënteerd, aangezien deze vanuit materieel, maar

regelmatig ook vanuit ideologisch oogpunt een uitermate heterogeen karakter vertoont. De relaties worden daarom gewoonlijk geconcentreerd én op de eerste minister, als hoofd van de regering, én op de minister, onder wiens bevoegdheid de belangen van de groep ressorteren. Een belangrijke rol wordt hierin gespeeld door de onmiddellijke omgeving van de minister, in concreto het departement waarvan de minister het hiërarchisch hoofd is en waarvoor hij ook de verantwoordelijkheid draagt, en het kabinet, dat de persoonlijke medewerkers van de minister omvat en alleen verantwoordelijk is tegenover de betrokken minister. Zowel de topambtenaren van het departement als de leden van het kabinet oefenen door hun frequent contact met de minister een aanzienlijke invloed uit op diens houdingen, opvattingen en beslissingen. Zij worden dan ook veelvuldig hetzij direkt, hetzij indirekt door de pressiegroepen benaderd, die op deze manier een doorstroming van hun eisen en belangen naar de minister verwachten.

C. PUBLIEKE ADMINISTRATIE.

Waar de taak van de publieke administratie vroeger praktisch exclusief uitvoerend was, speelt zij thans een zeer belangrijke rol in de voorbereiding van de wetten. Zo merkt Van Leuven op dat er tussen 1929 en 1956 in België 2.651 wetten werden gestemd waarvan er 2.461 door de administratie (minister, kabinet en departement) werden uitgewerkt en slechts 190 door de parlementairen (verhouding 13 tegen 1) (5), waardoor het aandeel van de administratie in het politieke proces duidelijk geïllustreerd wordt. In dit kompleks geheel, dat de administratie uitmaakt, tracht de pressiegroep via relaties en kontakten door te dringen, weer met de bedoeling een positieve houding te doen ontstaan t.a.v. de centrale groepswaarden en belangen.

Het zou nochtans verkeerd zijn de administratie voor te stellen als een homogeen en eenvormig systeem dat als een totaliteit door de pressiegroepen benaderd kan worden. De administratie is integendeel verscheiden, heterogeen en verdeeld, niet alleen ideologisch maar ook structureel. Men kan inderdaad met R. Cathérine een onderscheid

(5) VAN LEUVEN E., *De administratie als leidende groep*, in *Res Publica*, 1963, 4, blz. 369.

maken tussen *vertikale* administratieve diensten, welke bevoegd zijn voor een welbepaald specifiek belang en dus met een gedetermineerd publiek te maken hebben (bv. landbouw, middenstand, buitenlandse handel) en *horizontale* administratieve diensten die voor een heterogeniteit van belangen staan en waarmee in principe de ganse bevolking te maken heeft (bv. finantiën, binnenlandse zaken, economische zaken) (6).

Het vertikale departement komt hierin als meer toegankelijk voor dan het horizontale, aangezien eerstgenoemd departement haar bedrijvigheid geconcentreerd ziet op één welbepaald belang, dat echter eveneens de hoofdbekommernis uitmaakt van één of meer pressiegroepen (denk bv. aan de verhouding tussen het ministerie van landbouw en de landbouworganisaties, niet alleen in België maar in de meeste West-Europese landen). Deze exclusieve betrokkenheid op een konkrete materie kan ertoe leiden dat het vertikale departement het haar toegewezen deelbelang in sterke mate gaat beschouwen en behandelen als het algemeen belang en als actieve promotor van dit deelbelang gaat fungeren. In dit opzicht stemt het in grote mate overeen met de betrokken pressiegroepen, die eveneens als promotors van dit deelbelang optreden en hierbij een identificatie tussen algemeen en deelbelang doorvoeren. Aldus verhogen niet alleen de mogelijkheden tot relaties en kontakten, maar wordt bovendien de kans op gemeenschappelijke opvattingen en inzichten bij departement en pressiegroep(en) groter. Het vertikale departement kan hierdoor echter in konflikt komen met de horizontale departementen, die uiteraard een grote verscheidenheid van belangen dienen te behandelen en met een dito hoeveelheid van pressiegroepen hebben af te rekenen. Nemen we bv. het ministerie van finantiën : dit departement raakt niet alleen de belangen van finantiële instellingen, maar ook van werkgevers, werknemers, vrije beroepen, gezinnen, weduwen, enz..., die alle door middel van hun pressiegroep de balans in het eigen voordeel trachten te doen doorslaan. Het is duidelijk dat in een dergelijke konstellatie het horizontale departement moeilijker als promotor van één bepaald deelbelang kan opereren en veeleer aangewezen is op een distributieve taak en het formuleren van compromissen. Dit in tegenstelling met de vertikale departementen. Vandaar de mogelijke konflikten, welke uiteindelijk de invloed van de pressiegroe-

pen in de administratie afremmen, omdat deze konflikten in een politiek immobilisme kunnen resulteren. De aangewende technieken zijn hier grotendeels identiek met deze, welke voor parlement en regering worden aangewend. De kontakten tussen pressiegroep en departement worden regelmatig op een parallele wijze gestructureerd, bv. tussen sekretaris-generaal van het departement en sekretaris-generaal van de pressiegroep, tussen studiedienst van de pressiegroep en studiedienst van het ministerieel departement. De aandacht dient hier niettemin gevestigd te worden op een zeer specifiek fenomeen, nl. het « pantouflage-systeem » (7) of de overgang van ambtenaren uit de publieke administratie naar de diensten of gezagsposities in de pressiegroep. De voornaamste verklaring van deze overgang blijkt van economische aard te zijn : de finantiële onderwaardering van het openbaar ambt brengt een aantal ambtenaren ertoe beter betaalde funkties in de pressiegroep te aanvaarden. Het is anderzijds duidelijk dat slechts een beperkt aantal, finantiel-sterke organisaties in staat zijn deze techniek in toepassing te brengen. De redenen waarom de aanwezigheid van dergelijke ambtenaren in de pressiegroep zo op prijs wordt gesteld, ligt hierin dat deze ambtenaren niet alleen over een aantal kontaktpersonen in de administratie beschikken, maar bovendien een technische vertrouwdheid met de administratie bezitten. Zij weten nl. zeer goed aan te wijzen hoe een dossier moet opgesteld worden, welke hiërarchische weg bij voorkeur dient gevolgt te worden, welk ogenblik het meest opportuun is, enz... Het zijn voornamelijk de grote finantiële groepen, banken en trust, die dit pantouflage-systeem toepassen. Dit systeem komt echter ook in omgekeerde richting voor : leden van de pressiegroep worden door de pressiegroep ertoe gestimuleerd zich in te schakelen in de publieke administratie, bij voorkeur in de diensten welke voor haar een bijzondere betekenis en belang hebben. Uiteraard staat men hier voor een techniek, die slechts op langere termijn haar betekenis en draagkracht kan bewijzen. Naast de relaties en kontakten, welke een overwegend officieus karakter dragen, komen de officiële en geïnstitutionaliseerde interakties voor tussen pres-

(6) CATHERINE R., *Le fonctionnaire français. Droits, devoirs et comportement*. Paris, Albin Michel, 1961, blz. 385.

(7) MEYNAUD J., *Les groupes de pression*. Paris, P.U.F., 1960, blz. 71.

siegroepen en administratie in het kader van wat men als konsultatieve administratie pleegt aan te duiden. Deze omvat het kompleks geheel van raden, instellingen, diensten en commissies, waarin vertegenwoordigers van de pressiegroepen op officiële wijze in contact treden met ambtenaren, die de overheid vertegenwoordigen. Ofschoon de bevoegdheid van deze raden globaal genomen beperkt blijft, nemen zij echter voortdurend in aantal toe, zodat steeds meer pressiegroepen hun aktie institutionaliseren in de overheidssfeer. De bemerking moet evenwel gemaakt worden dat deze officiële, geïnstitutionaliseerde kontakten zich niet in de plaats stellen van de officieuze kontakten, maar deze integendeel aanvullen en regelmatig de aanleiding zijn voor nieuwe informele of officieuze kontaktnamen vanwege de pressiegroep.

2. Relaties met de politieke partijen.

De partijen hebben sedert hun ontstaan een grondige evolutie doorgemaakt. Maatschappelijk van oorsprong zijn zij geleidelijk doorgedrongen in het staatsapparaat en op dit ogenblik maken zij hiervan een konstituerend element uit. Kaiser schrijft dat de partijen de funktie van « Träger der staatlichen Herrschaft » (8) zijn gaan uitoefenen. Op de feitelijke machtspositie van de partijen in het politieke proces hoeft hier niet nader ingegaan te worden zodat wij voorop mogen stellen dat de partijen voor de pressiegroep van uitzonderlijke betekenis zijn als toegangsweg tot het gezag, als kanaal waarlangs dit gezag kan beïnvloed worden.

Welke vormen kunnen relaties en kontakten tussen politieke partij en pressiegroep aannemen?

Men kan een onderscheid maken tussen twee verschillende situaties.

A. SITUATIE VAN NEUTRALITEIT OF NIET-VERBONDENHEID.

Hiermede wordt bedoeld dat pressiegroep en politieke partijen zich in een onafhankelijke positie ten opzichte van elkaar bevinden. De pressiegroep is hier niet partij-politiek gebonden, evenmin als de partij zich geëngageerd heeft t.a.v. een bepaalde pressiegroep. Feitelijk komt deze situatie hierop neer dat de pressiegroep relaties en kontakten nastreeft met de verschillende politieke partijen

zonder onderscheid van kleur of ideologie maar alleen met het oog op een zo ruim mogelijke invloedsvorming. Persoonlijke kontaktnamen en het overmaken van informatie en dokumentatie spelen hierin een belangrijke rol. Ook de individuele integratie van parlementairen uit de verschillende partijen — niet uit één partij, want in dit geval helt men reeds sterk over naar een situatie van verbondenheid — is een frekwent voorkomende techniek om een relatie-net met de partijen te realiseren. Zowel pressiegroep als politieke partij behouden in deze situatie een volledige handelingsvrijheid, zijn in geen enkel formeel opzicht aan elkaar gebonden met het gevolg dat relaties en kontakten nooit zeer diep ingrijpen en de invloed op de partijen meestal beperkt blijft. Tenzij nochtans de pressiegroep, buiten de partij om, een aanzienlijk deel van het elektorat van de partij in zich weet te verenigen, in welk geval de invloed van de pressiegroep dan toch weer sterker zal zijn. Denk bv. in dit verband aan de invloed van een Bond van Grote en Jonge Gezinnen en een Vlaamse Volksbeweging op de CVP, van een Mouvement Populaire Wallon op de BSP. Ofschoon de invloed van politiek-neutrale pressiegroepen in België vooralsnog beperkt blijft, vertonen de meeste, nieuwopgerichte pressiegroepen in België dergelijke structurele kenmerken, terwijl de traditionele pressiegroepen meer in het kader van één politieke partij opereren. Beide soorten groepen komen dan ook regelmatig in konflikt met elkaar, waardoor de pressie o.i. enigszins wordt afgeknot.

B. SITUATIE VAN VERBONDENHEID.

Relaties en kontakten tussen pressiegroep en partij zijn hier in mindere of meerdere mate gestructureerd, d.w.z. de onderlinge betrekkingen en verhoudingen doen zich voor in een specifieke duurzame combinatie, wat voor gevolg heeft dat de pressiegroep een welbepaalde sociale positie inneemt t.a.v. een bepaalde politieke partij.

Het structureel karakter van de relaties kan zijn oorsprong vinden ofwel in een organieke verbondenheid tussen partij en pressiegroep, ofwel in een zuiver relationele verbondenheid. Vandaar het onderscheid :

(8) KAISER J. *Die Repräsentation Organisierter Interessen*. Berlin, Duncker und Humblot, 1956, blz. 234-255.

a) *Organieke verbondenheid.*

Partij en pressiegroep schuiven in dit geval volledig in elkaar, vormen één geïntegreerd systeem met het gevolg dat de relaties frekwent, intens en diepgaand zijn. De partij verleent politieke steun aan de eisen en belangen van de pressiegroep op het wetgevende en uitvoerende vlak, terwijl deze laatste de partij elektoraal, finantieel en moreel ondersteunt. In deze situatie blijft de pressiegroep in haar contacten meestal beperkt tot de partij, waarmee zij op organieke wijze verbonden is en waarvan haar politieke invloed dan ook in grote mate afhankelijk is.

Een belangrijk onderscheid kan hier niettemin gemaakt worden inzake de verschillende sociale positie van partij en pressiegroep :

— ofwel kan de *partij* zich in een dominerende positie bevinden t.a.v. de pressiegroep. Dit is het geval wanneer de partij een systeem van hulp- en steunorganisaties heeft uitgebouwd of rond zich heeft verzameld, waarin de verschillende deelbelangen van de partijleden worden opgevangen, maar waarop de invloed van de partij op onverdeelde wijze blijft gelden. Bv. de CVP t.o.v. de traditionele standsorganisaties ;

— ofwel bevindt zich de *pressiegroep* in een dominerende positie. Dit is het geval wanneer de pressiegroep overgaat tot partijvorming, zonder evenwel hierin totaal op te gaan, maar ook wanneer de pressiegroep door de kwantiteit of de kwaliteit van haar leden een zodanige machtspositie in de partij weet te verwerven, dat deze laatste als het ware van buitenuit gedirigeerd wordt door de pressiegroep.

Aldus kan verwezen worden naar de determinerende invloed welke door de kerkelijke overheden in een aantal konfessionele partijen wordt uitgeoefend. Denk in dit verband eveneens aan de machtspositie van het ABVV in de BSP.

Voor beide gevallen is echter essentieel dat de relaties gestructureerd zijn en zich afspelen tussen pressiegroep en meestal één politieke partij.

b) *Relationele verbondenheid.*

In tegenstelling met de organieke verbondenheid vormen partij en pressiegroep hier geen geïntegreerd sociaal systeem, maar tussen beide bestaat een systeem van bestendige, gestructureerde relaties, wat Meynaud « des liens privilégiés »

noemt (10). De pressiegroep richt dus bij voorkeur haar relaties steeds naar dezelfde partij (en), verleent aan deze een bepaalde vorm van steun, maar behoudt overigens een aanzienlijke graad van onafhankelijkheid, van zelfstandigheid t.o.v. deze partij. De partij van haar kant fungeert als spreekbuis, als woordvoerder voor de belangen van de pressiegroep in het parlement, en eventueel in de regering.

Organisatorische of institutionele banden komen hier echter, in tegenstelling met situatie a, niet voor : het gaat hier alleen om relaties, die zich gewoonlijk, bij voorrang tussen pressiegroep en één bepaalde partij manifesteren zonder dat deze evenwel aanleiding geven tot een institutionele verbondenheid.

In het algemeen kan gesteld worden dat pressiegroepen, waarvan de belangen hoofdzakelijk gelegen zijn in het behoud van de bestaande orde, bij voorkeur zullen aanleunen bij konservatieve partijen, terwijl pressiegroepen, gericht op een omvorming, een verandering van het maatschappelijk bestel, geprivilegerde relaties met progressieve partijen zullen onderhouden.

Een zeer typisch voorbeeld van dergelijke geprivilegerde relaties biedt in Engeland de Federation of British Industry t.o.v. de Konservatieve partij. Konkreet wat België betreft, kan gewezen worden op de bevoorrechte relaties tussen Vlaamse pressiegroepen (VVO-VVB-VAK) en de Vlaamse CVP eensdeels, en tussen allerlei middenstands-groepen, financiële groepen, werkgevers-organisaties en de PVV, plus daarbij de konservatieve vleugel van de CVP, anderdeels.

Essentieel voor deze tweede situatie is het feit dat de relaties nooit definitief of onveranderlijk vast liggen, maar op elk ogenblik kunnen opgeheven worden en verdwijnen om plaats te maken voor anders-georiënteerde relaties.

Als algemene opmerking voor de relaties tussen pressiegroep en partij, dient vermeld te worden dat deze relaties bilateraal zijn of m.a.w. in de twee richtingen gaan. Ook vanuit de partijen worden contacten gelegd met de pressiegroepen om

(9) LADRIERE J., *Les groupes de pression et le processus politique global*, in *Courrier hebdomadaire du CRISP.*, Brussel, 1960, nr 88.

(10) MEYNAUD J., *Op. cit.*, blz. 125.

voor de hand liggende motieven, waarop niet nader hoeft ingegaan te worden.

3. Relaties met de publieke opinie.

De publieke opinie verschijnt als de som, het geheel van de meningen, overtuigingen en gevoelens, die op een bepaald ogenblik bewust bestaan bij een aantal mensen, die aan dezelfde prikkels of stimuli onderworpen zijn, m.a.w. zich aan dezelfde problemen interesseren (11). Het is kenmerkend voor het democratisch staatsstelsel dat de overheid bij het nemen van haar politieke beslissingen niet alleen beïnvloed wordt door de publieke opinie, maar zelfs — via de verkiezingen — onder een geïnstitutionaliseerde controle van de publieke opinie staat. Vandaar het belang van de publieke opinie zowel voor de overheid, die aanzienlijke inspanningen zal leveren om haar beleid door een zo breed mogelijke publieke opinie te laten ondersteunen, als voor de persgroep, die eveneens op de publieke opinie beroep zal doen om haar eisen een zo groot mogelijke draagkracht te verlenen. Een dergelijke, positief ingestelde, publieke opinie komt echter meestal niet automatisch tot stand, ze dient verwekt, gevormd en gekristalliseerd te worden door de persgroep. Vandaar dat men spreekt van een actie op de publieke opinie om aan te duiden dat het gaat om het beïnvloeden en overtuigen van een publiek dat voor de persgroep tot de out-group behoort.

Deze actie kan twee richtingen uit : ofwel voert men een *propaganda-actie*, waarbij men tracht een zo ruim mogelijk publiek positief te interesseren en actief te integreren in de door de persgroep ondernomen acties ; ofwel legt men de nadruk op de *public-relations*, waardoor de persgroep meer het tot stand komen van een welwillende en positief ingestelde publieke opinie beoogt dan een actieve ondersteuning en inschakeling van deze opinie. Welke specifieke technieken worden door de persgroep aangewend ?

In de eerste plaats wordt gebruik gemaakt van de pers. De meeste persgroepen beschikken over een eigen persorgaan : periodiek, maandblad, weekblad, soms zelfs dagblad. Naast de functies welke de eigen pers uitoefent t.o.v. de leden van de persgroep, fungeert zij tevens als bindmiddel met de publieke opinie : zij expliciteert de eisen en belangen van de persgroep en verantwoordt de

ondernomen of de te ondernemen acties. Deze pers blijft niet beperkt tot de eigen leden, maar wordt op ruime schaal verspreid bij opinion leaders van de verschillende publieken, waarin de maatschappij is opgedeeld. De eigen pers volstaat echter niet, aangezien de meeste persgroepen bovendien trachten door te dringen in de nationale dagbladpers. Verschillende mogelijkheden, o.m. het inzenden van bijdragen, het opkopen van plaatsruimte, staan de persgroep ter beschikking, alhoewel het in toepassing brengen van deze mogelijkheden afhankelijk is van talloze factoren, o.m. financiële en ideologische. Daarom zullen een aantal persgroepen, die niet in de dagbladpers kunnen doordringen, beroep doen op afgezwakte technieken, zoals vlugschriften, strooibiljetten, pamfletten, e.d., waarvan de invloed echter geringer is aangezien een algemene omlijsting, een referentiekader ontbreekt. Tenslotte worden de opvattingen in de publieke opinie verspreid door middel van boeken, brochures, jaarverslagen, publikaties die ofwel gratis, ofwel aan een geringe prijs ter beschikking gesteld worden.

Naast de pers, waarop praktisch elke persgroep beroep kan doen, worden door een beperkt aantal persgroepen de andere massacommunicatiemedia ingeschakeld, nl. radio, televisie en film. Het zijn uiteraard slechts de machtigste groepen met een hoge sociale rang, die deze media voor hun acties kunnen inspannen. Bovendien zijn radio en televisie in België onderworpen aan de controle of voogdij van de overheid, die op een geprivilegieerde manier van deze media gebruik wenst te maken om haar politiek door een zo breed mogelijke publieke opinie te laten ondersteunen. Dit betekent automatisch een rem op de acties van de persgroepen in deze richting, zeker wat betreft de zuivere propaganda langs dergelijke media.

Tenslotte maakt de persgroep gebruik van directe contacten met de publieke opinie. Hier dienen alle publieke manifestaties vermeld te worden, zoals voorlichtingsvergaderingen, tentoonstellingen, congressen, debatavonden, huisbezoeken door de leden van de persgroep. Ook contacten tussen leiders van de persgroep en leiders uit andere sociale groepen zijn als dusdanig te be-

(11) VAN MECHELEN F., *Inleiding tot het publieke opinie- en marktonderzoek*. Antwerpen, 't Groiet, 1956, blz. 10.

schouwen, onder voorwaarde echter dat zij doorstroming naar de publieke opinie voor gevolg hebben.

Wijzen wij er in dit verband nog op dat, waar vroeger — d.w.z. in de XIXe eeuw — de pressie hoofdzakelijk een geheim en corrupt karakter droeg, het accent thans meer ligt op openbaarheid en indirectheid m.a.w. de pressie oriënteert zich voornamelijk via de publieke opinie naar de overheid. Vandaar het toenemend belang voor de pressiegroep van bestendige en positieve relaties met de publieke opinie, de vierde macht in de democratische staat.

4. Relaties met andere pressiegroepen.

Het volledig beeld van het politieke proces, waarin de pressiegroep een beslissende en gezagsvolle rol tracht te spelen, omvat niet alleen de instellingen, de partijen, de publieke opinie en de betrokken pressiegroep, maar bovendien een ganse reeks van pressiegroepen, die alle een maximale invloed op het politieke beleid willen uitoefenen. Meynaud merkt in dit verband op : « Au total, l'analyse des groupes de pression est, pour une bonne part, celle de leurs rivalités (12) ». De pressiegroep ageert inderdaad niet alleen in het politieke proces, want naast haar treden andere groepen op met andere, dikwijls tegengestelde belangen, die bijgevolg in een rivaliserende en konkurrentiële positie staan. Het is duidelijk dat voor de pressiegroep, die kan bogen op de actieve steun of tenminste op de neutrale houding van de andere groepen, de kansen op succes groter zijn dan voor de pressiegroep, die heeft af te rekenen met de oppositie of konkurrentie van een aantal andere groepen. Daarom zal een pressiegroep steeds contact zoeken met andere pressiegroepen, ofwel om deze achter het eigen standpunt en belang te verzamelen, ofwel om van hen een neutrale houding te bekomen : in beide gevallen gaat het om een poging het totaal van de tegenwerkende krachten tot een minimum te herleiden. De volledige uitschakeling van oppositie komt slechts uitzonderlijk voor omdat het betrokken groepsbelang praktisch steeds hetzij door externe hetzij door interne factoren aanleiding geeft tot opposante of tegenwerkende krachten. Welke zijn deze factoren ?

A. EXTERNE FACTOREN.

Een groepsbelang kan uitgesplitst worden over verschillende pressiegroepen door factoren, welke aan dit belang zelf vreemd zijn, zo o.m. door partijpolitieke, religieuze en etnische factoren. De arbeiderssyndikaten bieden hiervan een zeer kenschetsend voorbeeld : de arbeidersbelangen worden inderdaad in België verdedigd door organisaties met christelijke, socialistische, liberale en communistische kleur (partij-politieke faktor). Men kan eveneens confessionele en niet-confessionele vakbonden aantreffen (religieuze faktor). Tenslotte kunnen in het kader van een bepaald syndikaat min of meer autonome Vlaamse en Waalse vleugels groeien met eigen, specifieke gedragingen (etnische faktor). Deze verschillende organisaties hebben dit met elkaar gemeen dat zij alle arbeidersbelangen verdedigen en promoveren, maar telkens vanuit een welbepaalde hoek, een bepaalde rekruteringsbasis, die met het betrokken groepsbelang geen direkt verband houdt. Dit groepspluralisme brengt meestal een verzwakking van het groepsbelang in kwestie mee, en dit om twee redenen : in de eerste plaats omdat geen enkele organisatie als volledig representatief verschijnt in de ogen van de overheid, terwijl zij alle trachten dit te worden en hieraan zowel een aanzienlijke tijd als energie besteden. In de tweede plaats biedt dit groepspluralisme de overheid de mogelijkheid de onderlinge tegenstellingen tussen de groepen tegen elkaar uit te spelen, en aldus haar eigen visie door te zetten of de zaken te immobiliseren.

De betrokken pressiegroepen zijn echter bewust van deze mogelijke verzwakking van de eigen positie door het pluralisme. Zij zullen daarom door onderlinge relaties en contacten streven ofwel naar een *organische éénheid* of éénmaking, wat in de praktijk dikwijls moeilijk uitvoerbaar zal zijn wegens het doorkruisen van het groepsbelang door andere krachtlijnen, ofwel naar een bepaalde vorm van samenwerking of *gemeenschappelijke actie*. Dit laatste levert in de praktijk minder moeilijkheden op aangezien iedere groep in grote mate haar handelingsvrijheid behoudt en op gelijk welk ogenblik aan de gemeenschappelijke actie kan verzaken. Bovendien hoeft deze samenwerking niet formeel te zijn of geïnstitutionaliseerd te worden, maar

(12) MEYNAUD J., *Op. cit.*, blz. 32.

kan zij evenzeer een informeel en niet-geïstitutionaliseerd karakter vertonen. « A particular type of pressure organisation, the catalytic pressure group, has been developed to promote joint action by interest groups. Some catalytic groups have been established on an ad hoc basis for the purpose of stimulation and ordination the activities of several organisations to secure the adoption of a specific policy » (13).

Voorbeelden van een dergelijke gemeenschappelijke actie : het gemeenschappelijk optreden van het ACV en het ABVV in 1955 tot het bekomen van de vijfdaagseweek, de geconcentreerde actie van een 40-tal Vlaamse organisaties in het kader van het VAK bij de behandeling van de taalwetten in 1963, de frontvorming van een aantal geneesherenorganisaties tegen de hervorming van de ZIV in 1963-1964, de kollektieve actie van een aantal Waalse pressiegroepen, enz...

Naast externe oorzaken van rivaliteit en tegenstelling tussen de pressiegroepen onderling, kan de oppositie een oorsprong vinden in :

B. INTERNE FAKTOREN.

De interne factoren houden een direkt verband met het belang zelf, m.a.w. de aard of natuur van het groepsbelang roept uit zichzelf een rivaliteit en concurrentie met andere groepen in het leven en kan aanleiding geven tot een kwasi-permanente konfliktsituatie tussen een aantal groepen.

Zo kan in de eerste plaats gewezen worden op de tegenstellingen tussen verschillende *sociaal-ekonomische* belangen : de tegenstellingen tussen werkgevers en werknemers, tussen zelfstandigen en loontrekkenden zijn hier wel de meest geciteerde voorbeelden. Verder komen belangen en tegenstellingen voor die tot de zuiver *ekonomische* orde behoren : aldus concurreren de landbouwbelangen met de nijverheidsbelangen, maar ook in de landbouwsektor zelf komen tegenstellingen voor tussen verschillende produkten. Ook voor de nijverheidssektor is dit het geval. Belangen kunnen eveneens een overwegend *regionaal* karakter dragen en aldus een konfliktsituatie doen ontstaan : de Vlaams-Waals-Brusselse tegenstellingen bieden hiervan een extreem, maar bijzonder typisch voorbeeld, in België overlappen zij de strikt regionale tegenstellingen en stellen die zelfs in de schaduw.

Tenslotte is er het zeer omvangrijk geheel van belangen, die een *morele* of *ideologische* finaliteit vertonen en automatisch leiden naar konfliktierende groepen. Een beweging voor de vrede komt noodzakelijk in botsing met een beweging, die militaire interventies voorstaat. Groepen, die de vrijheid van onderwijs verdedigen, komen automatisch in konflikt met groepen, die alleen het staatsonderwijs wenselijk achten. Groepen die de beleidsposten willen voorbehouden aan de leden van een bepaalde etnische groep, ondervinden een sterke oppositie van andere etnische groepen, enz...

Ook hier betekent de concurrentie, de oppositie van andere pressiegroepen een belangrijke hinderpaal voor de pressiegroep in haar beïnvloedingsactie van de overheid. Deze laatste kan inderdaad de ene groep tegen de andere uitspelen, zij kan zich beroepen op de ene groepen (en hiervan dikwijls een actieve steun bekomen) om aan de opposante groep de inwilliging van de eisen te weigeren. Zoals hoger reeds werd aangestipt, kan dit ook leiden tot een immobilisme van overheidswege, tot een besluitloosheid, waarvan alle pressiegroepen de gevolgen ondergaan.

Om de remmende en nadelige invloed hiervan te ondervangen, zal de pressiegroep contact zoeken met de tegenstander om deze haar opvattingen en ideeën op te dringen, te laten aanvaarden. Persoonlijke kontaktnamen, overmaken van dokumentatie en informatie, onderling overleg verschijnen hier als de meest gebruikte technieken. Deze onderlinge relaties en kontakten tussen concurrerende groepen geven soms aanleiding tot een vorm van samenwerking en verstandhouding tussen deze groepen. Door onderling overleg bereikt men een soort van kompromis-akkoord over de wederzijdse eisen en belangen, dat ofwel een arbitrair ingrijpen van de overheid overbodig maakt, ofwel een gemeenschappelijke actie voor dit kompromis op de overheid bevordert. Bv. de akkoorden tussen werkgevers en werknemers over lonen en arbeidsvoorwaarden, waarbij de overheid helemaal niet of slechts indirekt betrokken is, maar die een richtinggevende invloed uitoefenen op de sociale politiek van de overheid.

(13) TURNER J., *How pressure groups operate in Annals of the American Academy of political and social science*, Philadelphia, 1958, nr 319.

Samengevat.

De indirecte technieken zijn niet te beschouwen als eigenlijke pressietechnieken, die aangewend worden om een bepaalde beslissing van de overheid af te dwingen of te verhinderen. Zij beogen integendeel het terrein te effenen, de toegang naar het gezag te vereenvoudigen zodat de directe interventie bij de publieke instanties— de eigenlijke pressie— ofwel overbodig wordt ofwel op optimale wijze kan plaatsvinden.

Te dien einde ontwikkelt de pressiegroep een aantal relaties en contacten met de elementen of factoren die een determinerende rol spelen in het democratische politiek proces n.l. de overheid (parlement, regering en administratie), de politieke partijen, de publieke opinie en de andere pressiegroepen. De pressiegroep tracht bij deze instanties een positieve en gunstige houding t.a.v. de door haar verdedigde belangen tot stand te brengen, zonder evenwel reeds expliciet drukking te willen uitoefenen; men tracht vooral opinievormend te werken en iedereen van het nut en de noodzaak van de objectieven te overtuigen. De graad van efficiëntie en succes, met de indirecte technieken bekomen, is evenwel bepalend voor de rechtstreekse interventie of pressie waar de directe technieken verschijnen.

II. DIREKTE TECHNIKEN

In tegenstelling met de indirecte technieken worden de directe technieken door de pressiegroep aangewend voor een rechtstreekse tussenkomst bij de politieke gezagdragers. De pressiegroep wil hierdoor ofwel de overheid verhinderen een bepaalde beslissing te nemen, ofwel de overheid tot het nemen van bepaalde maatregelen brengen, ofwel bepaalde geplande overheidsinitiatieven aanpassen aan de eisen en belangen van de eigen groep. Het gaat dus wel degelijk om een directe, doelbewuste en doelgerichte konfrontatie tussen overheid en pressiegroep, waarbij deze laatste al of niet sanktionnerend kan optreden, in concreto: drukking kan uitoefenen op de overheid. Anderzijds is het een onbetwistbaar feit dat deze directe aktie op de politieke gezagsdragers praktisch steeds gepaard gaat met technieken van indirecte en

dus overwegend opinievormende pressie. Het veelgemaakte onderscheid tussen opinievormende pressiegroepen eensdeels en direkt werkende pressiegroepen anderdeels geeft bijgevolg een scheefgetrokken beeld van de feitelijke toestand. Wel is het zo dat bepaalde groepen meer de nadruk leggen op opinievormende technieken en andere groepen meer op directe technieken; op basis hiervan de pressiegroepen uitsplitsen in twee onderscheiden categorieën, komt als onverantwoord en onjuist voor.

De vraag, die wij ons stellen, luidt: de pressiegroep heeft besloten voor een bepaalde doelstelling in aktie te treden, hiertoe al of niet gedwongen door het overheidsbeleid — welke technieken zal zij aanwenden om, indien mogelijk een determinerende, maar in elk geval oriënterende invloed uit te oefenen op dit beleid?

Vier essentiële technieken met telkens daarop een aantal varianten kunnen onderscheiden worden, n.l.

1. Onderhandeling.
2. Bedreiging door mobilisatie van de leden.
3. Aanwenden van financiële middelen.
4. Gebruik maken van mogelijkheden door de wet voorzien.

We zullen thans systematisch de vier technieken ietwat nader toelichten en tevens de varianten erop aan de orde stellen.

1. Onderhandeling.

Met onderhandeling bedoelen wij elke gedachtenuitwisseling tussen pressiegroep en bevoegde overheidsinstanties, waarvan de hoofdbedoeling erin bestaat een bepaalde vorm en richting te geven aan het politieke beleid. Zowel parlementairen en ambtenaren aan de ene kant als officiëlen van de pressiegroep aan de andere kant besteden een belangrijk gedeelte van hun dagtaak aan dergelijke gedachtenuitwisselingen, hetzij op nationaal hetzij op regionaal vlak. Bovendien is het zo dat deze onderhandelingen zich niet alleen op het officiële vlak situeren, maar zeer dikwijls een officieus karakter dragen. Enige voorbeelden uit het recente verleden: in de maanden vóór de taalwetgeving van juli 1963 vonden

herhaalde kontakten, besprekingen en onderhandelingen met een officieus karakter plaats tussen het Vlaams Aktiekomitee voor Brussel en Taalgrens en leden van de Kommissie der acht, die — eveneens op een officieuze wijze — de Vlaamse CVP-groepen van kamer en senaat vertegenwoordigen. Een tweede voorbeeld : de onderhandelingen in 1964 tussen vertegenwoordigers van de geneesherenorganisaties en regeringsafgevaardigden over de wijziging van de wetgeving op de ziekte- en invaliditeitsverzekering vertoonden duidelijk een officieel karakter, cf de rondetafelkonferenties, de installatie van werkgroepen, enz...

Naast een onderscheid in het karakter van de onderhandelingen, bestaat er voor beide geciteerde voorbeelden eveneens een onderscheid betreffende het ogenblik van ingrijpen. In het geval van de taalwetgeving trad de pressiegroep in direkt kontakt met de politieke gezagsorganen *vooraleer* deze laatste aan hun beleid een konkrete, de definitieve vorm hadden gegeven. De pressiegroep tracht dus door onderhandeling en bespreking in zekere zin mee te werken aan de uitwerking en formulering van de overheidsmaatregelen. In het tweede geval, dit van de ziekte en invaliditeitsverzekering, kwam de pressiegroep — de Syndikale Kamers van Geneesheren — slechts in aktie nadat de overheid-de regering — een ontwerp van maatregelen had vastgelegd en kenbaar gemaakt. Voor de pressiegroep betekende de onderhandeling hier een middel om een gekristalliseerde houding en opvatting van de overheid te wijzigen. Het is logisch dat de eerste situatie voor de pressiegroep heel wat meer mogelijkheden en kansen inhoudt dan de tweede. Vandaar dat de meeste pressiegroepen erop gericht zijn onderhandelingen en kontakten met de overheid aan te gaan vooraleer er van overheidswege reeds houdingen en opvattingen omtrent de te nemen maatregelen zijn gekristalliseerd.

Hoe worden deze onderhandelingen of gedachtenwisselingen tot stand gebracht ?

Al de kommunikatievormen en -middelen die bij de indirekte technieken ter sprake kwamen, verschijnen hier, met dien verstande echter dat zij niet langer exclusief opinievormend bedoeld zijn, maar integendeel gericht zijn op het bekomen van konkrete realisaties. Onderscheid dient gemaakt te worden tussen direkte interakties, naargelang de

wijze waarop de kommunikatie in de interactie tot stand komt : bij de direkte interactie treden de betrokken personen rechtstreeks met elkaar in kontakt, terwijl bij de indirekte interactie zulks gebeurt door middel van tussenpersonen of materiële voorwerpen.

Als *direkte interakties* zijn te beschouwen : de persoonlijke kontakten tussen vertegenwoordigers van de pressiegroep en overheidsafgevaardigden. Deze laatste kunnen hiertoe op formele wijze gedelegeerd zijn door de centrale gezagsorganen, zodat de kontakten een officieel karakter dragen. Zulks is nochtans niet noodzakelijk het geval aangezien er kontakten kunnen tot stand gebracht worden tussen pressiegroep en leden van de overheidsorganen zonder dat deze hiertoe gedelegeerd werden of een konkrete opdracht ontvingen : de kontakten zijn in dit geval officieus. Voorbeelden van *officiële* kontakten zijn o.m. de delegatie van de pressiegroep bij een minister, zijn kabinet of het departement, de besprekingen in commissies, konferenties, werkgroepen, politieke « konklaven », die ofwel reeds een institutioneel bestaan kennen (cf de konsultatieve administratie) ofwel als orgaan ad hoc opgericht worden (cf de besprekingen regering — geneesheren). Aangezien deze officiële kontakten in feite de erkenning van overheidswege betekenen niet alleen van de representativiteit van de betrokken pressiegroep maar eveneens van de betekenis, van de waarde van het groepsbelang in kwestie, streven praktisch alle pressiegroepen naar een officialisering van hun kontakten met de overheid. Dit betekent geenszins dat zij hierin allen slagen : het zijn slechts de pressiegroepen, welke een belangrijk kwantitatief of kwalitatief gedeelte van de bevolking vertegenwoordigen, die op officiële wijze met de overheid in kontakt kunnen treden of door de overheid gekontaktéerd worden. Het Belgisch politiek systeem wijkt hier grondig af o.m. van het Amerikaanse en het Engelse, waarin de overheid door middel respektievelijk van hearings en consultative committees aan praktisch iedere pressiegroep de mogelijkheid biedt haar eisen en opvattingen op een officiële en dus gestructureerde manier kenbaar te maken. De officieuze kontakten komen daarentegen in België veel frekwenter voor, eensdeels omdat zij meer in de lijn van de reële mogelijkheden van iedere pressiegroep liggen, anderdeels omdat zij voor de betrokken overheids-

vertegenwoordigers geen formeel engagement betekenen. Enkele voorbeelden van dergelijke *officiële kontakten* : lunches, zakendiners, recepties, welke de pressiegroep aan de ministers, parlementairen of ambtenaren aanbiedt en waarbij de belangen van de groep terzake op een zeer informele wijze besproken worden, kontakten naar aanleiding van al of niet publieke manifestaties van de pressiegroep waarop een aantal politieke gezagdragers worden uitgenodigd, strikt persoonlijke kontaktnamen.

Waar de direkte interacties gekenmerkt worden door de rechtstreekse onderlinge waarneming van de betrokken partijen, komt bij de *indirekte interactie* de kommunikatie tot stand door middel van tussenpersonen of materiële voorwerpen. Aldus kunnen beschouwd worden : de telegrafische en telefonische kontakten, de schriftelijke tussenkomsten door middel van de gewone, informele briefwisseling of van het meer formele memorandum, het overmaken van geschreven dokumentatie en informatie onder vorm van moties, eisenprogramma's, technische dossiers, wetenschappelijke publikaties of zelfs van volledig uitgewerkte wetsontwerpen en amendementen, het benaderen van politici en ambtenaren langs hun familieleden, vrienden en kennissen, wat in de Amerikaanse literatuur als « social lobby » wordt aangeduid (14).

De direkte en indirekte interacties samenvattend, kan gesteld worden dat de onderhandelingen, of alle gedachtenwisselingen die hieronder verstaan worden, door de pressiegroep fundamenteel bedoeld zijn als techniek om de overheidsinstanties te overtuigen, te overreden, te beïnvloeden rekening te houden met haar opvattingen en verlangens. De nadruk ligt hier dus sterk op de rede, op het rationeel argumenteren, veeleer dan op de pressie in enge betekenis, waar de toepassing van positieve en negatieve sankties of de bedreiging ermee centraal staat. In beide gevallen gaat het echter om technieken, die door georganiseerde groepen worden aangewend om een actieve rol te spelen in het politieke proces.

2. Bedreiging door mobilisatie van de leden.

In tegenstelling met de onderhandeling, waarbij gewoonlijk slechts een beperkt aantal leden van de pressiegroep betrokken zijn, tracht men bij de

bedreiging een maximum aantal leden van de groep te mobiliseren en in te schakelen, een zo groot en krachtig mogelijke publieke opinie te vormen, die dan moet doorwegen op de betrokken overheidsinstanties. Alhoewel de bedreiging als *aktiemethode* reeds tijdens de onderhandeling *ingeschakeld* kan worden — men dreigt de aktie over te brengen naar het vlak van de publieke opinie bij het uitblijven van een overeenkomst — zal niettemin het omzetten van de bedreiging in een feitelijk optreden meestal plaats vinden na mislukte onderhandelingen. Zo gingen bv. de *geneesherenorganisaties* slechts tot direkte aktie over — de *staking* —, nadat de onderhandelingen met de regering waren vastgelopen. Met de staking werd trouwens tijdens de onderhandelingen herhaaldelijk *gedreigd*. Eenmaal tot de direkte aktie overgegaan *betekende* de staking het aangewezen instrument om de overheid terug tot onderhandelingen te brengen, wat tenslotte ook gebeurde. Meteen werd de *tweeledigheid* van de bedreiging duidelijk in het licht gesteld : eensdeels fungeert zij als *sanktie-instrument* op mislukte onderhandelingen, anderdeels als *pressie-instrument* om tot onderhandelingen en kontakten te komen. Deze functie speelt trouwens *exklusief* bij een aantal groepen, die de *onderhandelingsmethode* niet kunnen aanwenden omdat de overheidsinstanties om verschillende *motieven* het gesprek eenvoudig weigeren en elk onderling kontakt uitschakelen.

In welke konkrete vormen of technieken wordt de bedreiging nu in toepassing gebracht? Drie fundamentele vormen kunnen onderscheiden worden :

- A. De direkte aktie.
- B. De staking.
- C. De elektorale tussenkomst.

In de drie gevallen viseert de *pressiegroep* een *maximale inschakeling* en *medewerking* van de leden en wil zij dus door middel van het *aantal* zo sterk mogelijk doorwegen op de *overheid*.

A. DIREKTE AKTIE.

De direkte aktie van de *pressiegroep* kan verschillende vormen aannemen :

(14) TRUMAN D., *The governmental process*, New York, A. Knopf, 1951, blz. 340.

— massale brievenkampagne, waarbij de leden van de pressiegroep individueel de parlementairen, ministers en ambtenaren aanschrijven om hun eisen en grieven bekend te maken (15);

— aktie van telegrammen en telefonische oproepen, waarbij voornamelijk de plaatselijke afdelingen ingeschakeld worden, die de politieke figuren uit hun onmiddellijke omgeving bewerken;

— het inrichten van een referendum of een petitie, waarbij men een maximum aantal handtekeningen onder een manifest tracht te verzamelen (cf de 645.000 handtekeningen van het Uitvoerend Kollege van Wallonië in 1964);

— de inschakeling van pers, radio en televisie door het uitgeven en opnemen van moties, mededelingen en perskommunikaties, door het inrichten van perskonferenties en perslunches, door gebruik te maken van de plaatsruimte die bepaalde kranten aan een aantal pressiegroepen voorbehouden of door het opkopen hiervan;

— de organisatie van publieke manifestaties, die gaan van gewone meetings op het lokale vlak tot massale manifestaties op het nationale vlak (cf talloze voorbeelden op het gebied van de Vlaams-Waalse verhoudingen);

— de uitoefening van een aktieve of passieve burgerlijke ongehoorzaamheid, waarmee de zожuist geciteerde publieke manifestaties dikwijls gepaard gaan. Deze burgerlijke ongehoorzaamheid kan variëren van een gewone zitstaking op de openbare weg (de negers in de USA) tot de sabotage van de openbare nutsvoorzieningen, wat aan de aktie een revolutionair karakter verleent (cf de Renard-staking in 1960). In dit laatste geval kan men beter van geweld dan van pressie spreken, ofschoon van het geweld op zichzelf een onmiskenbare pressie uitgaat.

B. STAKING.

Ofschoon de staking haar plaats zou vinden in de beschouwingen over de direkte aktie, waarvan zij wel de meest markante techniek is, wordt zij wegens haar specifiek karakter en bijzonder belang apart behandeld. Oorspronkelijk een exclusief aktie-instrument van de werknemers tegen de werkgevers, werd de staking geleidelijk aan ook aangewend als pressie-instrument op de politieke gezagdragers. De omvang van het stakingsbegrip

verruimde zich dus en werd toepasbaar op elke tijdelijke opschorting door een bepaalde sociale kategorie van haar werkzaamheden, die essentieel zijn voor het beroep of het vak dat door de kategorie wordt uitgeoefend, *afgezien het doel dat men ermee beoogt.*

Het zijn voornamelijk de sociaal-ekonomische en de professionele pressiegroepen die van het stakingsinstrument gebruik kunnen maken en dit ook doen, alhoewel het niet exclusief aan hen voorbehouden blijft. Ook andere groepen kunnen immers de staking hanteren om de overheid onder pressie te stellen, hetzij op indirekte wijze door bestaande sociaal-ekonomische of professionele organisaties te beïnvloeden of onder druk te stellen om een staking te beginnen (bv. het aandeel van de MPW bij de Renardstaking in 1960), hetzij op direkte wijze door zelf bepaalde groepen tot staking aan te zetten (bv. de rol van het Komitee voor Vrijheid en Democratie bij de schoolstrijd in 1954-1958). Verder dient erop gewezen te worden dat de stakingen geen uniform uitzicht vertonen, maar volgens uiteenlopende modaliteiten tot stand gebracht worden. Naast de *klassieke* stakingsaktie, die bestaat in het volledig neerleggen van het werk en het verlaten van de werkplaatsen, komen o.m. volgende stakingsvormen voor (16) :

— de *deelstaking*, waarbij de staking opzettelijk beperkt blijft tot een deel van de werknemers;

— de *onderbroken staking*, die gekenmerkt wordt door opeenvolgende schorsingen van de arbeid, telkens onderbroken door tijdelijke werkhervatting;

— de *verrassingsstaking*, waarbij de vooropzeg ontbreekt;

— de *stiptheidsstaking*, waarbij de beroepsaktiviteiten niet worden opgeschort, maar met zulkdanige nauwkeurigheid uitgevoerd worden dat het normaal funktionieren van de sektor ontredderd wordt;

— het *lijdelijk verzet*, met als varianten de langzaam-aanaktie, waarbij het werk aan een overdreven laag ritme wordt uitgevoerd, en de gedeel-

(15) SUSSMANN L. « Mass political writing in America: the growth of an institution ». *Public quarterly*, augustus 1959, blz. 203-212

(16) SUTENS L.P., *De werkstaking in het publiek recht van de Landen der Europese gemeenschap*. Brugge, Die Keure, 1963, blz. 39-52.

telijke arbeidsweigering, die slechts het opschorten van een bepaald gedeelte van de beroepsactiviteit veronderstelt.

De stakingen, aangewend als instrument om druk uit te oefenen op de politieke gezagdragers, zijn de laatste jaren een bijzonder frekwent verschijnsel in het Belgische politieke leven. Dit is mede het gevolg van het feit dat een aantal traditionele maatschappelijke elite-groepen eveneens deze aktiemethode inschakelen, welke vroeger praktisch uitsluitend door de arbeiders werd gebruikt. Denken we in dit verband slechts aan de recente stakingen van de geneesheren, de universiteits-professoren, het wetenschappelijk personeel van de universiteiten, de ambtenaren van de Europese gemeenschappen.

Ondanks haar frekwente verschijning, blijft de staking voor de pressiegroep niettemin een uiterste verweermiddel, dat slechts ingeschakeld wordt wanneer alle andere technieken uitgeput zijn. De staking betekent immers een open krachtproef tussen pressiegroep en overheid, waarvan de afloop in belangrijke mate determinerend is voor het prestige en het gezag van de pressiegroep.

C. ELEKTORALE TUSSENKOMST.

Kenmerkend voor het democratisch systeem is het feit dat de politieke gezagdragers niet ten definitieve titel worden aangeduid maar via de wetgevende verkiezingen bestendig aan de controle van de staatsburgers onderworpen worden, die hen in hun positie kunnen bevestigen of ontslaan. Meteen is het duidelijk dat de verkiezingen van essentieel belang zijn en dit zowel voor de politieke partijen, die door deze verkiezingen de verovering van de macht nastreven, als voor de pressiegroepen, die langs de verkiezingen hun toekomstige tegenspelers aangeduid weten. Vandaar dat een aantal pressiegroepen op zoek gaan naar konkrete aktietechnieken om via de verkiezingen druk uit te oefenen op de politieke partijen en aldus eveneens op het politieke beleidsvormingsproces. Op welke wijze kan de pressiegroep invloed of pressie uitoefenen op het verloop van het elektorale proces? Zeer algemeen komt deze pressie hierop neer dat de pressiegroep dreigt haar leden bij de verkiezingen in een bepaalde richting (naar

een bepaalde partij) te oriënteren. De meest radikale methode om de groepsleden elektoraal te richten en druk uit te oefenen op de politieke partijen bestaat er voor de pressiegroep in op een direkte wijze aan de verkiezingen deel te nemen door eigen kandidaten voor te dragen op een aparte kieslijst. Afgezien het feit of in dit geval de pressiegroep haar eigen, specifiek karakter bewaart, dient opgemerkt te worden dat deze radikale methode slechts op zeer beperkte schaal in toepassing wordt gebracht. Deze methode is immers slechts efficiënt wanneer de betrokken groep erin slaagt effectieve kandidaten verkozen te krijgen. Vermits de meeste pressiegroepen — met uitzondering van de grotere sociaal-ekonomische groepen — minderheden van de bevolking en het kiezerspubliek vertegenwoordigen, zullen betrekkelijk weinig pressiegroepen zich aan deze methode wagen. Noteer niettemin bij de voorbereiding van de gemeenteraadsverkiezingen in 1964 de bedreiging van het ACW te Luik en op enkele andere plaatsen van de CVP af te scheuren en met een aparte kandidatenlijst op te komen indien niet werd tegemoet gekomen aan haar eisen. Beslist de pressiegroep nochtans over te gaan tot partijvorming, dan kan zij als kleine partij de grotere, traditionele partijen ertoe verplichten uitspraken te doen omtrent voor de kiezer belangrijke zaken, waarover men tot dusverre, vaak om interne beleidsredenen, zich in het vage heeft uitgedrukt (17).

Meestal richten de pressiegroepen zich tot de bestaande politieke partijen en trachten zij deze partijen of kandidaten ervan vóór of tijdens de verkiezingscampagne te engageren. Dit engagement komt hierop neer, dat, wanneer een partij of kandidaten zich ertoe verbinden de eisen en belangen van de pressiegroep te onderschrijven en te verdedigen, deze laatste zich bereid verklaart bedoelde partij of kandidaten elektoraal te steunen.

De pressiegroep zal in dit geval al haar invloed aanwenden om haar leden voor deze partij of kandidaten te doen stemmen. In het tegenovergestelde geval, nl. wanneer partij of kandidaten een dergelijke verbintenis afwijzen, zal de pressiegroep dreigen al haar invloed aan te wenden om de

(17) NIEZING J., *De kleine partij — enkele hypothesen*. *Sociologische Gids*, 1963, nr 5, blz. 266.

elektorale steun van haar leden aan deze partij of kandidaten te onttrekken (18).

Wanneer deze methode van elektorale tussenkomst zonder remmingen of weerstanden in toepassing zou kunnen gebracht worden, kan de pressiegroep over een zeer efficiënt instrument beschikken om de actuele en of toekomstige politieke gezagsdragers onder druk te stellen en aldus een beslissende invloed uit te oefenen op de politieke beleidsvorming. Er bestaan echter een aantal remmende factoren, die het vrij in toepassing brengen van deze techniek zeer beperken. Wij citeren als belangrijkste :

1. De positie, welke de pressiegroep inneemt t.a.v. het partij-systeem. De groepen, welke organisatorisch verbonden zijn met een bepaalde partij, blijven inzake elektorale beïnvloeding eveneens tot deze partij beperkt. Zo oefenen in België de belangrijkste sociaal-ekonomische pressiegroepen hun elektorale druk uit langs één bepaalde partij.

2. Een tweede beperking is gelegen in het feit dat het niet alleen de pressiegroep is, die een determinerende invloed uitoefent of kan uitoefenen op het elektorale gedrag van de betrokken groepsleden. Dit gedrag wordt beïnvloed en gevormd door een reeks andere sociale groepen, waarvan het pressiegroepslid meestal deel uitmaakt, zoals bv. het gezin, de kerk, de arbeidsgemeenschap, de etnische gemeenschap, de staat. Al deze groepen zijn in mindere of meerdere mate medebepalend voor de politieke keuze van het individu. Wanneer bijgevolg de pressiegroep beweert dat zij haar leden elektorale in deze of gene richting zal oriënteren, dan blijft de vraag open of haar sociale controle op de leden sterk genoeg is om hierin effectief te slagen.

3. Weerstanden zijn eveneens gelegen in het karakter der politieke partijen. Wanneer de partijen gekenmerkt worden door een straffe partijtucht en een strikt bepaalde en omliggende ideologie, dan wordt hierdoor de algehele, en in het bijzonder de elektorale invloed van de pressiegroep op de partijen afgeremd. In dit geval zullen de partijen zich immers structureel afschermen tegen elke vorm van penetratie vanwege de pressiegroepen.

4. Tenslotte oefent het partijensysteem zelf een bepalende invloed uit op de graad van succes,

welke met de elektorale pressie bereikt kan worden. Aldus biedt een veelpartijensysteem aan de pressiegroep meer kansen om bij de verkiezingen een rol te spelen dan een tweepartijensysteem. In dit laatste geval zijn gewoonlijk reeds in de partijen zelf de verschillende groepsbelangen tot een vergelijk uitgebalanceerd, zodat de partij zich niet eenzijdig t.o.v. bijzondere groepsbelangen kan engageren.

Deze vier behandelde factoren hebben tot gevolg dat de methode van de elektorale pressie nooit zuiver of absoluut in toepassing gebracht kan worden. De effectieve bruikbaarheid ervan is direct afhankelijk van het al of niet voorkomen van deze factoren en ook van de sterkte, waarmede deze factoren in het globale politieke systeem spelen.

3. Aanwenden van financiële middelen.

De twee vorige technieken, nl. onderhandeling en bedreiging door mobilisatie van de leden, onderstellen bij de pressiegroep het bestaan van een aantal financiële middelen. Waar vooralsnog over de bronnen hiervan weinig bekend is, staat het niettemin vast dat een belangrijk aantal pressiegroepen over min of meer aanzienlijke financiële middelen beschikken. De mogelijkheid is aanwezig dat deze middelen niet alleen aangewend worden ter ondersteuning van technieken, zoals onderhandeling en bedreiging, maar dat zij eveneens als directe aktietechniek ingeschakeld worden. M.a.w. de pressiegroep gebruikt het geld rechtstreeks om drukking uit te oefenen. Volgende modaliteiten zijn hier mogelijk :

A. FINANCIËLE STEUN AAN ÉÉN OF MEER POLITIEKE PARTIJEN.

Hoger werd reeds aangeduid dat de politieke partijen de verovering van het politieke gezag nastreven. In een parlementaire democratie gebeurt dit door of via verkiezingen met het gevolg dat het effectieve politieke gezag van de partijen aan de basis afhankelijk is van of bepaald wordt door de invloed welke zij op de kiezers kan laten gelden. Dit veronderstelt een zekere organisatorische

(18) STEWART geeft in zijn werk over de Britse pressiegroepen een reeks interessante voorbeelden van de manier, waarop deze methode in de praktijk wordt toegepast. Zie STEWART J.D., *British pressure groups*. Oxford, Clarendon Press, 1958, blz. 260-263.

uitbouw, een kontinu systeem van public relations en een doorlopende propaganda-actie, welke bij de verkiezingen haar maximale uitwerking kent. De partij heeft m.a.w. om haar doel te bereiken een zeer grote behoefte aan financiële middelen. Waar de partijen hiervoor steeds minder beroep kunnen doen op de bijdragen van de leden, gezien de dalende belangstelling voor het lidmaatschap van een politieke partij, dienen zij op zoek te gaan naar andere, externe financieringsbronnen. Hier verschijnen o.m. de pressiegroepen als potentiële kapitaalverschaffers. De pressiegroep zal beslissen tot financiële ondersteuning van een politieke partij, wanneer deze laatste zich verbindt de eisen en belangen van de pressiegroep te promoveren te verdedigen. In België bv. kan de CVP beroep doen op de financiële steun van ACW, Boerenbond, NCMV en enkele andere groepen, terwijl de BSP kan rekenen op haar « gemeenschappelijke actie ». De PVV blijkt te kunnen steunen op een aantal financiële groepen, banken en grote ondernemingen.

Tenslotte kan genoteerd worden dat deze techniek eveneens op individuele parlementairen of kandidaat-parlementairen toegepast wordt. Aldus verleende de « Union des intérêts économiques » in Frankrijk vanaf 1910 financiële steun aan alle parlementairen, die radikaal elke vorm van socialisme en etatisme bestreden.

B. HET WEIGEREN BELASTINGEN TE BETALEN.

De staatsinkomsten worden, zoals bekend, voor een belangrijk gedeelte geput uit directe en indirecte belastingen. Wanneer de pressiegroep een vrij hoog aantal belastingbetalers verenigt, kan zij door belastingweigering vanwege haar leden een belangrijke inkomstenbron voor de staat afsnijden en op deze wijze de overheid dwingen tot het nemen of achterwege laten van bepaalde maatregelen.

Gezien het strafrechterlijk karakter van deze methode zal zij slechts zeer zelden in praktijk toegepast worden of toegepast kunnen worden. De pressiegroep zal immers zeer moeilijk haar leden kunnen overhalen om individueel en openlijk een strafrechterlijke daad te stellen, die als een directe sabotage van de overheid wordt aanzien. Niettemin werd deze methode in het buitenland met enige graad van succes aangewend, nl. in 1955 door de Poujade-beweging t.o.v. de Franse staat.

C. HET UITLOKKEN VAN FINANCIËLE KRISSEN.

Een beperkt aantal groepen en instellingen beschikken over een dermate uitgebreid privé-kapitaal, dat zij in staat zijn door manipulaties van dit kapitaal een zeer sterke druk op de overheid uit te oefenen : zij kunnen nl., financiële krisissen veroorzaken, die voor de ganse staatsgemeenschap reperkussies meebrengen. Het gaat hier in hoofdzaak om financiële groepen eensdeels en om de kapitaal-aandeelhouders in deze groepen anderdeels (19). Wanneer deze groepen bv. weigeren bepaalde staatsleningen te onderschrijven, hun kapitaal inhouden en niet investeren of hun kapitalen systematisch in het buitenland investeren, dan wordt het financieel evenwicht van het rijk sterk in het gedrang gebracht en komt meteen de regering in gevaar. Zo werd bv. in 1926 de regering Paullet-Vandervelde ten val gebracht onder druk van de financiële groepen. Het bewustzijn dat deze groepen over de reële mogelijkheid beschikken om een financiële krisissituatie in het leven te roepen, volstaat in vele gevallen op zichzelf om de overheid ervan te weerhouden bepaalde maatregelen te nemen.

D. CORRUPTIE.

Zowel de belastingweigering als het uitlokken van financiële krisissen dragen duidelijk een publiek karakter d.w.z. dat ze gewoonlijk door een zeer ruim publiek kunnen waargenomen worden en ook dat er gewoonlijk een belangrijke groep mensen bij betrokken is. De financiële ondersteuning van een partij wordt daarentegen meestal door een grote graad van geheimhouding gekenmerkt : slechts een beperkt aantal personen zijn erbij betrokken en zijn ervan op de hoogte. Evenzo, en wellicht nog in sterkere mate, is dit het geval voor de corruptie. Bij de corruptie gaat het inderdaad om « het steelsgewijze uitoefenen van afgeleide macht op basis van het daarmee samenhangende gezag of formele bevoegdheid ten nadele van de doeleinden van de originele macht en ten voordele van buitenstaanders onder de schijn van legitieme machtsuitoefening » (20). Ofschoon deze definitie ietwat zwaar op de hand ligt, accentueert zij voortreffelijk het geheim karakter

(19) Zie hierboven in het bijzonder voor België het werk van CRISP, *Morphologie des groupes financiers*, Brussel, 1962.

(20) BRASZ H.J., *Corruptie*, Assen, Van Gorcum, 1961, blz. 42.

ter zowel van de technieken als van de gevolgen van de corrupte machtoefening. Anderzijds is het zo dat, waar men vroeger van pressie sprak, men hoofdzakelijk zoniet uitsluitend de corruptie viseerde, die onder de vorm van chantage en omkoperij tot de negentiende eeuwse politieke gewoonten scheen te behoren. Vandaar de negatieve ondertoon welke aan het begrip pressie bleef vastgeankerend zitten. Weliswaar wijzigden zich intussen de politieke gewoonten, evenals de technieken van de pressiegroepen, die meer — zij het dan gedwongen — in het openbaar gingen optreden.

De corruptie verdween nochtans niet volledig en bleef o.m. onder volgende toepassingsvormen verder bestaan :

— het aanbieden van geld aan parlementairen, ministers of ambtenaren met de bedoeling in ruil hiervoor de verdediging en promotie van de groepsbelangen te bekomen ;

— de opname of belofte tot opname van met de pressiegroep sympathiserende parlementairen, ministers of ambtenaren in ere- of winstgevende posities in de pressiegroep of in diensten of instellingen, die van haar afhankelijk zijn. De studie van de samenstelling van de beheerraden van een aantal bankinstellingen is in dit verband bijzonder revelerend ;

— het aanbieden van voordelen in natura, zoals o.m. nieuwjaarsgeschenken, recepties, diners, reizen en bezoeken in binnen- en buitenland ;

— de chantage op het privaat of publiek leven van politici of ambtenaren.

De aanvaarding van deze voordelen betekent op zichzelf nog geen corrupte gedraging vanwege parlementair, minister of ambtenaar. Immers, deze aanvaarding moet bovendien aanleiding geven tot een machtsmisbruik door de betrokken persoon d.w.z. hij moet de hem wettelijk toegewezen macht aanwenden voor een ander doel dan waarvoor deze macht oorspronkelijk bestemd is. Meteen is het duidelijk dat de corruptie momenteel minder kans maakt dan vroeger. De uitbreiding van de staatsbevoegdheid heeft immers de verspreiding en verdeling van het staatsgezag over verschillende instellingen als neveneffect gekend. In deze instellingen bestaat nu niet alleen een sterke verticale controle of m.a.w. van de hogere op de lagere diensten, maar ook een horizontale controle m.a.w.

verschillende diensten van hetzelfde niveau controleren elkaar onderling. Om het eenvoudig samen te vatten : momenteel zijn bij politieke beslissingen van een zekere draagwijdte — en deze draagwijdte is steeds aanwezig wanneer er pressiegroepen geïnvolveerd zijn — een zo groot aantal diensten en personen betrokken dat corruptie zoniet onmogelijk dan toch fel bemoeilijkt wordt. Daarentegen blijft de corruptie ten persoonlijke titel onverminderd voortduren. Uiteraard gaat het om partikuliere transakties, waarbij minder personen betrokken zijn zodat de mogelijkheid tot controle vermindert en de kans op succesvolle corruptie toeneemt. Regelmatig wordt nochtans de geheimhouding doorbroken en komen corrupte praktijken aan het licht : zo bv. in 1964 de zaak Van der Stock en de zaak van het Rekruterings- en Selektiecentrum.

4. Het gebruikmaken van mogelijkheden door de wet voorzien.

De drie tot dusver behandelde technieken — onderhandeling, bedreiging, financiële pressie — situeren zich op het vlak van de feitelijkheid. Hiermee bedoelen we dat de akties, welke via genoemde technieken tot ontwikkeling worden gebracht, niet gegrondvest zijn op enige wettelijke of juridische basis, maar zich als feitelijkheden aanmelden t.a.v. het institutionele overheidsapparaat. Niettemin behoren ook wettelijk gefundeerde akties tot de mogelijkheden van de pressiegroep. De wetgever heeft nl. een aantal instrumenten voorzien, waarop zowel het individu als een groep individuen beroep kan doen om belangen te verdedigen en te behartigen.

Zo beschikt in de eerste plaats iedere persoon of elke groep van personen krachtens artikel 21 van de Belgische grondwet over het recht om verzoekschriften in te dienen bij de overheidsorganen, waarin wensen of klachten naar voren kunnen gebracht worden.

Wanneer een bepaald overheidsorgaan een beslissing heeft genomen, waarvoor bij de pressiegroep geen consensus bestaat, kan deze laatste beroep doen op een hiërarchisch hoger gelegen overheidsorgaan om het besluit van het in de gezagshiërarchie lager gesitueerde orgaan te verbreken. Dergelijke rol kan bv. het parlement spelen t.o.v. de regering. De Syndikale Kamers van

Geneesheren deden beroep op het parlement om het ingenomen standpunt van de regering i.v.m. de hervorming van de ZIV af te keuren en te wijzigen. In hetzelfde licht dient de actie van een aantal Vlaamse pressiegroepen te worden, die beroep doen op de vice-gouverneur van Brabant om bepaalde beslissingen van gemeenteraden van Brusselse randgemeenten te verbreken. Dit hoger gelegen gezagsorgaan hoeft zich niet noodzakelijk op het nationaal vlak te situeren, maar kan evenzeer een supra-nationaal karakter dragen. Bv. het beroep van een aantal franstalige Belgen bij de Europese commissie voor de rechten van de mens te Straatsburg om de taalwetten van 1963 te verordelen.

Ook het beroep op de rechterlijke macht behoort tot de actie-mogelijkheden welke door de wet voorzien worden. Het gaat hier in het bijzonder om de legaliteitscontrole door hoven en rechtbanken van de beslissingen van de centrale uitvoerende macht en der provinciale en gemeentelijke autoriteiten. Vandaar dat een aantal pressiegroepen de rechtspersoonlijkheid verwerven om aldus in rechte te kunnen optreden voor de verdediging van de belangen van hun leden. Een zeer markant voorbeeld bieden de ambtenarensyndikaten — Christelijke en Algemene Centrale der Openbare Diensten, maar ook het Verbond van Vlaams Overheids-personeel —, die de rechtspersoonlijkheid verwierven o.m. om op deze wijze bij de Raad van State beroepen te kunnen doen inleiden, waaruit eventueel de vernietiging van bepaalde overheidsbeslissingen volgen.

Tenslotte dient melding gemaakt te worden van de konsultatieve administratie, het geheel van raden, commissies, instellingen en diensten door de overheid zelf opgericht als contactcentrum, soms als overlegcentrum met een aantal belangrijke pressiegroepen. Deze konsultatieve administratie bevindt zich in bestendige expansie. Dit kan de indruk wekken dat men geleidelijk aan komt tot een institutionalisatie zowel van de pressie als van de pressiegroepen. Ofschoon er onmiskenbaar een tendens in deze richting aanwezig is, wijzen een aantal feiten erop dat deze evolutie niet te absoluut opgevat mag worden. Zo o.m.

— het feit dat niet alle pressiegroepen aan dit geïnstitutionaliseerd contact deelnemen en zulks

ook niet kunnen ofwel omdat zijzelf dit weigeren ofwel omdat de overheid dit weigert ;

— het feit dat de pressiegroepen, die wel aan de geïnstitutionaliseerde contacten deelnemen, daarnaast hun « niet-geïnstitutionaliseerde pressie » verder blijven zetten (21).

Hieruit kan wellicht gekonkludeerd worden dat de konsultatieve administratie een **pressietechniek** is zoals de andere directe technieken, **veeleer** dan een grondvorm in het pressiegroepoptreden.

Samengevat.

De directe aktietechnieken verschijnen als de aangewezen instrumenten voor de pressiegroep, die besloten heeft een concrete, doelgerichte actie te voeren, actie met ofwel een offensief ofwel een defensief karakter. In tegenstelling met de indirecte technieken, die geen onmiddellijke concrete doelgerichtheid kennen maar slechts voorbereidend werken, beoogt de pressiegroep met de directe technieken welbepaalde, duidelijk omliggende en tastbare resultaten. Zij engageert zich hierdoor in zekere zin tot een krachtproef met de overheid, die zij onder een maximale pressie tracht te stellen. Directe aktietechnieken wijzen dan ook meestal op een konfliktsituatie tussen pressiegroep en overheid in deze zin dat zij beiden een verschillende visie hebben op een bepaald beleidsobjekt en dat zij beiden deze visie wensen door te zetten. Zulks betekent nochtans niet noodzakelijk een open konflikt of een volledige inzet vanwege de pressiegroep : een mogelijke consensus wordt hierdoor bemoeilijkt en de meeste pressiegroepen met een zekere politieke ervaring vermijden het open konflikt of doen er slechts in laatste instantie beroep op. Bovendien veronderstelt het open konflikt bij de pressiegroep de aanwezigheid en het in toepassing kunnen brengen van negatieve sankties t.o.v. de overheid : het is duidelijk dat niet alle pressiegroepen daartoe in staat zijn aangezien een aantal kontionnerende factoren werken, waarop niet nader ingegaan kan worden (22).

(21) Zie hierover meer in detail NUYENS Y., *De wettelijke vertegenwoordiging van drukkingsgroepen in De Gids op maatschappelijk gebied*, 1964, 1, blz. 101-115.

(22) Cf NUYENS Y., *Pressiegroepen in België*, Leuven, Universitaire Boekhandel, 1965, blz. 141-167.

SLOTBEMERKINGEN

1° Direkte en indirekte technieken zijn wel theoretisch van elkaar te onderscheiden, maar feitelijk en functioneel is dit niet mogelijk. In de praktijk doorkruisen, overlappen en komplementeren ze elkaar. De uitsplitsing in zgn. « opinievormende » pressiegroepen eensdeels en zgn. « echte » pressiegroepen anderdeels, die men wel eens hoort maken, kan dus moeilijk verantwoord worden. Wel is het zo dat de nadruk meer op het ene dan op het andere aspekt kan liggen.

2° De uitgebreidheid van de opgesomde aktietechnieken kan de indruk verwekken dat elke pressiegroep over een indrukwekkend arsenaal sanktie-instrumenten beschikt, die een succesvol ingrijpen op elk ogenblik waarborgen. Zulks is klaarblijkelijk niet het geval, aangezien het benutten van deze instrumenten afhankelijk is van een aantal factoren zoals de financiële macht, de aard en het aantal leden, de graad van organisatie, enz...

factoren welke hier buiten beschouwing zijn gebleven.

3° De lijst van aktietechnieken, die in het kader van deze bijdrage werd opgemaakt, heeft niet de bedoeling exhaustief zijn. Alleen de belangrijkste en meest essentiële technieken werden erin verwerkt. Bovendien gaat het hoofdzakelijk om aktietechnieken, die door de pressiegroepen in de West-Europese staten ontwikkeld worden. Houdingen en gedragingen, of meer algemeen de politieke aktie van de pressiegroepen wordt immers sterk bepaald zowel door de politieke structuur als door de politieke kultuur van de samenleving waarin zij opereren. Vandaar ook dat het optreden, bepaald door de aktietechnieken, van maatschappij tot maatschappij zal verschillen. Zo bewegen de pressiegroepen zich in Engeland meer in de konsensuszone, terwijl zij in Frankrijk meer in de konflikt-zone opereren. De opgesomde technieken geven dus uitsluitend algemene lijnen of grondtendenzen aan in het optreden van de West-Europese pressiegroepen in het bijzonder.

La Gauche : essais de définition

Dictionnaire politique, Paris, 1842.

Un médecin qui fut libéral donne une explication toute physiologique de ces mots *Droite* et *Gauche*, qui servent à désigner les deux fractions parlementaires les plus opposées. Le côté droit du corps humain contient une plus grande masse de muscles que le côté Gauche ; mais, en revanche, c'est à Gauche que se trouve située la région du cœur. « C'est pour cela, dit-il, que dans nos luttes politiques, le parti qui se présente comme le plus éminemment patriotique ou libéral occupe la Gauche des Assemblées, tandis que le côté droit est préféré par les amis de l'autorité et du pouvoir monarchique. » — Quoi qu'il en soit de cette explication, il est certain que, depuis le commencement de la Révolution jusqu'à ces derniers temps, les hommes qui siégeaient sur les bancs de la Gauche se sont montrés les défenseurs vigilants du principe de la liberté, tandis qu'à l'extrémité opposée, les membres de la droite défendaient plus particulièrement le principe du pouvoir. Mais, depuis quelques temps, sans doute par un effet de cette anarchie intellectuelle et morale qui divise les esprits et les cœurs, ces anciennes divisions ont beaucoup perdu de leur valeur. Il y a sur les bancs de la Droite aussi bien que sur ceux de la Gauche des zélés de la liberté, et il ne serait pas bien difficile de trouver dans le sein de la Gauche un assez grand nombre d'hommes qui sont plus préoccupés de se hisser au pouvoir que de sauvegarder les libertés publiques. — On appelle *Gauche dynastique* cette portion de l'ancienne opposition qui ne sépare point la dynastie d'Orléans de ses projets ultérieurs, et *Gauche puritaine* ou *Extrême Gauche* des hommes pour lesquels l'existence de cette dynastie est très secondaire.

Dictionnaire des Sciences Sociales, Paris, 1964.

Le sens politique du mot «gauche» date de la Révolution française. Aux Etats Généraux, puis à l'Assemblée Nationale Constituante à partir du 11 septembre 1789, les députés se répartirent dans l'hémicycle de la droite à la gauche par rapport au président et à la tribune qui leur faisaient face. Le Tiers Etat était à gauche du Président, la Noblesse et le Clergé à droite. Ainsi, à l'origine, la gauche était formée des partisans d'un bouleversement profond de l'ordre social établi, des révolutionnaires. Aussitôt le vocabu-

laire politique utilisa les expressions de « la droite et la gauche » pour désigner les partisans du pouvoir royal et ceux de la révolution.

Par la suite, le terme gauche reçut de multiples acceptions, car il continua à être employé non seulement en France, mais dans bien d'autres pays et à l'occasion de débats totalement étrangers, au moins à première vue, à celui qui opposait en 1789 les partisans et les adversaires de la monarchie française.

De nos jours, ce terme est à la fois aussi irremplaçable qu'ambigu.

I. Plusieurs problèmes ont déterminé historiquement le clivage entre la droite et la gauche, et dans la mesure même où ces problèmes restent encore sans solution, on peut reconnaître autant de sens du mot gauche que de débats en cause.

Il est donc possible de distinguer en se limitant à l'Occident :

A. Une gauche religieuse : elle comprend tous les héritiers proches ou lointains de la philosophie des lumières, tous les adversaires de la pensée chrétienne et de l'Eglise catholique.

B. Une gauche politique : elle groupe les partisans des institutions démocratiques et républicaines, tous ceux qui se méfient des pouvoirs forts et vivent dans l'esprit des révolutionnaires français en lutte contre la monarchie.

C. Une gauche sociale : favorable à l'égalité sociale, elle combat toutes les distinctions fondées sur la richesse, la naissance ou l'appartenance sociale, elle rêve d'une société où tous les hommes auront les mêmes possibilités de promotion et les mêmes chances d'épanouissement.

D. Une gauche économique : traditionnellement elle se confond pratiquement avec l'ensemble des mouvements socialistes et dénonce l'anarchie et l'injustice du capitalisme libéral auquel elle propose de substituer une direction consciente de l'économie. Mais plus récemment, certains ont voulu définir la gauche économique par le refus du malthusianisme et la préoccupation de la croissance s'opposant alors non plus tant au capitalisme qu'aux groupements dont l'action freine l'expansion.

Toutes les difficultés viennent de ce que des individus, ou des groupes, peuvent, sans contradiction, n'appartenir qu'à une ou plusieurs de ces gauches. Par

exemple, les catholiques sociaux les plus avancés ou « chrétiens de gauche » souscrivent à toutes les idées de gauche précitées, sauf celles concernant le problème religieux. Nombreux sont les auteurs qui ont mis en lumière l'entrecroisement de ces différents clivages.

R. Aron écrit ainsi : « La gauche est animée par trois idées non pas nécessairement contradictoires, mais le plus souvent divergentes : liberté contre l'arbitraire des pouvoirs et pour la sécurité des personnes, organisation afin de substituer à l'ordre spontané de la tradition ou à l'anarchie des initiatives individuelles un ordre rationnel » (1).

« Entre les différents groupes qui se veulent de gauche, il n'y a jamais eu d'unité en profondeur. D'une génération à une autre, les mots d'ordre et les programmes changent. La gauche qui se battait hier pour un régime constitutionnel a-t-elle encore quelque chose de commun avec celle qui s'affirme aujourd'hui dans les régimes de démocratie populaire » (2).

J. Meynaud et A. Lancelot : « L'évolution économique impose en tout cas de nouveaux clivages ; la distinction fondamentale entre droite et gauche passait autrefois par la question du régime républicain et par la question religieuse : elle était au fond de nature politique, elle passe désormais par la question sociale. Or, les droites et les gauches qui se forment sur chaque problème ne coïncident plus : bien des « laïques » par exemple, sont socialement plus conservateurs que les « cléricaux ». La distinction perd toute clarté et l'électeur qui avait tant contribué à en maintenir l'esprit sous la IIIe République ne s'y retrouve pas. Le pouvoir, il est vrai, ne l'aide guère sur cette voie : les gouvernements de coalition reposent sur la coopération des deux tendances, que masque à peine leur opposition verbale ; une partie des « rouges » gouverne toujours avec une partie de « la droite la plus bête du monde » (3).

A. Siegfried : « La grosse difficulté vient de ce qu'en France on est parfois à gauche politiquement et à droite socialement. La gauche politique exclut les catholiques, toujours mal à l'aise en face du dogme de la souveraineté populaire ; la gauche sociale comprend maint catholique dont la hardiesse réformatrice laisse à droite bien des radicaux bourgeois » (4).

Tous les auteurs qui se sont efforcés de donner de la gauche une définition en termes politiques ou sociologiques sont ainsi amenés à choisir un des clivages possibles parmi ceux que nous avons analysés.

A. Siegfried choisit ainsi le critère le plus traditionnel : « Tout au fond de l'opposition entre droite et gauche, il y a l'opposition du pouvoir absolu et du pouvoir populaire » (5).

C. Lanzmann et J.T. Desanti se placent au contraire dans une perspective d'inspiration marxiste.

« La gauche n'est pas un état d'âme, ni une tendance idéologique, elle ne manifeste pas un goût de destruction inhérent à la nature humaine, elle n'exprime pas l'inquiétude de l'esprit sous une figure indéfinie : elle

se définit très précisément par sa volonté d'abolir l'exploitation de l'homme par l'homme » (6).

« Nous pourrions appeler « gauche véritable » les formations politiques qui furent à un moment l'expression de l'alliance entre la classe révolutionnaire et les couches sociales dont les intérêts, sur certains points et pour un temps, convergeaient vers ceux de la classe révolutionnaire » (7).

II. La gauche, catégorie philosophique ?

Seules ont été étudiées jusqu'ici les définitions donnant de la gauche une dimension politique, sociale ou économique, mais bien des auteurs ont voulu aller plus loin et transcender les débats de formes pour donner de la gauche une définition philosophique qui en fasse l'égal d'une école morale. Ces auteurs définissent alors la gauche par une conception de l'homme et de la nature. Certains voient dans la confiance en la puissance et le dynamisme de l'homme l'essence de la « gauche éternelle », d'autres insistent plutôt sur la revendication de justice, sur le sens de la solidarité, sur la recherche de la vérité, et invoquent *Antigone* contre *Créon*.

L'unité de ces diverses définitions n'est peut-être qu'apparente. Elle disparaît de toutes façons à partir du moment où la réflexion cesse d'être spéculative pour devenir pratique. Et même le chrétien de gauche peut-il accepter une forme d'humanisme qui privilégie l'attitude prométhéenne au détriment de l'attitude proprement religieuse ? Le matérialiste n'aura-t-il pas tendance à rejeter toute pensée qui fonde la grandeur de l'homme sur le rachat divin ? Sans doute peut-on définir la gauche par l'humanisme, mais pour ajouter aussitôt qu'il y a plusieurs humanismes.

Parmi les définitions « philosophiques » de la gauche, citons :

Alain : « Est de gauche... le héros d'intelligence. Je ne veux pas dire qu'il soit très intelligent ou très savant ; on peut être très intelligent et trahir l'esprit dix fois par jour. Le héros d'intelligence se dit, en ses meilleurs moments, que l'honneur de l'homme serait de vivre selon le vrai, quoi qu'il lui en puisse coûter ; et que la première trahison est de se boucher les yeux à ce qui le gêne, prenant même l'ironique précaution de se dire et de dire que nul ne peut connaître le vrai.

(1) ARON (Raymond), *L'opium des intellectuels*, Paris, Calman-Lévy, 1955, p. 43.

(2) ARON (Raymond), *op. cit.*, p. 16.

(3) MEYNAUD (Jean) et LANCELOT (Alain), *Les attitudes politiques*, Paris, P.U.F., Que Sais-Je?, 1962, p. 86.

(4) DUVERGER (Maurice), *Constitutions et documents politiques*, Paris, P.U.F., Thémis, 1960, p. 275.

(5) DUVERGER (Maurice), *op. cit.*, p. 275.

(6) LANZMANN (Claude), « L'homme de gauche », *Les temps modernes*, numéro spécial, 112-113, 1955, p. 168.

(7) DESANTI (J.T.), « Réflexions historiques et critiques sur la notion de gauche », *Les temps modernes*, *op. cit.*, p. 1700.

Ponce-Pilate demandant : « Qu'est-ce que la vérité? », était-il assez homme de droite » (8).

E. Berl : « Le tempérament de Bergson, autant qu'il me paraisse, l'inclinait plus à droite qu'à gauche : l'horreur du débraillé... Mais il a suffi qu'un jour, il se dise : après tout, on ne sait pas ce qui va arriver, pour que sa pensée se déporte vers la gauche, fût-ce à regret. Quand on écrit : « Il n'est pas impossible que la mort même soit surmontée », on ne peut plus être de droite » (9).

J.M. Domenach : « Peut-on parler d'un gauche là où s'est émoussé ce simple sentiment d'une solidarité humaine pour les opprimés et les souffrants » (10).

F. Mauriac : « Nous nous interrogeons souvent sur ce qui sépare essentiellement la droite et la gauche. Je vois d'abord cette ligne de partage : il y a ceux qui font follement confiance à l'homme, la postérité de Rousseau ; et les sages qui s'en méfient, mais dont la méfiance a vite fait de tourner au mépris » (11).

A Dictionary of the Social Sciences, Londres, 1964.

A. *Current meanings*. 1. In their most general sense, *left* and *right* are each used to characterize three main tendencies of socio-political thought and action. Thus the *left* possesses (a) belief in a greater rather than a lesser degree of educability in the human race; (b) a greater faith in the power of institutions to influence or determine human conduct; (c) the recognition of many social rights and social needs, either as essential to the preservation of individual rights and needs, or as superior to those of the individual, whenever conflict occurs, whereas the *right* is characterized by (a) acceptance of the value of established authorities in controlling irrational and only limitedly educable human beings; (b) acceptance of evolved institutions only; (c) emphasis on individual rather than social needs and rights, except where individual needs appear to be more fully satisfied within those of traditionally valued and over-riding authorities, like Church and State.

2. Further light on the content of these tendencies may be afforded by reference to the following notions, necessarily imprecise, which in different countries and at different times, have entered into them.

Characteristic of the *left* are (a) desire for change (more change, most change, rapid change, more or most rapid change); (b) acceptance of or belief in the inevitability of violence, as compared with evolution or with parliamentary action, as a method of change; (c) objection to Church participation in political action and decision, and in particular in control of education; (d) belief in State responsibility for some part or the whole of individual welfare; (e) belief in the necessity or desirability of State intervention in, or partial or total control of the processes of production,

distribution and exchange; (f) belief in individual liberty, including freedom from State interference in economic activities; (g) belief in the equality of all in political rights and before the law; (h) belief in the right of ethnic and sometimes linguistic (but rarely cultural or religious) minorities to independent self-government; rejection in all other cases of national or nationalist sentiments in favour of international organization and co-operation, or of federal, functional-federal, or simply unitary supra-national authorities, as manifestations of a belief in the common heritage and destiny of all men; (i) belief in the need to protect advanced and especially socialist societies from corrupting contact with less advanced or less socialist societies; (j) rejection of respect for tradition, in favour of reason, as the basis of political judgement, and often in its turn, rejection of reason in favour of certain emotions, like desire to help the weak, or trust in the people; (k) sometimes rejection of religion in favour of humanism; (l) emphasis on the element of « consent » in the belief in « government by consent ».

Characteristic of the *right* are (a) belief in a minimum of change, or in caution, or in stability, or in a return to past forms of government; (b) belief in religion, or in Church influence, as stabilizing and moralizing factors in political life, and especially in education; (c) belief in the limitation of State activities to the maintenance of law and order, internal and external, or only in such extensions of it as are suggested by current experience; (d) belief in State intervention in economic life largely or exclusively by means of tariffs, where overall national interest appears to justify such intervention; (e) belief in individual freedom; (f) distrust of free individuals; (g) scepticism regarding any projects for creating new independent States and sacrificing any of the rights of existing States, except in so far as some merging of national rights with those of similarly-minded States may be expected to preserve something of a particular national tradition against a powerful external threat; (h) acceptance of human inequalities as natural and capable of modification only within narrow limits; (i) belief in the guidance offered by a limited number of basic emotions, like patriotism and love of family and kin, and in religion and tradition as guides to political behaviour; (j) emphasis on the element of « government » in the belief in « government by consent ».

B. *Origin*. 1. *Left* and *Right* were first used as political terms in France during the Revolution, but the precise circumstances of the origin of this usage are

(8) ALAIN, *Eléments d'une doctrine radicale*, 1925, cité par DUVERGER (M.), *Constitutions et documents politiques*, p. 275.

(9) BERL (Emmanuel), *La Parisienne*, numéro spécial, octobre 1956, cité par DUVERGER (Maurice), *op. cit.*, p. 280.

(10) DOMENACH (Jean-Marie), *Esprit*, nov. 1952, p. 702, cité par ARON (Raymond), *L'opium des intellectuels*, Paris, Calmann-Lévy, 1955, p. 45.

(11) MAURIAC (François), *Mémoires intérieures*, Paris, Flammarion, 1959, p. 129.

obscure. The commonest explanation is that at the first joint meeting of the States-General on May 5, 1789, or at its second, the *séance royale* of June 23, the Nobility took the place of honour, on the right hand of the King (who sat in the middle of one of the long sides of a flattened ellipse) and the Third Estate went to the King's left.

There are, however, other versions and all accounts must be accepted with reserve. What is certain is that within a very short time, the more revolutionary Deputies were sitting on the left of the National Assembly and the more conservative on the right. The modern (feminine) French forms *la droite* and *la gauche* (presumably for *la partie droite*) occur as early as 1791, and soon became the accepted forms.

At this stage, the meanings of the two terms were simpler and more precise than they have been at any time before or since. To be on the left was to be for the Revolution, that is, in its gradations, to be in favour of change, or more change or most change; to be on the right was to desire no change, or some return, or a total return to the past.

2. The terms and the conflict which they expressed were revived after 1815. For the next century, at least, *left* and *right* in France continued to describe, in the first place, attitudes to the Revolution — not to a possible, future revolution, but to the Revolution of 1789. As late as 1930, A. Siegfried (*Tableau des Partis en France*, Paris : Grasset, 1930, p. 57) claimed that « acceptance of the spirit of 1789 is the essential demarcation between right and left ». By then, however, two new elements had been added to the content of the terms. To be *left* was (from about 1852 onwards) also to be *anti-clerical*, while to be *right* was to proclaim, in effect, one's acceptance of *clericalism* by denying the existence of a clerical problem.

About the same time, or a little earlier, the rise of the Socialist movement brought to the semantic content of *left* and *right* a third element, namely, an attitude to the idea of State intervention in economic life. Here, again, there were gradations, maximum *leftness* implying a desire for total State control of industry (though often not of agriculture) and maximum *rightness* a lip-service to the idea of complete economic freedom, which, however, was not normally incompatible with a belief in protective tariffs. In the first half of the 20th century in France, therefore, the *left* was composed of those parties whose adherents believed, in varying degrees, in the spirit of 1789 as defined above, in anticlericalism and in State intervention, while *rightness* — a more negative and often defensive attitude — implied a rejection of all three.

3. Since World War II, various factors have combined to blur the earlier distinction between the two terms in the country of their origin, and to make them less useful. The Communists' « belief in dictatorship has led increasing numbers (though still a minority) to class them with the *right* (a proposal that the Com-

munist group in the National Assembly should sit on the extreme right was defeated in 1951). The role of rightwing leaders like M. Marin, M. Laniel, M. Mutter, M. Jacqinot and others in the war-time resistance movement and therefore in the defence of the Republic blurred the old distinction at its roots, and the acceptance by right-wing leaders like M. Pinaud of « supra-nationalism » and « Europeanism », that is, of some of the internationalism which had been a *left* attitude, continued the process. The emergence of a strong left Catholic movement, the M.R.P., and the increasing Radical dislike of any further extension of State economic activity helped to take away much of the meaning of the other principal criteria of *leftness*, so that it can now be and often is convincingly argued in France that the two terms have lost all useful meaning and function.

C. Although the influence of French revolutionary ideas and practices gave the terms currency in many continental countries, they never acquired either the emotional aura or the sporadically cohesive force that they had in France.

In English-speaking countries their acceptance was even slower, and most 19th-century uses refer to France. The world *left* was used in England from the 1920s onwards, sometimes to describe the Communists, sometimes covering Communists and Socialists and sometimes covering Liberals as well. But in all European countries outside France in recent years, both *left* and *right* are more commonly used to describe *internal party divisions*. Thus in Britain the *left* of the Conservative party meant (and probably still means) those Conservatives who were ready to accept something of concepts like economic planning, redistributive taxation, social services and colonial freedom, and the *right* those who opposed these things. For a long time, the *left* of the British Labour Party meant either those who believed in socialism or those who wanted a more rapid approach to socialism and the *right* those who were either non-socialist or whose concept of socialism was more evolutionary.

The term *right* is most commonly (though not exclusively) used as a pejorative term, by those who believe themselves to be on the left.

In the USA, on the other hand, it is *left* which most often has a pejorative sense. Both *right* and *left* are used, though less commonly than in Britain, to describe loosely-conceived wings of the Republican and Democratic parties. The *left*, in its wider connotation, means in the USA an unorganized but self-recognizing minority, composed mainly of intellectuals, whose *leftness* is characterized by ideas ranging from a desire for governmental assistance in the area of medical service to the belief that the Russian and even Chinese Communist States are realities of the 20th century that cannot be met simply by blind opposition.

W. Pickles.

Comptes rendus

CHAVARDES Maurice, *Le 6 février 1934, La République en Danger*, Collection *L'Heure H*, Paris, Calmann-Lévy, 1966.

Les faits sont suffisamment connus : exaspérés par le scandale Staviski dans lequel plusieurs membres du gouvernement radical avaient trempé, plusieurs milliers de Parisiens manifestèrent autour de la Chambre des Députés — il y eut des morts et beaucoup de blessés, mais finalement il n'en résulta rien de durable. Ou plutôt si : les émeutes de la nuit du 6 février 1934 suscitérent un sursaut « républicain » dans les masses ouvrières tel que le Front Populaire est parti de là. Les « ligues factieuses » n'ont plus jamais retrouvé la chance qu'elles avaient tenue entre leurs mains un instant, au cours de ces heures critiques : partiellement, sous d'autres formes, on devait les revoir sous l'occupation, groupées autour du maréchal Pétain, de Marcel Déat ou de Jacques Doriot.

« La République en danger » ? En réalité, elle ne l'était déjà plus le matin du 7 février, car il est des expériences qu'on ne répète jamais : ce soir même, de nouveaux attroupements eurent lieu, animés, soit par les communistes, soit par les nationalistes, mais la police les dispersa sans peine.

Episode stupéfiant pour l'observateur non-Français.

Stupéfiant, le spectacle de la corruption financière dans la classe politique. Stupéfiante, l'attitude de la police qui ne réussit pas à faire la pleine lumière mais qui, plus que probablement, n'a pas reculé devant le meurtre : en fait, personne ne crut au « suicide » de Staviski, et les autorités ne firent rien pour accréditer cette thèse. Stupéfiantes, ces manifestations elles-mêmes, où tant de braves gens se lancèrent, dans l'illusion de « refaire une France propre » —, où tant de chefs de la Droite extrême se gargarisaient des souvenirs du Paris révolutionnaire, — où se mêlaient la bonne humeur de Gavroche et la hargne du contribuable exaspéré, — où les anciens combattants communistes refusaient de laisser la rue à leurs camarades de l'UNC, où la *Marseillaise* et l'*Internationale* retentissaient alternativement, où l'on s'amusait, s'indignait, se révoltait et s'assommait, où l'on conspuait le gouvernement et déculotta Herriot, où rien ne se passa en fin de compte — sauf qu'il y eut beaucoup de sang.

*
**

Sur ces événements, nous avons maintenant un nouveau livre, certes critiquable, mais qui a pourtant son utilité. Livre tendancieux et superficiel, écrit à la hâte, qui permet cependant de suivre d'heure en heure, le déroulement des opérations. Livre qui, en conséquence, fait réfléchir. Livre tendancieux, disions-nous. Mais peut-on relater un drame de cette nature, en restant impartial ? Peut-être pas. Pourtant, l'auteur exagère. Tout son récit est animé par la vision des choses que devait avoir à l'époque le socialiste anticlérical d'extrême-gauche. En soi, rien de mal à cela. Ajoutons même, pour que tout soit clair, qu'à beaucoup d'égards nous sommes proche des conclusions de M. Chavardès. Par exemple, à notre avis comme au sien, la figure de Léon Blum émerge très haut, dans tout ce milieu politique, si désespérément confus et médiocre. Nous ne lui faisons donc pas une querelle de tendance. Ce que nous lui reprochons, c'est de n'avoir fait aucune tentative d'analyse. Il relate, mais ne fait aucun effort pour comprendre ce qui s'est réellement passé. Derrière la Droite, il y a, pour lui, « le Capital », « les Beaux Quartiers ». Derrière la Gauche, le « Peuple », l'« idéal républicain ». Cela n'est pas faux, mais un peu court, un peu trop facilement affirmatif. D'où l'impression d'ouvrage tendancieux parce que superficiel.

Un exemple de cette légèreté. Le lendemain du 6 février, le gouvernement Daladier a démissionné. « Capitulation », dit M. Chavardès. On peut, en effet, le penser et (à nouveau) nous inclinons à le croire nous-même. En fait, les choses sont moins simples qu'elles ne sont présentées ici, et le revirement d'Eugène Frot, ministre de l'Intérieur, n'était peut-être pas dû exclusivement à un effondrement nerveux.

Voyons la situation à l'aube de la « nuit sanglante ». Deux données nouvelles paraissent la dominer.

D'une part, les services policiers rapportent avec de plus en plus d'insistance que les rebelles se préparent à un nouveau coup de force, organisé cette fois avec moins de dilettantisme : armureries pillées, mobilisation en masse des anciens combattants parisiens. Nous savons, nous, que le mouvement nationaliste était déjà à bout de souffle. Mais Frot pouvait-il le savoir ?

D'autre part, toute la journée du 7 se passa en conciliabules politiques : la grande idée du Président de la République, Albert Lebrun (mais aussi celle de Daladier lui-même, et d'Edouard Herriot) fut de confier le sort de l'État au vieux radical Gaston Dou-

mergue, qui, en effet, quitta sa thésauride le soir-même pour arriver à Paris le 8 au matin. Il avait tout pour lui : méridional, protestant, bonhomme et intègre, il était conservateur et de gauche ; au demeurant, sans ambitions personnelles. On fit appel à sa conscience civique.

A l'heure du danger, naturellement, le pauvre « Gastounet » aura toutes les peines du monde à constituer son gouvernement. Naturellement, il n'y aura du vent que sous le Front Populaire, deux ans plus tard. Mais pour la masse petite bourgeoise parisienne, ce vieux papa fut rassurant : il allait mettre « bon ordre à tout cela ». Vive Gastounet !..

Frot et Daladier eurent-ils tort de « capituler » devant ce fantôme ? Peut-être. Mais d'un certain côté, la solution de rechange n'était-elle pas psychologiquement habile, en ouvrant une soupape de sécurité ? Le « gouvernement des assassins » avait la majorité parlementaire derrière lui, sans doute, mais, chiffon rouge pour le taureau, n'avait-il pas exaspéré l'opinion ?

Allons plus loin : les communistes eux-mêmes avaient subi la brutalité policière et pour eux aussi, Daladier était devenu inacceptable, alors que le Parti socialiste le soutenait sans faiblesse. En conséquence, le Front Populaire aurait-il été politiquement possible, si la SFIO avait continué à appuyer un cabinet que le PC attaquait avec violence ? Pour la constitution d'une alliance à l'extrême-gauche — que M. Chavardès salue avec lyrisme — la solution Doumergue créait des conditions plutôt favorables. Malheureusement, notre auteur ne pousse pas très loin son analyse et son récit demeure uniquement sentimental. On le sent vibrer, il ne raisonne guère.

*
**

L'aventure du 6 février, enfin, ne saurait être comprise en dehors de son contexte européen. Partout, la crise économique avait créé un climat de révolte populaire. Partout, elle avait favorisé le nationalisme, et pas seulement douanier. Partout, elle avait désespéré des masses petites bourgeoises qui, en des temps moins orageux, eussent été les soutiens les plus fidèles de l'« ordre établi ». Partout, aussi, l'impuissance des régimes parlementaires à trouver des solutions radicales avait discrédité la démocratie traditionnelle. Partout, la classe ouvrière, sentant derrière elle une masse de chômeurs, commençait à douter de l'action réformatrice, politique et syndicale : elle y perdit sa combativité. Partout, enfin, l'appel au grand homme, au rassembleur, au « sauveur suprême », trouva des échos dans les milieux les plus divers. Ce furent les beaux jours de Léon Degrelle en Belgique, d'Anton Mussert en Hollande, du *Nasjonal Samling* en Norvège, du *Falange Española* que José Antonio Primo de Rivera lança en 1933, ainsi que de la Garde de Fer roumaine de Codreanu, alors qu'en Hongrie les protocoles de Rome orientaient définitivement le régime Horthy vers une accentuation de ses tendances fascistes et pronazies. La Gauche ne reprendra son élan qu'au moment où la crise sera définitivement surmontée, sauf,

bien entendu dans les pays où les dictatures s'étaient solidement installées, comme l'Italie, l'Allemagne, la Pologne (où s'était imposée la dictature très mitigée d'ailleurs, du maréchal Pilsudski) et bientôt, après la guerre civile, l'Espagne.

Pourtant, dans tout ce tableau européen, la variante française se distingue par plusieurs caractéristiques. D'abord, par le « pourrissement » particulièrement grave de la situation. Puis, par l'aspect « cabotin » des mouvements extrémistes. En lisant tant de manifestes, tant de « manchettes » de journaux, tant de communiqués et d'ordres du jour, on est frappé par le talent littéraire de tous ces auteurs, autant que par leur inanité politique lorsqu'il s'agit de réaliser.

A cet égard, rien n'est plus grotesque que la démarche des conseillers municipaux de Paris qui, jouant avec l'idée d'une « Commune » d'extrême-droite à établir, se portent martialement à la tête des « Jeunesses Patriotes »... échouent dans un quelconque bureau du Palais Bourbon... échangent quelques phrases incendiaires avec le vice-président, puis avec le Président du Conseil... pour repartir enfin sans avoir rien obtenu, mais avec la certitude d'avoir prononcé des paroles historiques. S'il n'y avait eu les victimes de l'émeute, on penserait à une opérette, dont les acteurs se seraient cocassement pris au sérieux. Au moment de la « marche sur Rome », Mussolini, qui pourtant n'était pas un héros, disposait de moins de troupes, mais sut agir avec plus d'efficacité.

Et c'est justement cette irrésolution des « factieux », qui nous fait demander pourquoi M. Chavardès a intitulé la première partie de son livre : « Le Complot ». En fait, son propre récit démontre qu'il n'y en eut jamais. Que la température politique soit montée pendant les semaines qui précédèrent le 6 février, c'est évident. Qu'une explosion était dans l'air : de même. Mais entre les différents mouvements fascistes, il n'y eut pas la moindre tentative de coordination politique. Aucun « comité de salut public » n'était prêt. Beaucoup de têtes brûlées, guère de têtes pensantes. Le seul homme qui eût quelque sens des responsabilités était sans doute le colonel Casimir de la Rocque leader des Croix de Feu — or, c'est justement lui qui fut le plus tiède : les militants des ligues concurrentes n'avaient pas tort, de leur point de vue, en lui reprochant d'être un « mou », un « faux frère ». Pour lui, cette « journée » devait être un « avertissement », dont le « premier objectif » était la démission du cabinet Daladier. Lui, au moins, pensait en termes politiques, bien qu'il fût criminel de susciter des émeutes sanglantes pour en aboutir au gouvernement Doumergue... En tout cas, de « complot », point !

Le livre de M. Chavardès « se lit comme un roman », car la matière est passionnante. Quel dommage que l'auteur ait cédé à la tentation, si fréquente en France, de juger la politique selon des schémas mythologiques et manichéens, où les anges de lumières affrontent les démons des ténébres. « Ni cet excès d'honneur, ni cette indignité », car en réalité il s'agissait trop souvent d'hommes extrêmement médiocres et aujourd'hui bien oubliés. Un *quiz* : sait-on encore quels

furent les deux vice-présidents d'Edouard Daladier dans cette tourmente ? Ils s'appelaient Fabry et Penancier. Et si le nom du Président lui-même survécut, c'est à cause de Munich.

Henri Brugmans.

★

Charles-Melchior de MOLENES, La Carrière du Président Kennedy et la Vie politique américaine, Contribution à l'Etude du Personnel gouvernemental et des courants d'opinion dans les Etats-Unis d'aujourd'hui, Paris, Editions Cujas, 1963.

Quiconque désire déconsidérer les Etats-Unis, tient toujours à portée de la main un argument : le McCarthyisme. Que le sénateur du Wisconsin soit mort depuis 1957 et qu'au moment de sa disparition son déclin politique ait déjà commencé depuis longtemps, cela, la plupart des Européens ne le savent pas toujours, de même qu'ils ignorent souvent que cet épisode a duré en tout et pour tout moins de cinq ans : de janvier 1950 à décembre 1954. Sans doute, c'était bien trop, mais encore ne faut-il exagérer ni l'ampleur, ni la profondeur de cette crise. Surtout, il faut essayer de comprendre pourquoi le phénomène a pu se développer.

Un livre nous aide à cet effort, c'est celui de Charles-Melchior de Molènes, dont le titre (*La carrière du Président Kennedy*) cache malencontreusement la partie la plus intéressante, laquelle traite justement de Joseph McCarthy et de l'action entreprise par lui.

Les faits sont généralement connus.

Quelque cinq ans après la fin de la deuxième guerre mondiale, un sénateur catholique inconnu, d'origine irlandaise, démagogue local plutôt qu'homme d'Etat d'avenir, se lança dans une campagne violente, destinée à prouver que l'appareil gouvernemental de Washington était pourri d'infiltration communiste. Avec un art publicitaire inégalable, il réussit à tenir en haleine l'opinion publique, annonçant, de conférence de presse en conférence de presse, qu'il allait apporter des précisions sensationnelles — lesquelles, en réalité, ne venaient guère. S'il réussit une performance, c'est celle d'élever la calomnie au niveau d'une technique, parfaite d'imagination et de présentation.

Peu de politiciens échappèrent à ses attaques et encore plus rares furent ceux qui osèrent tranquillement le défier. Un climat de méfiance réciproque universelle fut créée systématiquement, une atmosphère kafkaïenne, le vrai tribunal n'étant plus le corps judiciaire des Etats-Unis, mais une commission sénatoriale dont la nouvelle vedette était l'âme (si l'on peut dire). Pendant quelques années, la délation et la peur dominèrent — non seulement dans le monde politique proprement dit, mais également dans les entreprises de toutes sortes. Une véritable fièvre d'« épuration », s'était emparée du pays.

Puis, l'organisme réagit au microbe virulent. Des comités se constituèrent, à la manière américaine : *Joe must go*. Une contre-campagne se mit en branle et des *canvassers* récoltèrent des signatures dans le propre Etat du sénateur, réclamant son *recall*, son rappel de Washington. L'année 1954 fut caractérisée par ce mouvement et bien que le nombre de signatures constitutionnellement exigées ne pût être atteint, la tentative fut loin de faire long feu ; elle ranima le courage des opposants, fit basculer vers l'opposition les tièdes, et démontra aux partisans de McCarthy qu'ils feraient mieux d'être plus prudents.

Dès lors, la déconfiture vint rapidement. On constata que toute la campagne avait dépendu d'un seul homme qui, plus avide de publicité personnelle que d'action en profondeur, n'avait jamais pensé à mettre sur pied un « troisième parti » ou une quelconque « John Birch Society ». Le charme était rompu et tout le monde respira, sans pouvoir expliquer exactement pourquoi une telle panique avait pu s'emparer du public.

M. de Molènes a consacré à cette carrière de comète, une étude qui prête à la critique et qui a été critiquée notamment par la revue *Le Contrat Social*. Sans doute, l'auteur accorde-t-il quelquefois un peu trop d'attention aux côtés extérieurs du phénomène. En citant ses références, il lui arrive de faire valoir ses sources avec quelque naïveté. On pourrait également lui faire des reproches stylistiques, en se demandant s'il s'agit d'un travail d'écolier studieux, plutôt que de *political scientist*, d'analyste systématique. Quoi qu'il en soit, cet ouvrage se lit fort agréablement, avec intérêt, voire avec passion, et il constitue, autant que nous sachions, une vue synthétique du problème, comme on n'en possédait pas encore en français. Nous nous plaignons donc à le recommander aux « américanologues » européens.

*
**

Ceci dit, la question fondamentale demeure. Comment a-t-il été possible qu'un pays aussi démocratique que les Etats-Unis ait succombé, ne fût-ce que passagèrement, à l'emprise d'un personnage falot, vulgaire et sans scrupule ? Comment les Américains ont-ils pu respirer pendant des années une atmosphère pestilentielle, telle que le romancier Irving Shaw l'a décrite dans *The troubled Air*, probablement la meilleure évocation de cette époque « troublée ».

Le mérite essentiel de M. de Molènes est d'avoir mis entre nos mains le matériel nécessaire à une réflexion sur ce problème angoissant. Car il ne suffit pas de constater que McCarthy a admirablement senti le potentiel d'inquiétude qui s'offrait à lui, et qu'il en a tiré un parti au-delà de toute espérance. Il s'agit surtout d'expliquer l'hystérie collective qui s'empara de l'opinion américaine pendant les premières années 1950.

Il n'y avait d'ailleurs pas de fumée sans feu.

En 1945, Truman avait pris la succession de Franklin D. Roosevelt et découvert, chemin faisant, des faits alarmants. Il lui apparut bientôt que la transformation

« libérale » de l'URSS, qu'on avait annoncée pendant la guerre à force de la désirer, n'était que du *wishful thinking*. Il lui apparut aussi que Henry A. Wallace, qui avait été le *running mate* du Président aux élections de 1940 — mais que lui, Truman, avait remplacé à celles de 1944 — nourrissait des illusions dangereuses envers le régime stalinien. Devenu secrétaire du Commerce, Wallace fut donc écarté du pouvoir, le 20 septembre 1946. De même, toute l'équipe de « gauche », qui avait rendu d'immenses services pendant la période du *New Deal*, mais qui, depuis, s'était montrée faible en face de la menace soviétique, dut suivre son principal porte-parole dans le désert politique.

Bientôt, le monde allait vivre les horreurs de la Guerre Froide. Refus soviétique de participer au Plan Marshall. Echéec des conférences diplomatiques de Moscou et de Londres, où Molotov répéta son *nyet*. Coup d'Etat de Prague, blocus de Berlin et création de l'OTAN. Positivement, Truman réagit en annonçant sa politique du « Point quatre », l'aide à tous les pays désireux de faire face au Communisme.

Graduellement, l'opinion américaine se persuada avec effroi qu'un nouveau conflit international avait éclaté, même si les canons ne parlaient pas encore. Les canons ? Ils se feraient entendre bientôt en Corée, et bientôt aussi il fallut admettre que non seulement les Etats-Unis, mais aussi l'URSS, possédaient l'arme nucléaire. Bref, un immense effort de réadaptation psychologique était réclamé du peuple américain, qui, immédiatement après le conflit avec le Japon, avait réclamé et obtenu la démobilisation rapide de près de 9 millions de soldats.

Comment le rêve de paix avait-il été démenti si vite ?

Ce n'était pas au sénateur du Wisconsin qu'il fallait demander la réponse. La politique mondiale ne l'avait jamais intéressé. Il s'était opposé au Plan Marshall avec des arguments du pire poujadisme. Il s'opposa à l'intervention militaire en Corée, comme l'aurait fait le plus irresponsable des pacifistes. Le Point Quatre lui parut, à lui, Républicain de droite, un affront au contribuable. Mais il sentit que l'anticommunisme allait devenir un excellent thème de propagande personnelle.

Il l'exploita. Mais, comme il ne s'aventura jamais sur le terrain de la politique internationale, il lui fallait trouver des arguments d'agitation intérieure.

Des grèves gigantesques avaient-elles secoué l'économie américaine entre novembre 1945 et mai 1946 ? C'était le Communisme ! Non pas celui, bien lointain, de Moscou, mais celui des mauvais patriotes, des agents ennemis, dont l'action était tolérée par un gouvernement complice. Bien sûr, le calme était revenu, depuis, sur le front social, mais pouvait-on être certain que, bientôt, une nouvelle vague révolutionnaire n'allait pas déferler ?

Puis, à propos de la guerre en Corée : une fois qu'on s'y était lancé, ne fallait-il pas la conduire jusqu'à sa fin victorieuse ? Si le général Mac Arthur avait été brimé constamment dans son désir de jouer à fond la carte de la Chine nationaliste et de lancer une offensive atomique contre la Chine continentale

— comment expliquer de telles faiblesses, sinon par une subversion interne de l'administration ?

D'autre part, si le Président Truman voulait follement dépenser des sommes astronomiques dans la lutte contre ce qu'on commençait à appeler le « sous-développement », n'était-ce pas là une farce, étant donné que les représentants américains outre-mer étaient souvent des « rouges » ? Bref, dans la mesure où la politique extérieure intervenait dans les campagnes Mc Carthyistes, elles ne servaient qu'à ramener l'attention du public sur les scandales, ou prétendus tels, dans les affaires domestiques.

Enfin, et c'était là l'argument-massue dont personne ne pouvait discuter la valeur : exactement quinze jours après le premier discours « McCarthyiste » du sénateur, la campagne que Witter Chambers avait menée depuis longtemps contre Alger Hiss, trouva son aboutissement judiciaire dans une condamnation éclatante de ce dernier. Ainsi, la preuve était faite et, en effet, personne ne la contesta sérieusement : l'homme qui avait été le plus proche collaborateur de Roosevelt au moment crucial de Yalta, fut reconnu coupable de *perjury* — il était communiste, donc agent d'une puissance étrangère, voire ennemie.

Un frisson parcourut les Etats-Unis.

*
**

Tel était le climat américain, au moment où Joseph McCarthy prit son élan. Rares étaient ceux, même parmi ses adversaires les plus courageux, qui niaient l'existence d'un péril de subversion. On pouvait discuter ses méthodes, sa légèreté impardonnable, son style de marchand de foire et sa grosse caisse (au double sens du terme, car le sénateur n'a jamais manqué d'argent). On pouvait dire qu'en lançant des accusations sans fondement, il dénigrait la Nation. On le jugea durement lorsqu'il eut l'imprudence de toucher à une institution nationale quasi-sacrée : le pouvoir militaire. Mais personne ne lui contesta le mérite d'avoir sensibilisé l'opinion sur la menace d'un philo-communisme larvé. D'ailleurs, les chefs du PC américain n'avaient-ils pas été condamnés par la justice, reconnus coupables de vouloir renverser par la violence l'ordre constitutionnel ? Ce verdict, d'octobre 1949, reflétait bien le sentiment général du public.

En effet, c'est dans un refus inconditionnel du Communisme que l'Amérique trouva, vers cette époque, cette unanimité à laquelle elle a toujours spontanément aspiré. Toutes proportions gardées et *mutatis mutandis*, on peut avancer que l'anticommunisme fut alors aux USA, ce que l'antisémitisme avait été pour l'Allemagne nazie : davantage que la chasse au bouc émissaire — l'explication facile de tous les maux dont souffrait le pays — le totem autour duquel les « bons patriotes » se retrouvent.

Ne nous en étonnons pas. Toute collectivité ressent le besoin quasi charnel de refaire à chaque instant son homogénéité, de se sentir « unis comme au front », de communier dans des valeurs universellement parta-

gées, de faire face à l'ennemi enfin démasqué. Ce sont là des moments d'incontestable bonheur, de plénitude civique, au moins subjective. Des instants nobles aussi, dans la mesure où l'intégration psychologique se fait autour d'une cause qui le mérite, objectivement. Mais lorsque le « mythe » exige une idolâtrie aveugle et qu'il s'alimente de mensonges et de haine irrationnelle, nous sommes en face d'une hystérie meurtrière.

Comment le McCarthyisme a-t-il fonctionné en Amérique, entre 1950 et 1955 ? A quels besoins psychiques a-t-il correspondu ? Dans quelle mesure a-t-il été un phénomène typiquement américain ?

Il nous semble qu'Adlai Stevenson, dans une de ses conférences réunies sous le titre de *Call to Greatness* (1), a mis le doigt sur un aspect fondamental de la psychologie nationale aux Etats-Unis, en disant que ses compatriotes s'adaptent mal à ce fait constitutif de l'histoire humaine : le tragique. Ils ont l'habitude d'envisager les problèmes collectifs comme des obstacles jetés sur leur route — ce qui est du reste conforme au sens grec du mot *pro* et *ballein* — comme des barrières, qui empêchent la marche en avant, mais qu'il s'agit d'éliminer. Toute « question » doit donc en principe, et normalement, comporter une « réponse », laquelle sera cherchée par un « expert », ou le nombre d' « experts » qu'il faudra.

Ils admettent difficilement qu'en réalité il ne s'agit pas toujours de difficultés précises à résoudre, mais, très souvent, de situations complexes présentant des facteurs négatifs inhérents. Au fond d'eux-mêmes, ils ont tendance à penser que la condition humaine « normale » serait bonne, sinon excellente. En réalité, conclut Stevenson, nous n'avons jamais été confrontés avec des problèmes sans solution. Jamais — sauf l'exception atroce de la Guerre de Sécession, dont les plaies ne se sont toujours pas cicatrisées.

Nous touchons ici, semble-t-il, à une divergence profonde entre la mentalité américaine et la nôtre. Que nous ayons lu ou non *Unamuno*, — nous savons qu'on ne résout les questions que pour en susciter d'autres, souvent plus redoutables. Nous avons l'expérience des situations, sans issue — ou dont la seule issue serait le drame sanglant. Moins optimistes, nous sommes peut-être moins exposés à la tentation des paniques.

Or, l'arrière-fond du McCarthyisme était justement celui d'une panique collective de dimensions gigantesques.

Voilà une cité bien portante, qui vient de triompher de ses adversaires. Elle s'admire, elle se congratule. Les citoyens ne pensent qu'à s'étendre confortablement dans leurs fauteuils ultra-modernes, pour souffler. Or, c'est à ce moment précis qu'on s'aperçoit, non pas seulement qu'on est de nouveau en guerre, mais que l'adversaire est à l'intérieur des murs et que tout Américain peut — et, dans une certaine mesure, doit — se demander si tel ami, tel parent n'est pas un agent de Moscou. D'où l'effondrement de la confiance en soi-même, l'espionnage réciproque, l'insécurité collective, les dénonciations.

Ou plutôt, si l'on veut conserver le *minimum vital* de confiance dans la santé nationale, la seule explication possible est celle d'un virus, inoculé de l'extérieur. Non, le Communisme n'est pas une opinion comme une autre : il est une haute trahison. Et, comme l'Américain ne trahit pas sa patrie — c'est impensable ! — il ne peut s'agir en conséquence que d'une conspiration diabolique, soigneusement montée à l'étranger, pour surprendre la bonne foi du bon peuple américain.

Devant une telle situation, l'Européen réagirait sans doute autrement — ce qui ne signifie pas d'ailleurs qu'il soit plus raisonnable, car chaque collectivité a ses sagesses et ses démesures propres. Mais, l'Européen s'étonne moins d'idées subversives. Toute celle qui ont cours dans le monde ne sont-elles pas venues de chez lui ? Il admet donc plus facilement que des philosophies, des mouvements, mettent en cause, non seulement tel aspect de la structure sociale, mais le principe même de cette structure. Foncièrement conservateur lorsqu'il s'agit de toucher aux détails, mais intéressé plutôt que rebuté par des doctrines révolutionnaires, l'Européen ne croit pas assister à l'Apocalypse quand un quart, ou plus, de ses concitoyens votent pour un parti extrême. Son passé turbulent lui a appris de « vivre avec la bombe ». L'Américain est sans doute moins bien préparé.

D'ailleurs, les mêmes raisons qui ont permis le McCarthyisme, expliquent également d'autres phénomènes. Par exemple, lorsque des prisonniers de guerre américains furent soumis à un lavage de cerveau en Corée du Nord, ils résistèrent généralement moins bien que les citoyens d'Etats, où le communisme est moins abhorré, mais aussi moins tabou. N'ayant jamais été confrontés pratiquement avec des doctrines, des organisations, des modes de pensée et d'agir révolutionnaires, beaucoup d'Américains se trouvaient dans un état d'impréparation redoutable et s'effondrèrent (curieusement, les nègres américains dont les communistes tâchaient de toucher la fibre raciale, résistèrent mieux). En d'autres termes : les habitants du pays le plus dynamique de la terre, se comportaient comme des enfants devant le phénomène révolutionnaire, alors que les Européens, beaucoup plus traditionnels d'esprit, se laissaient beaucoup plus difficilement surprendre par la tentation du sauve-qui-peut.

Ainsi, la popularité de Joseph McCarthy semble bien être due à un affollement collectif. C'est pourquoi d'innombrables citoyens n'aperçurent pas la contradiction foncière entre le prétendu anticommunisme du démagogue, et son opposition stupide envers toute politique constructive, susceptible d'arrêter l'avance russe.

Le sénateur du Wisconsin fut avant tout — dans la mesure où l'on peut donner une forme raisonnée à ses élucubrations — un isolationiste virulent. Au moment où les Etats-Unis devenaient la première puissance mondiale, avec toutes les responsabilités inter-

(1) Adlai STEVENSON, *Call to Greatness*, Harper, 1964, et Paperback, Atheneum Press, 1962.

nationales que cette position comportait, il exprima la peur de l'inconnu, qui assaillit tant d'Américains moyens.

Comment? Il fallait désormais évoluer dans un monde nouveau, inconnu, plein de périls jamais imaginés! Mais, au fond, pourquoi s'était-on risqué dans cette galère? N'était-il pas possible de revenir sur ses pas, de retourner à la bonne vieille intimité nationale, où l'on était sûr de rencontrer des hommes et des femmes ayant les mêmes réflexes? Pourquoi ne pas oublier ces histoires épouvantables, et si totalement inaméricaines, qui se passaient au Kremlin? Que Hitchcock reste au cinéma et Staline à Moscou! Qu'on interdise l'entrée du Communisme en Amérique — et qu'on n'en parle plus!

Ainsi, la subversion marxiste était ramenée à un « problème » à « résoudre », au sens où nous l'entendions plus haut. Une commission avec des pouvoirs, des enquêtes impitoyables, des instructions détaillées pour la population — « comment se comporter en cas d'alerte idéologique! » — et après quelques années il n'y paraîtrait plus. Un mouvement? Un tiers parti? Dans l'esprit de McCarthy, ce n'était même pas nécessaire, à condition d'agir à temps.

« Retour au normal », voilà qu'elle était la perspective.

*
**

M. Charles-Melchior de Molènes n'a consacré que la moitié de son livre à Joseph McCarthy, l'autre traitant de la personnalité et de la carrière de Kennedy. Accoupler deux sujets si divergents, semble bizarre au premier abord, d'autant plus que l'auteur ne signale guère leurs interférences.

Pourtant, celles-ci apparaissent clairement, car l'ascension de l'un n'était possible qu'après le déclin de l'autre. L'intellectuel novateur ne pouvait réussir qu'une fois la crise psychologique traversée, et la fièvre tombée. Pour pouvoir penser à une doctrine d'action mondiale, il fallait auparavant se débarrasser d'un isolationisme passionnel, qui déjà — sous des formes plus civilisées — avait ruiné l'œuvre de Wilson et menacé celle de Roosevelt.

Que la dernière flambée du chauvinisme américain porte le nom d'un homme sans envergure et sans programme, est caractéristique. La fuite devant les responsabilités ne pouvait plus trouver d'avocat plus falot.

Henri Brugmans.

★

Droit communautaire et droit national, *Community Law and National Law* « Semaine de Bruges, 1965 », Bruges, De Tempel, 1965, 412 p., FB. 450, £ 9.

Un livre qui peut rendre des services utiles à tous ceux qui travaillent dans le domaine du droit européen, vient de paraître dans la série des « Cahiers de

Bruges ». Ce livre, résultant d'un colloque juridique, tenu à Bruges en avril 1965, est divisé en quatre parties en tenant compte des différentes réunions de la « Semaine de Bruges 1965 ».

Dans la *première partie*, qui en outre est subdivisée en trois chapitres, on traite la question des rapports entre le droit communautaire et les différents droits nationaux sous divers points de vue.

Ainsi, l'ancien avocat général près la Cour de Justice des Communautés européennes, M. Lagrange, envisage l'aspect constitutionnel sous un point de vue communautaire, c'est-à-dire d'après les Traités. Il constate qu'il y a un nouvel ordre juridique, celui qui régit la vie des Communautés. La question qui se pose, c'est de savoir comment le transfert de compétences de la part des Etats membres se réalise? La primauté du droit sort du principe que la règle de droit édictée par un traité international prime la règle de droit interne. Par la suite, le rapporteur traite les mécanismes par lesquels les traités instituant les Communautés européennes ont entendu mettre en œuvre cette articulation des pouvoirs communautaires et nationaux et la manière par laquelle la coexistence des deux ordres de compétences est assurée.

L'ancien avocat général conclut ses remarques sur « la primauté du droit communautaire sur le droit national »; il esquisse ainsi la position du droit communautaire dans le droit français, notamment le problème d'une loi française contraire à un traité ou à un règlement communautaire. Actuellement, le juge français est obligé sous peine de violer ouvertement l'art. 55 de la constitution d'appliquer le droit communautaire de préférence à la loi interne contraire et quelle que soit la date de cette dernière.

Dans le deuxième chapitre, M. Catalano traite « la position du droit communautaire dans le droit des Etats membres ». Le rapporteur y traite tout d'abord la question de savoir si les Traités instituant les Communautés sont compatibles avec les constitutions nationales, en particulier avec les constitutions rigides (Allemagne, Italie). Par la suite, il examine les solutions des conflits éventuels entre les différents ordres juridiques (communautaires et nationaux). L'examen de la deuxième question porte :

a) Sur le problème des normes *self-executing* et sur les obligations imposées aux Etats membres.

b) Sur les conflits entre droit communautaire et droit national, soit antérieur, soit postérieur au droit communautaire.

c) Sur les conflits entre normes communautaires et normes administratives et internes.

d) Sur les conflits entre actes administratifs communautaires et actes administratifs internes.

Dans la discussion suivante, on peut trouver une réponse assez complète concernant la situation dans les différents pays de la Communauté sur les questions suivantes :

1. Existe-t-il des dispositions constitutionnelles ayant traité au problème de la position du droit communautaire dans l'ordre juridique national?

2. Quelle est l'attitude des tribunaux de votre pays ?

3. La solution du problème est-elle influencée par des conceptions doctrinales ?

4. Reconnaît-on des motifs qui permettraient de prendre à l'égard du problème de la position du droit communautaire, une attitude différente de l'attitude prise à l'égard de l'effet du droit international dans l'ordre juridique interne ?

« Le rôle de l'exécutif national et du législateur national dans la mise en œuvre du droit communautaire » est traité par Marc Schier et Colette Megret dans le troisième rapport. On y démontre les disparités des techniques juridiques dans les différents Etats membres des Communautés dans l'exécution des obligations communautaires. L'Etat est obligé d'agir pour exécuter le droit communautaire, pendant que la fonction d'exécution du droit communautaire devrait être assurée par le pouvoir exécutif.

Par la suite, les auteurs présentent un exposé des divers procédés utilisés pour soustraire la mise en œuvre du droit communautaire. Il en tire la conclusion que le transfert du pouvoir du Législatif à l'Exécutif devrait être reconnu par une loi, comme le mécanisme normal et le plus approprié au résultat souhaité. Cependant, il ne s'agit pas d'un transfert réel de pouvoir, mais du choix d'un circuit plus court et plus approprié.

La première partie du livre se termine avec le rapport de M. Marsh sur l'application de Traités en droit anglais. Pour le moment, un traité international ne peut créer que des droits et des obligations internationales au Royaume Uni. Il ne peut donc imposer des droits et devoirs aux ressortissants anglais.

Il en résulte deux possibilités d'incorporation des provisions des Traités dans le droit anglais :

a) L'incorporation du texte littéral par une loi du parlement.

b) La transformation des provisions du Traité dans le genre d'un « United Kingdom Statute ».

Ceci pouvait se faire en supprimant chaque référence au Traité ou bien en citant le Traité soit dans le titre, soit dans le préambule de la loi ou bien dans tous les deux sans accorder un effet législatif à cette notion. Finalement, on pourrait citer des prévisions du Traité sans donner à celles-ci un caractère législatif.

Une de ces techniques serait donc appliquée pour la transformation d'une obligation internationale en droit anglais. Le Parlement devrait donc transformer le Traité dans son ensemble en droit anglais.

La deuxième partie du livre se préoccupe du rôle des juridictions nationales. Dans le premier rapport, M. Münch traite la « Compétence des juridictions nationales, leur tâche dans l'application du droit communautaire ».

Les Communautés possèdent leurs ordres juridiques, le droit communautaire. A l'exception du cas où il s'agit d'une compétence exclusive de la Cour de Justice, le juge national joue un rôle dans l'application du droit communautaire. On peut constater deux concep-

tions différentes, la « thèse internationaliste » et la « thèse fédéraliste » selon laquelle le droit communautaire s'imposerait automatiquement à chaque autorité, à chaque tribunal.

Ceci pose des problèmes constitutionnels. Münch conclut son rapport, en esquissant ces problèmes, leurs conséquences en droit interne, les interdictions et les nullités statuées en droit communautaire, etc.

L'exposé de F. Dumon sur « le renvoi préjudiciel » (Art. 41 CECA, 117 CEE et 150 CEA) est un rapport extrêmement utile pour ceux qui se posent la question du renvoi préjudiciel. L'auteur souligne d'abord les différences entre les régimes résultant des articles énumérés ci-dessus. Par la suite, il explique les notions telles que « validité », « délibération », « actes pris par les Institutions de la Communauté », pour se poser la question de savoir sous quelles conditions un tribunal national peut ou doit renvoyer un litige à la Cour de Justice à Luxembourg. Le rapporteur examine de manière complète la nécessité et la possibilité d'un renvoi préjudiciel, en particulier si la juridiction arbitraire est forcée de renvoyer un litige. Y figurent également les cas où une juridiction est obligée de renvoyer le litige et ceux où elle a un pouvoir de décision quant à ce renvoi. Dumon termine la première partie de son rapport en traitant les effets d'un arrêt de la Cour de Justice statuant sur une question d'interprétation ou de validité d'une part et de la procédure relative au renvoi préjudiciel (manière de saisir la Cour de Justice et les formalités préalables à l'arrêt) d'autre part.

Dans la deuxième partie de son rapport, il s'occupe des règles de droit étrangères aux articles 41 CECA, 177 CEE, 150 CEA, qui requièrent la coordination entre la fonction juridictionnelle nationale et les fonctions juridictionnelles ou administratives communautaires.

Dans le cadre de cette partie, il expose en particulier les articles 65 CECA, 85 ss. CEE relatifs à la concurrence, le règlement n° 17 du Conseil des Ministres, le règlement du 4 avril 1962 du Conseil des Ministres de la CEE et l'article 49 du règlement n° 3 du Conseil des Ministres de la CEE, concernant la sécurité sociale des travailleurs migrants.

La troisième partie du livre est consacrée à la question de savoir quelle est l'influence de la Convention des Droits de l'Homme sur les activités des Communautés. Aussi, M. Waelbroeck donne un rapport, dont le sujet est le suivant : La Convention Européenne des Droits de l'Homme lie-t-elle les Communautés Européennes ? ». Le rapporteur constate que les activités d'entreprises industrielles puissantes peuvent atteindre l'individu dans ses libertés.

Il n'y a aucun intérêt pour les Communautés de devenir membres de la Convention des Droits de l'Homme, puisqu'en fait elles sont déjà liées par les dispositions de fond de la Convention et du Protocole additionnel. Ces dispositions résultent d'engagements valablement souscrits par cinq états membres avant l'entrée en vigueur des traités, instituant les Commu-

nautés. D'autre part, les droits et libertés qu'elles énoncent sont généralement consacrés par les droits constitutionnels des six états membres et peuvent donc être considérés comme constituant des principes généraux de droit obligatoires pour les Communautés. Une violation de ces dispositions par les organes communautaires pourra être sanctionnée par un recours en annulation ou par un recours en indemnité.

Le deuxième rapport, celui de K. Vasak, concerne : « L'application des Droits de l'Homme et des libertés fondamentales par les Juridictions nationales » (article 14 de la Convention Européenne des Droits de l'Homme). Le rapporteur y soulève le problème de l'importance donnée à la Convention par les Etats membres. Il examine d'abord l'application directe de la Convention, puis il compare les jugements nationaux avec ceux de la Commission des Droits de l'Homme et il termine avec les conséquences de l'application de la Convention par les juridictions nationales.

La dernière partie du livre est consacrée aux effets extra-territoriaux de la législation antitrust. Dans le premier chapitre, « The Extra-Territorial Effect of the Community Anti-Trust Legislation outside the Member States », J.J.A. Ellis examine la question de savoir si un Etat peut faire tomber les effets de procédés commerciaux, dont la source est étrangère, sous le coup des lois antitrust. Il en conclut en ce qui concerne le droit du traité CEE, que les articles 85, 86 règlent exclusivement le commerce entre les Etats membres. Cependant, ces articles s'appliquent également aux activités commerciales étrangères, qui ont des répercussions sur le territoire de la Communauté. Dans le deuxième chapitre, F.A. Mann traite « The English Approach to the Extra-Territorial Effect of Foreign Anti-Trust Legislation ».

Le livre ne contient pas uniquement les rapports du colloque de Bruges, mais également les comptes rendus des discussions. Ceux-ci suivent à chaque rapport. De temps en temps, il aurait été favorable de disposer du texte intégral de certaines contributions à la discussion au lieu de simples comptes rendus. D'autre part, le lecteur serait encore plus satisfait de la lecture de ce livre s'il s'y trouvait plus de notes bibliographiques. Néanmoins, ce livre conserve toute sa valeur, car il est l'œuvre d'experts.

Klaus Hütte.

★

Dr G. VANDEWALLE, De Conjuncturele Evolutie in Kongo en Ruanda-Urundi van 1920 tot 1939 en van 1949 tot 1958, Rijksuniversiteit te Gent, Hogere School voor Handels- en economische wetenschappen, Standaard Wetenschappelijke uitgeverij, 1966, blz. 329.

G. Vandewalle, doctor in de economische wetenschappen en docent aan het Rijksuniversitair Centrum te Antwerpen, bezorgde ons een zeer interessante studie over de conjuncturele evolutie in de gewezen Bel-

gische overzeese gebieden. Dit probleem is tot nog toe slechts uitzonderlijk systematisch behandeld geworden.

De enkele werken en artikels, die aan dit onderwerp werden gewijd, beperken zich in de regel tot de interpretatie van de beschikbare gegevens en trachten geen volledig beeld op te hangen van de conjuncturele evolutie van dit groot land, dat zo dicht bij ons gestaan heeft.

In deze studie werd gepoogd het onderwerp ruimer te behandelen en een volledig overzicht te geven van de ontwikkeling der economie van Kongo en Ruanda-Urundi gedurende de periode 1920-1939 en 1949-1958.

De structurele evolutie mocht hierbij niet volledig buiten beschouwing gelaten worden vermits economische groei en conjunctuur schommelingen nauw met elkaar verband houden. De periode van 1940 tot 1948 werd buiten beschouwing gelaten omdat de talrijke overheidstussenkomsten in alle landen op het gebied van prijzen, productie en verdeling tijdens deze periode, het onmogelijk maken van een normale conjuncturele evolutie te gewagen. In 1949 was de rantsonering en de prijscontrole in bijna alle landen afgeschaft en kon dus met de analyse van het conjunctureel verloop opnieuw worden van wal gestoken.

Bijzonder belangrijk is het gedeelte der studie dat de beleggingsverrichtingen in de beide Afrikaanse gebieden en de financiële verrichtingen der overheid behandelt. Wegens de schaarste der gegevens op deze punten, diende talrijke aanvullende onderzoeken verricht te worden in de basis-documenten van de staatsinstellingen en financiële- en handelsvennootschappen. Met behulp van de op deze wijze voor het eerst verzamelde gegevens konden talrijke oorspronkelijke statistische tabellen opgesteld worden en kon de betalingsbalans van Kongo en Ruanda-Urundi voor het eerst nauwkeurig bestudeerd worden.

Het laatste deel der studie vormt een eerste proef van een theorie der conjuncturele evolutie in ontwikkelingslanden met een open economie. Hierbij werden de resultaten van de onderzoeken der beide eerste delen onderling vergeleken en geconfronteerd met de bestaande theoriën betreffende de conjuncturele ontwikkeling en de economie der ontwikkelingslanden.

De lectuur van deze belangrijke studie is gewis geen aangenaam tijdverdrijf. De auteur richt zich vooral tot diegenen die belang stellen in de economische problemen van de ontwikkelingslanden. Met genoegen zullen deze in dit boek een ruime bron van inlichtingen vinden.

Wladimir S. Plavsic.

★

L. DE GRIJSE, De toepassing van het buitenlands recht door de nationale rechter, Katholieke Universiteit van Leuven, Centrum voor internationaal recht, Standaard wetenschappelijke uitgeverij, 1966, blz. 84.

Het rechtsverkeer tussen personen die behoren tot verschillende rechtssystemen wordt uiteraard steeds

intenser en frequenter, met het gevolg dat de gevallen die geheel of gedeeltelijk beheerst worden door elementen van een buitenlandse rechtsorde in aantal stijgen. In deze gedingen stelt zich het probleem van de toepassing der buitenlandse wet. De Belgische traditionele opvatting terzake was lange tijd : « Het vreemde recht is een feit, het moet door de partijen worden bewezen en is niet toetsbaar in cassatieprocedures ». maar het Hof van Verbreking heeft in recente arresten deze opvatting al niet meer gehuldigd.

De studie van L. De Grijsse wil een objectieve en genuanceerde beschrijving zijn van wat de rechtbanken in feite doen als zij geconfronteerd worden met dit probleem.

De auteur stelt vier vragen die hij één voor één beantwoordt. De eerste : kan of moet het buitenlands recht ambtshalve door de rechter in beginsel toepasselijk verklaard worden, of kan dit slechts gebeuren op verzoek der partijen ? De auteur analyseert de standpunten van de Belgische rechtsleer en rechtspraak terzake en ook de standpunten van de buitenlandse rechtsleer om dan zelf een oplossing voor te stellen. Eens de vraag van het al dan niet toepasselijk verklaren der buitenlandse wet uitgemaakt stelt zich het probleem van de bewijslast : wie, van de partijen of de rechter, moet het bestaan en de inhoud van de buitenlandse wet bewijzen ?

De kern van het werk wordt uitgemaakt door het hoofdstuk dat handelt over het eigenlijk bewijs. De kennis over het bestaan en de inhoud van een vreemde wet hangt af van de informatie waarover men kan beschikken. De auteur geeft een overzicht van de documentatiebronnen terzake. Hij verheugt zich ook over het feit dat het Ministercomité van de Raad van Europa het probleem in verband met de informatie nopens buitenlands recht heeft ter harte genomen.

Eens het bestaan en de inhoud van de buitenlandse wet bewezen, stelt zich nog een subsidiaire vraag : welke houding moet of mag de rechter aannemen ten overstaan van de elementen van buitenlands recht voorhanden in het geding ?

Het laatste hoofdstuk behandelt het vraagstuk van de controle van het Hof van Cassatie.

In zijn voorwoord schrijft Professor G. van Hecke, « Als een beredeneerde inventaris van de praktijk van de Belgische rechtbanken in verband met de toepassing van buitenlandse recht zal deze studie nuttig blijken zowel in binnen- als in buitenland ».

Een ware inventaris is het o.i. niet, eerder een synthese, want de auteur schetst de kenmerken van de rechtspraak over dit probleem zonder tot de analyse van illustrerende voorbeelden over te gaan. Dit maakt het werk uiteraard weinig levendig, maar daarom niet minder interessant.

Wladimir S. Plavsic.

★

François RIGAUX, *La nature du contrôle de la Cour de Cassation*, Bibliothèque de la Faculté de Droit de l'Université Catholique de Louvain, Editions Emile Bruylant, Bruxelles, 1966, 482 p.

L'auteur est professeur à l'Université Catholique de Louvain. En 1954, il présentait une thèse d'agrégation très remarquable sur la théorie des qualifications en droit international privé ; en 1963, il publiait un travail, couronné par la Faculté de Droit de Leyde et inséré dans la *Bibliotheca Visseriana*, sur le statut de la représentation en droit international privé comparé. Dans l'intervalle et par après, études, rapports, notes d'arrêt se sont succédé à un rythme accéléré sur les rapports, notes d'arrêt se sont succédé à un rythme accéléré sur les sujets les plus difficiles, tant en droit belge que dans les droits étrangers et le droit comparé, branches où l'auteur excelle grâce, notamment, à un don exceptionnel des langues.

Soulignant, dans sa préface, l'originalité de l'effort poursuivi par l'auteur du second ouvrage publié dans la Bibliothèque de l'Université Catholique de Louvain, et après avoir rappelé l'état actuel de la doctrine sur le problème étudié, M. Jean Dabin écrit ce qui suit : « L'heure avait donc sonné d'une nouvelle étude, systématique et scientifique, de la matière du contrôle de la légalité des jugements. Des centaines d'arrêts, touchant à toutes les branches du droit, ont été à cette fin, rassemblés par l'auteur et minutieusement dépouillés, de façon à dégager de la manière la plus exacte la position de la Cour de Cassation de Belgique, face au problème de sa mission de contrôle telle qu'elle la conçoit et la réalise. A l'inspection de la liste des arrêts retenus, on s'apercevra que ceux-ci sont récents et même des plus récents, l'auteur ayant préféré faire le point de la situation actuelle, laquelle n'est même pas toujours absolument claire, plutôt que de se mettre en quête d'évolutions historiques qui, dans le va et vient des arrêts, se laissent malaisément discerner. »

Le professeur Rigaux a abordé l'examen du contrôle de légalité après une analyse approfondie de l'office du juge du fond et du raisonnement judiciaire à laquelle les chapitres II et III sont plus spécialement consacrés. Quant aux ouvertures à Cassation (chapitre V), elles sont étudiées à partir des erreurs qu'il arrive au juge du fond de commettre et dont la censure appartient à la Cour régulatrice.

Si l'auteur s'est, en ordre principal, attaché à la matière civile et à la matière répressive, il propose aussi nombre d'exemples relatifs au droit fiscal, au droit social et à la matière administrative. De plus, deux parties de l'ouvrage s'adressent plus particulièrement aux internationalistes.

Pour les lecteurs étrangers, l'auteur a cru bon de reproduire les principaux textes constitutionnels et législatifs régissant la Cour de Cassation de Belgique.

Il ne peut être question ici d'analyser dans le détail le remarquable ouvrage du professeur Rigaux. Que l'on sache toutefois que la plupart des études consacrées à la Cour de Cassation appartiennent aux grands

répertoires de droit ou aux traités de procédure. Il en résulte que la nature du contrôle exercé par la juridiction de Cassation n'a guère suscité l'effort de réflexion que ce problème mérite.

Comme le note le professeur Rigaux, une des difficultés du sujet — et non la moindre — trouve sa source dans le mystère même dont s'est entouré le fonctionnement de la Cour suprême. Sous certains de ses aspects, l'activité de la Cour se dérobe aux non-initiés. L'enquête menée de l'extérieur, par qui accepte, avec modestie, le risque de commettre des erreurs d'interprétation ou de jugement, est de nature à favoriser une approche nouvelle du sujet.

Cette importante étude du professeur Rigaux, dont l'actualisation n'est pas la moindre des qualités, n'intéressera pas seulement les praticiens de la Cassation mais, beaucoup plus largement, tous ceux, magistrats et avocats, qui collaborent à l'administration de la justice.

Wladimir S. Plavsic.

★

Paul-F. SMETS, Les Traités internationaux devant la Section de législation du Conseil d'Etat (1948-1965), Centre interuniversitaire de Droit public, Editions Emile Bruylant, Bruxelles, 1966, 164 p.

A l'auteur est revenu l'honneur d'inaugurer en 1964 la collection du Centre interuniversitaire de Droit public en publiant une étude sur l'assentiment des Chambres aux traités internationaux et dont il a été dit ici le plus grand bien (1).

Dans la préface, M. Marc Somerhausen, premier Président du Conseil d'Etat, écrit : « Depuis sa création, le Conseil d'Etat a tranché au contentieux plus de treize mille affaires et a mis des avis sur dix mille projets de lois et d'arrêtés. L'activité des deux Sections du Conseil d'Etat est considérable, mais tandis que les décisions de la Section d'administration sont abondamment commentées, les avis de la Section de législation ne font pas souvent l'objet de commentaires ».

Le professeur Somerhausen se réjouit de ce qu'un « outsider » du Conseil d'Etat s'intéresse à la Section de législation. Insistant sur le rôle important des avis de cette Section, le Premier Président Somerhausen s'inquiète devant les abandons de souveraineté auxquels mène l'approbation des traités internationaux. Il écrit ce qui suit et qui mérite la plus profonde réflexion : « Fermer un charbonnage est une décision grave qui peut aboutir à la chute d'un ministère. Amener un pays à atténuer la sévérité de ses lois envers ceux qui l'ont trahi pendant la guerre, est une imixtion sérieuse dans un domaine où les passions sont vives. Mais envoyer à une mort certaine un régiment ou une division lors d'une diversion stratégique, ou encore anéantir par les bombes une ville ou une région,

sont des mesures infiniment plus graves. L'abandon total à une autorité supranationale de toutes les prérogatives inhérentes au commandement de l'armée, c'est assurément la délégation de pouvoir la plus redoutable. » Enfin, M. Somerhausen pose la lancinante question : « Ne faudrait-il pas, lors de la révision de la Constitution, fixer certaines bornes aux délégations qui pourraient être consenties par les traités en faveur d'organes internationaux ? ».

Les spécialistes du droit des gens trouveront dans ce petit ouvrage très dense des références innombrables au sujet des avis où sont examinées des questions de droit constitutionnel ou de droit international public soulevées non seulement par les projets de loi d'approbation, mais parfois aussi par les traités eux-mêmes.

C'est dire si le travail de Paul-F. Smets est digne d'intérêt et riche de renseignements relatifs à l'état d'une jurisprudence. La mise à jour permanente de la chronique sera assurée dans la *Revue belge de droit international*. Les chercheurs concernés ne pourront que s'en réjouir.

★

Jacques VELU, La dissolution du Parlement, étude sur les conditions de légalité que doit remplir l'acte de dissolution, Centre interuniversitaire de droit public, Editions Emile Bruylant, Bruxelles, 1966, 704 p.

Le centre interuniversitaire de droit public n'a décidément pas fini d'étonner ceux qui suivent avec intérêt ses travaux et ses publications de qualité. L'imposant ouvrage de Jacques Velu, Procureur du Roi à Bruxelles, chargé de cours à l'Université de Bruxelles, est le résultat de nombreuses années de travail. Cent treize pages de bibliographie porteraient à croire que le problème de la dissolution du parlement est épuisé. Or, il n'en est rien ; le sujet n'a guère été étudié en Belgique et présente un grand intérêt pour le fonctionnement du régime parlementaire.

Préfaçant l'ouvrage, le professeur W.J. Ganshof van der Meersch fait observer que « la dissolution est sans doute le plus marquant des contrepoids à la responsabilité ministérielle ; par le jeu de celle-ci, le Parlement a sur le gouvernement un droit de vie et de mort ; en revanche, le gouvernement trouve dans la dissolution un moyen de mettre fin à l'existence d'un Parlement qui ne lui permettrait pas de gouverner. » Le plus bel éloge que le professeur Ganshof van der Meersch a pu décerner à l'auteur, son ancien assistant à l'Université et successeur à la tête du Parquet de Bruxelles, c'est de regretter que son travail n'ait pas été présenté comme thèse d'agrégation de l'Enseignement supérieur.

(1) Voir *Res Publica*, VII, 1965, 2, p. 185.

Jacques Velu a conçu son ouvrage en deux parties : la première étudie la dissolution du Parlement dans le droit public belge.

Après avoir décrit les sources des règles du droit public belge relatives à la constitutionnalité de l'acte de dissolution, l'auteur analyse la constitutionnalité externe et interne de l'acte de dissolution. Il envisage la compétence collective du Roi et des Ministres, le droit de refus du Roi, le droit d'initiative, les formes et la procédure applicables à l'acte de dissolution. C'est dans le colloque entre le Roi et le gouvernement que se situe nécessairement la décision de dissoudre le Parlement. L'auteur a imaginé ce que pourrait être, en l'occurrence, le langage du Roi. Mais les règles constitutionnelles concernent aussi la constitutionnalité interne de l'acte. L'auteur expose alors les principes qui s'appliquent à la détermination des motifs de l'acte de dissolution, ainsi qu'à la définition de son objet et de son but. Tout le fonctionnement du régime parlementaire apparaît ainsi dans une perspective originale, révélant certains de ses mécanismes les plus délicats.

Une large part a été faite à l'analyse des faits, dans la mesure où elle apparaissait de nature à expliquer l'évolution et le degré d'efficacité des règles constitutionnelles étudiées. La réflexion juridique inspirée par l'examen des réalités historiques et politiques conduit à une meilleure compréhension des institutions et à une appréciation plus exacte de la valeur du régime représentatif. L'étude approfondie des règnes de nos cinq rois, munie de tout l'appareil critique, enrichie de références aussi nombreuses que complètes, constitue un apport remarquable pour tous ceux qui sont appelés à se pencher sur nos institutions politiques.

Dans la seconde partie, le lecteur découvre par enchantement qu'après une étude très complète de la question de la dissolution du Parlement en Belgique, l'auteur a courageusement poursuivi son travail dans les paysages variés du droit comparé. On lui en saura gré.

Avant d'entrer dans la période contemporaine, l'auteur brosse un tableau du pouvoir de dissolution dans l'ancien droit public anglais et français. Il étudie ensuite le pouvoir de dissolution dans les monarchies parlementaires européennes, puis et enfin dans les républiques parlementaires européennes (Irlande, Islande, Italie, France, République Fédérale d'Allemagne).

Dans sa conclusion, l'auteur écrit : « La dissolution manque son but si l'élection à laquelle elle donne lieu se présente plus comme une rêverie que comme un choix. Théoriquement, la dissolution doit permettre de dégager la volonté de la majorité de la nation. En fait, la nation est privée d'action réelle sur la direction du pays : ni la composition du gouvernement ni son programme ne dépend directement des électeurs. Rien n'est plus dangereux pour l'avenir du régime parlementaire que ce sentiment d'aliénation politique qui s'empare du citoyen et le fait douter de la valeur démocratique du régime. La grande tâche des partis devraient être de contribuer à réintroduire le peuple

dans le circuit politique, circuit dont essentiellement il est, dans une certaine mesure, absent.

La dissolution ne sera véritablement le point d'appui démocratique du régime parlementaire que dans la mesure où elle pourra faire du corps électoral l'arbitre réel des grandes décisions politiques ».

Il faut souhaiter à l'ouvrage de Jacques Velu la large audience qu'il mérite. Puissent les hommes d'action, les responsables des destinées de ce pays, trouver le temps et avoir la sagesse de s'arrêter pour lire et méditer ce beau livre qui leur apprendra beaucoup et les portera à des jugements sereins. Quant aux politistes, voici un livre qu'ils ne pourront ignorer et auquel ils retourneront sans cesse.

Wladimir S. Plawic.

★

Jacques ELLUL, *Exégèse des nouveaux lieux communs*, Paris, Calmann-Lévy, Collection « Liberté de l'Esprit », 1966.

Que j'aime la pensée de M. Jacques Ellul, professeur à la Faculté de Droit de Bordeaux. Elle est lucide, claire, provocante ; elle se renouvelle sans cesse ; elle présente mille facettes inattendues ; elle s'ouvre dans toutes les directions ; et, en outre, elle présente à mes yeux cette particularité fort sympathique, de m'irriter tout juste assez pour avoir envie de poursuivre la lecture, c'est-à-dire le dialogue, et jamais au point d'être tenté de rejeter le livre. Tel a été le cas, par exemple, de *Propagandes* ou de *l'Illusion politique*.

Le dernier ouvrage de ce fécond écrivain, *Exégèse des nouveaux lieux communs*, fait exception à la règle. Il m'a enchanté de la première à la dernière ligne, et je n'y ait rencontré que bien peu de points de désaccord. (Disons, pour l'égratigner un peu, que je ne partage pas entièrement sa méfiance à l'égard de la technique, pp. 223 et sv.).

M. Ellul s'y livre à un joyeux autodafé des lieux communs d'aujourd'hui, expressions résiduelles des immortels principes (p. 58), « sous-produits des valeurs qu'une société prétend se donner pour vivre, des idées et des philosophies dans lesquelles elle s'incarne, de l'éducation et de l'instruction qu'elle répand » (p. 14), fragments incertains et contradictoires de nos illusions et de nos préjugés, qui forment l'ordinaire des intellectuels qui les ont créés (p. 19), et « la fiente de la société » (p. 13).

Bon nombre d'entre eux remontent à Voltaire, « géniteur de lieux communs en tous genres » (p. 151) et chaos d'idées claires, ou à Diderot, autre journaliste de génie ; à tout le moins, à la révolution française. Depuis, les sociétés de pensée, l'école laïque au XIXe siècle de nos jours, « la gauche », « la plus grande productrice de lieux communs » (p. 25), l'ONU et l'UNESCO, ont largement contribué à les répandre. La presse a fait chorus — *L'Express*, *Paris-Match*,

Planète, Le Monde (p. 31), sans oublier le *Canard Enchaîné* — et le cinéma, le français surtout, de pensée si pauvre, de si courte philosophie, et qui, pour cette raison, devait fatalement choir dans les banalités et les conformismes de l'avant-gardisme.

Que les lieux communs soient nuisibles en soi à l'homme et à la société; qu'ils contribuent largement à les faire se fourvoyer dans les voies étranges où ils s'aventurent aujourd'hui; qu'ils freinent, ou même paralysent, les très nécessaires remises en question de nos doctrines et de nos idéologies; qu'ils empêchent toute prise de contact direct avec la réalité, qui seule permet de « rester au niveau du combat réel de l'homme ou de préparer celui de demain » (p. 215), voilà qui ne devrait faire de doute pour personne.

Comment dès lors ne pas approuver M. Ellul quand, en trois coups de cuiller à pot, il règle le compte de lieux communs aussi éculés que : « il faut suivre le cours de l'histoire » qui n'est, au mieux (si l'on peut dire !) que « la fatalité réintégré, réadmise vénérée sous des paraboles scientifiques, et des intentions politiques » (p. 39), quand il n'est pas la transposition laïque (et donc appauvrie) des desseins de Dieu (dont chacun s'accordait au moins à reconnaître, et c'était tout bénéfice, qu'ils étaient et demeuraient impénétrables) ? Comment ne pas sourire quand on le voit s'en prendre au slogan : « Le peuple est devenu adulte » (certains vont jusqu'à dire qu'il l'était déjà et que seules les institutions l'empêchaient, ou l'empêchent encore, de faire la preuve de sa maturité), ou, même : « L'homme moderne est devenu adulte » (p. 79) ? Comment ne pas le suivre quand il démolit, allègrement, il faut le dire, et avec autant de force que de finesse, le « place aux jeunes », cher aux régimes totalitaires (pp. 275-282), ou le principe du droit des peuples à disposer d'eux-mêmes (pp. 58-70), ou « le spirituel ne se développe que grâce à l'accroissement du niveau de vie », cette tarte à la crème des Assistances techniques et des chrétiens progressistes.

Ou encore quand il règle les comptes de ceux qui, l'instar de M. Lacroix, dans *Esprit*, parlent de passer de la démocratie individualiste (et libérale) à une démocratie de groupes et d'associations (p. 116), seuls, capables de défendre les vrais intérêts (bien compris, cela va sans dire) de l'individu, à une démocratie « organisée » (p. 114), de « participation » (p. 119), de conviction « unanime et centripète » (p. 118) et de communion, où l'école, le parti, le syndicat seront nécessairement, et fort logiquement, uniques (et obligatoires, on y va déjà pour ce qui concerne le syndicat).

Autre lieu commun qui ne résiste guère à l'analyse : « Qui dit « ni droite, ni gauche » est de droite » (p. 212). Comment ne pas voir que ces « résidus verbaux », sans contenu défini ou définissable, sinon passionnel, que sont les termes de « gauche » et de « droite », ne correspondent plus aux réalités socio-économiques de notre monde; que « le fameux combat de la gauche consiste aujourd'hui à taper à grands coups sur l'ombre portée des institutions, des idéologies et des structures d'hier et d'avant-hier, ombre portée qui s'allonge d'autant plus que le soleil du capitalisme bourgeois à son déclin se trouve plus bas sur l'horizon » (p. 215) (l'image est jolie; le pamphlet de M. Ellul en regorge qui sont de la même encre savoureuse et robuste); et qu'à vouloir s'en tenir aux termes de cette dichotomie manichéenne, on ne peut que s'engager dans la voie des compromis honteux ou sur le sentier des guerres civiles, latentes ou explicites ? [on s'étonne dès lors que M. Ellul puisse se déclarer encore (p. 24) homme de gauche].

Lisez donc cette allègre et très nécessaire Saint-Barthélémy des mythes, des préjugés et des lieux communs de la « gauche »: vous en sortirez l'esprit joyeux et purifié comme on l'est après une longue promenade dans le vent et le soleil de la mer.

Léo Moulin.

Colloque sur la décision dans les organisations européennes

Les 11 et 12 novembre prochains, l'Association pour le Développement de la Science Politique Européenne et l'Institut d'Etudes Politiques de l'Université de Lyon, organisent un Colloque sur le problème de « la décision dans les communautés européennes ».

Ce n'est pas la première fois que ce sujet fait l'objet d'une étude. Il est inclus plus ou moins explicitement dans la plupart des recherches concernant l'intégration européenne. Tout récemment encore, il vient de faire l'objet d'un Colloque organisé par la Faculté de Droit et des Sciences Economiques de Nice.

Mais la manifestation qui doit se tenir à Lyon se distingue par plusieurs traits caractéristiques.

En premier lieu, elle se place très nettement sur le plan de la Science politique et s'efforce de dépasser, sans jamais l'oublier, le point de vue strictement juridique. Les auteurs de communications sont aussi bien des économistes et des sociologues que des juristes, des politicologues, des théoriciens et des professeurs que des praticiens et des fonctionnaires.

Cette manière d'envisager le problème a conduit les organisateurs du Colloque à prévoir, à côté de communications sur la description du mécanisme décisionnel et des organes qui sont appelés à jouer un rôle dans son développement (qui soient ou non prévus par les traités européens), de consacrer une partie de leurs efforts à la description d'un certain nombre de cas, c'est-à-dire à l'étude de plusieurs décisions considérées comme particulièrement importantes dans la problématique retenue. A vrai dire, c'est là une étude qui est sans limites, car la plupart des décisions importantes pourrait faire l'objet d'une telle recherche. Mais en s'efforçant d'envisager le problème non pas seulement d'une manière analytique, mais d'une ma-

nière concrète et historique, les responsables de cette manifestation ont pensé qu'ils pourraient aboutir à une étude plus objective et plus scientifique que d'autres recherches, animées surtout par des préoccupations idéologiques ou politiques.

Quatre séances seront consacrées à l'étude des quelque quarante-cinq communications prévues. Chacune des séances sera précédée d'un rapport introductif, présenté respectivement par M. Gerbet, professeur à l'Institut d'Etudes Politiques de Paris, M. le Doyen Colliard, professeur à la Faculté de Droit et des Sciences Economiques de Paris, M. Jean Buchmann, professeur ordinaire à l'Université de Louvain, et M. François Luchaire, professeur à la Faculté de Droit et des Sciences Economiques de Paris, membre du Conseil Constitutionnel.

Après avoir étudié, dans une première séance, ce que peuvent être les composantes de la décision, les participants au Colloque se préoccupèrent d'établir une comparaison entre ce mécanisme décisionnel et celui utilisé dans d'autres organisations de caractère international, de même que de la préparation des décisions européennes dans le cadre international. Ils chercheront ensuite à apprécier la valeur de ce système eu égard notamment aux buts poursuivis par les auteurs des traités européens, avant de s'efforcer de préciser de quelle manière et dans quelles conditions ce processus décisionnel pourrait s'appliquer à d'autres matières que celles recouvertes à l'heure actuelle par les traités européens.

Tous renseignements sur ce Colloque peuvent être demandés à M. le directeur de l'Institut d'Etudes Politiques de Lyon, 1, rue Raulin, Lyon. Le prix de l'inscription est de 30 francs. La date limite des inscriptions est le 15 octobre 1966.

LA CHRONIQUE SOCIALE DE FRANCE

publie périodiquement les résultats de ses travaux

Les thèmes de réflexion qui y ont été abordés récemment sont :

- Chrétiens de l'avenir
- Le communisme après Togliatti
- Métropole régionale
- Les Nouvelles Classes Moyennes
- Les Jeunes et la Politique

REVUE ET EDITIONS : 16, rue du Plat, Lyon (2e) - C.C.P. Lyon 65.78 - Tél.: (78) 37.22.12

RES PUBLICA

Revue de l'Institut belge de Science politique

Tijdschrift van het Belgisch Instituut voor Wetenschap der Politiek

★

Principaux articles publiés dans les trois derniers numéros :
Voornaamste artikelen verschenen in de drie vorige nummers :

VII/1965.4 :

Une nouvelle approche du problème du désarmement.
Pierre Duclos, **Fondamentalisme et Science politique de langue française.**
Kostas Papaioannou, **Etat, bureaucratie, démocratie, dans la théorie marxiste.**
Wilfried Dewachter, **Sociologie en politicologie onderzoeken de politiek.**
Georges Messin, **Un préalable à la planification territoriale : la municipalisation des sols à bâtir.**
Herman Van Impe, **De verbetering van de parlementaire arbeid in België.**
Ivo Rens, **Colins, précurseur du Collectivisme étatique et du Socialisme libéral.**
Jerzy Lukaszewski, **Aux sources de la Völkerverwanderung moderne.**
Comptes rendus.

VIII/1966.1 :

La campagne électorale de mai 1965 :
Marcel Grégoire, **Editorial.**
Victor Crabbe, **La propagande électorale.**
Roger Clause, **Presse, radio et télévision belges dans la campagne électorale de mai 1965.**
G. Van de Put, **Verkiezingsprogramma's.**
Wilfried Dewachter, **De propaganda vertaalt de verkiezingsgestalte van 23 mei 1965.**
Raymond Skinkel, **Le rôle du candidat dans la campagne électorale.**
Williams Fraeys, **Les résultats des élections législatives du 23 mai 1965.**
H. Lhoest-Offermann, **Bibliographie. Les élections en Belgique depuis 1831.**

VIII/1966.2 :

Baron Gruben, **Institution des Secrétaires d'Etat.**
Victor Werner, **La guerre est-elle un facteur d'accélération du progrès ?**
Jerzy Lukaszewski, **Les études en science politique au Collège d'Europe.**
Yvo Nuyens, **De selectie van kandidaten en de politieke partijen in België.**
Léo Moulin, **Qui décide en Belgique ?**
Essais de définition du mot « Impérialisme ».
Claude-Serge Aronstein, **Pourquoi pas le vote « A part entière » ?**
Comptes rendus.

★

CONDITIONS DE VENTE ET D'ABONNEMENT DE LA REVUE RES PUBLICA :

VERKOOPS- EN ABONNEMENTSVOORWAARDEN VAN HET TIJDSCHRIFT RES PUBLICA :

	1963	1964	1965	1966
Vente au numéro - Verkoop per nummer	100	100	100	125
Abonnement annuel - Jaarlijks abonnement :				
Etudiants - Studenten	100	100	100	125
Benelux	250	250	250	300 francs belges
Autres pays - Andere landen	300	300	300	350 Belgische frank

Collection complète de 1959 à 1964 inclus : 1.000 FB.

Volledige verzameling van 1959 tot 1964 inbegrepen : 1.000 BF.

Ces sommes sont à verser au C.C.P. n° 533.74 de l'Institut belge de Science politique ou au compte 68.702 de la Banque de la Société Générale, 3, rue Montagne du Parc, Bruxelles.

Deze sommen moeten gestort worden op P.C.R. n° 533.74 van het Belgisch Instituut voor Wetenschap der Politiek of op rekening n° 68.702 van de Bank van de « Société Générale », 3, Warandeburgstraat, Brussel.

★

L'Institut belge de Science politique compte quatre catégories de membres :

- lecteurs ;
- correspondants ;
- associés ;
- protecteurs.

Les abonnés à la revue **RES PUBLICA** sont d'office membres lecteurs.

Tous les membres sont régulièrement informés des activités de l'Institut (publications, conférences, colloques, journées d'étude, travaux scientifiques).

Het Belgisch Instituut voor Wetenschap der Politiek telt vier soorten van leden :

- lezende ;
- corresponderende ;
- aangesloten ;
- beschermende.

De intekenaars aan het tijdschrift **RES PUBLICA** zijn van zelfs lezende leden.

Al de leden worden regelmatig ingelicht over de bezigheden van het instituut (publicaties, voordrachten, colloquia, studiedagen, wetenschappelijke werken).

BIBLIOTHEQUE DE L'INSTITUT BELGE DE SCIENCE POLITIQUE
BIBLIOTHEEK VAN HET BELGISCH INSTITUUT VOOR WETENSCHAP DER POLITIEK

1re SERIE - 1ste REEKS

- N° 1. **Aspects du régime parlementaire belge**, par G. Ciselet, H. Fayat, W.J. Ganshof van der Meersch, M.-L. Gérard, M. Grégoire, P. Harmel, H. Rolin et P. Wigry. 1 vol., 1956, 144 pages. Prix : 140 francs belges.
- N° 2. **Le contrôle parlementaire de l'action gouvernementale**. Colloque du 17 mars 1956. 1 vol., 1957, 131 pages. Prix : 120 francs belges.
- N° 3. **Le problème des grandes agglomérations en Belgique**. Colloque organisé le 17 novembre et le 1er décembre 1956. Préface de V. Crabbe, Assistant à l'Université libre de Bruxelles, Secrétaire général de l'Institut belge de Science politique. 1 vol., 1957, 220 pages. Prix : 200 francs belges.
- N° 4. **Euratom. Analyse et Commentaires du Traité**, par J. Errera, Professeur à l'Université libre de Bruxelles ; E. Symon, Directeur des relations internationales au Centre d'Etudes de l'Energie nucléaire (Bruxelles) ; J. Van der Meulen, Directeur général au Ministère des Affaires économiques de Belgique, et L. Vernaeve, membre du secrétariat de la Haute Autorité de la C.E.C.A. Préface de P. Guillaumat, administrateur général, délégué du Gouvernement français près le Commissariat à l'Energie atomique (Paris). 1 vol., 1958, 476 pages. Prix : 425 francs belges.
- N° 5. **Aspects de la Société belge**, par P. Tschoffen, C. Bronne, le Chanoine Leclercq, le Lieutenant Général e.r. G. Beernaerts, Mme P. Wigry, A. Molitor, A. Peeters, L. Camu, A.-S. Gérard, P. Goldschmidt-Clermont, A. Delfosse, M. Lamberty et le Comte Louis de Lichtervelde. Préface de Marcel Grégoire, Président de l'Institut belge de Science politique. 1 vol., 1958, 332 pages. Prix : 320 francs belges.
- N° 6. **Grands Problèmes de la Science politique contemporaine**, par G. Vedel, A. Siegfried, A. de Staercke, J. Fourastié, M. Florin, P. van Zeeland, A. Sauvy, A. Molitor et P. Ryckmans. 1 vol., 1958, 264 pages. Prix : 250 francs belges.
- N° 7. **Les Elections législatives belges du 1er juin 1958**, par C. Deguelle, M.P. Herremans, L. De Groote, Fr.J. De Weert, R. Rifflet, R. Clausse, M. Laloire, V. Crabbe, R. Evalenko et Senatus. 1 vol., 1959, 320 pages. Prix : 300 francs belges.
- N° 8. **L'avenir politique du Congo belge**. Colloque du 28 novembre 1958. Introduction de A. Doucy, Professeur à l'Université libre de Bruxelles, Secrétaire général de l'Institut de Sociologie Solvay, Membre de l'Académie royale des Sciences coloniales. 1 vol., 1959, 127 pages. Prix : 150 francs belges.

2me SERIE - 2de REEKS

- N° 1. **Pouvoir de fait et règle de droit dans le fonctionnement des institutions politiques**, par W.J. Ganshof van der Meersch, Professeur à la Faculté de Droit et à la Faculté des Sciences sociales, politiques et économiques de l'Université libre de Bruxelles.
1 vol., 1957, 173 pages. Prix : 140 francs belges.
- N° 2. **La fonction et les services du Premier Ministre en Belgique**, par R. Urbain, conseiller juridique aux Services du Premier Ministre.
Préface de W.J. Ganshof van der Meersch, Professeur à la Faculté de Droit et à la Faculté des Sciences sociales, politiques et économiques de l'Université libre de Bruxelles.
1 vol., 1958, 257 pages. Prix : 200 francs belges.

Les ouvrages précités sont édités par la Librairie encyclopédique, 7, rue du Luxembourg, à Bruxelles. Tél. 11.35.51. - C.C.P. n° 7087.07.

De bovenvermelde werken worden uitgegeven door de « Encyclopedische Boekhandel », 7, Luxemburgstraat, te Brussel. Tel. 11.35.51. - P.C.R. n° 7087.07.

★

**NOUVELLE SERIE
NIEUWE REEKS**

- N° 1. **Aspects actuels des problèmes de la Défense nationale**. Colloque du 21 et du 28 novembre 1959.
Préface de A. Gilson, Ministre de la Défense nationale.
1 vol., 1960, 304 pages. Prix : 220 francs belges.
- N° 2. **La démocratie enrayée**, par Fr. Perin, professeur à l'Université de Liège.
1 vol., 1960, 288 pages. Prix : 250 francs belges.
- N° 3. **La querelle du recensement**, par P.M.G. Lévy, Membre du Conseil supérieur de statistique de Belgique.
1 vol., 1960, 172 pages. Prix : 175 francs belges.
- N° 4. **Quelques aspects de l'activité de la Société Nationale du crédit à l'industrie**, par R. Vandeputte, professeur à l'Université catholique de Louvain.
1 vol., 1961, 122 pages. Prix : 120 francs belges.
- N° 5. **Structures et régimes de l'enseignement dans divers pays**, par G. Palm et B. Trouillet, A. Simon, J. Leclercq-Paulissen, C.A. Bird, A. Coutrot, E.G. King, F. Bonacina, J. Idenburg, R. Jotterand et L. Moulin.
Préface par H. Janne, Ministre de l'Education nationale et de la Culture.
1 vol., 1964, 392 pages. Prix : 400 francs belges.

Les ouvrages de la Nouvelle Série sont édités par l'Institut belge de Science politique, 43, rue des Champs-Élysées, Bruxelles 5. C.C.P. n° 533.74.

De werken van de Nieuwe Reeks worden uitgegeven door het Belgisch Instituut voor Wetenschap der Politiek, 43, Elyzeese Veldenstraat, Brussel 5. P.C.R. n° 533.74.

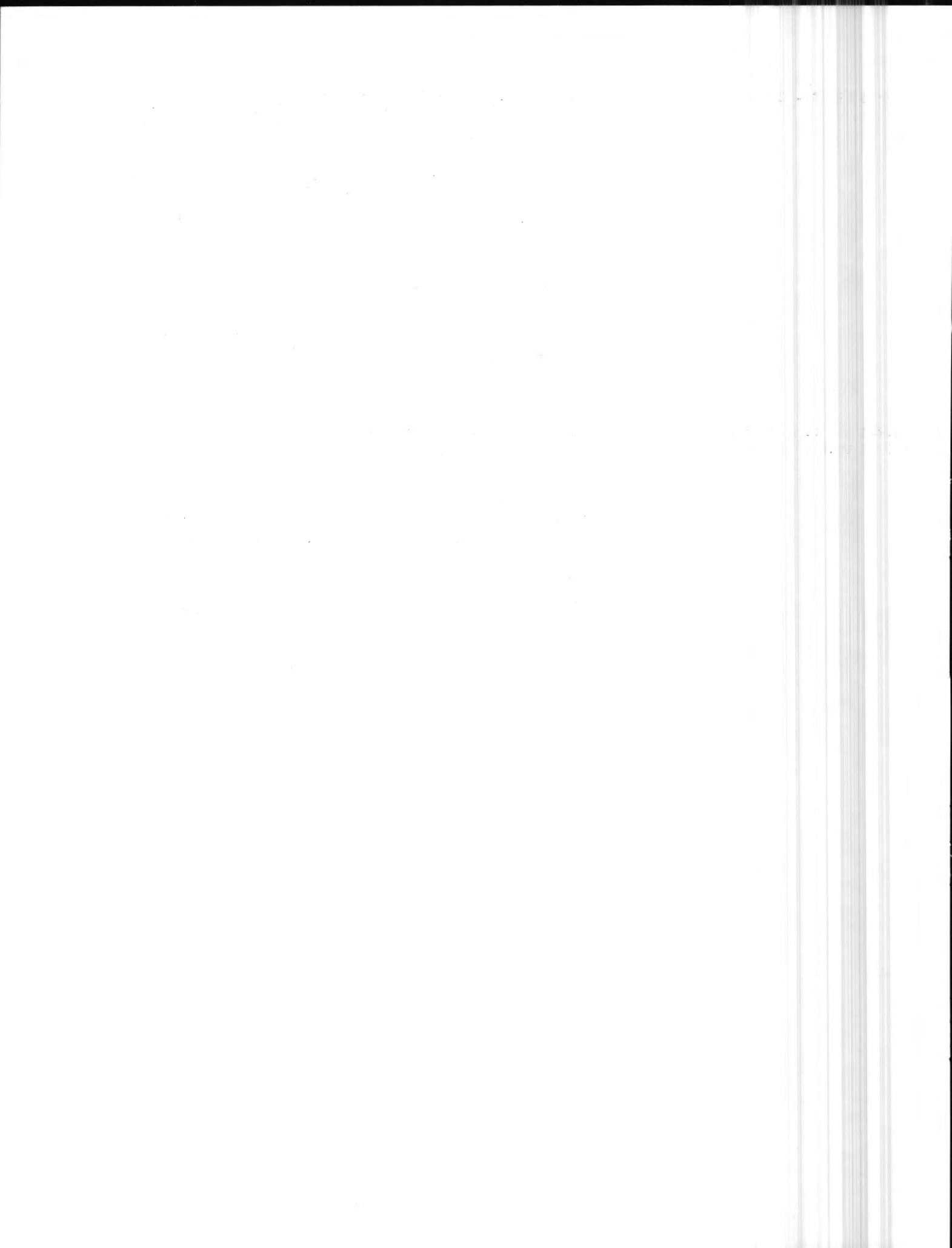
★

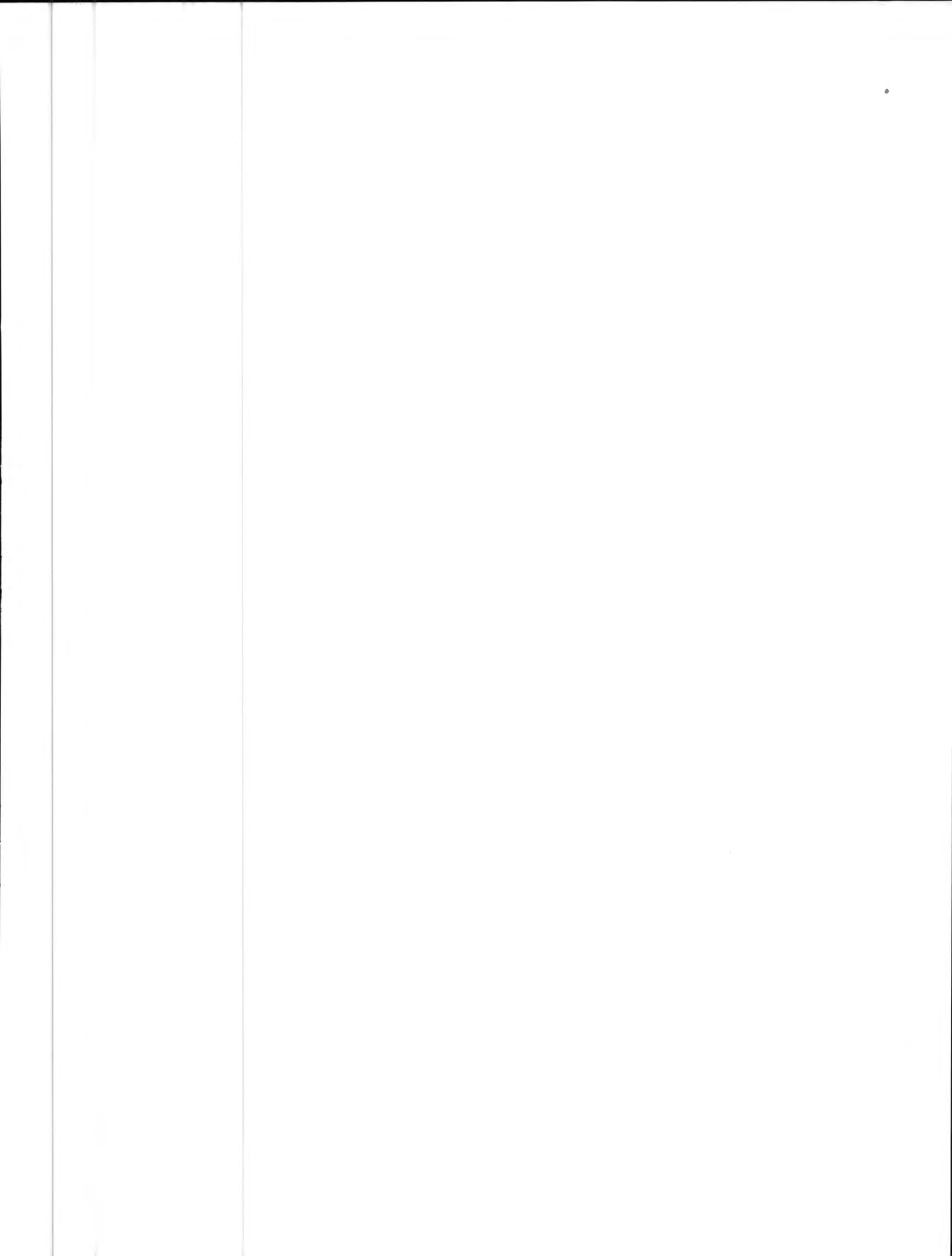
**La revue RES PUBLICA est publiée avec le concours
du Ministère de l'Éducation Nationale et de la Culture
et de la Fondation Universitaire**

★

**Het tijdschrift RES PUBLICA wordt uitgegeven
met de medewerking van het Ministerie van Nationale Opvoeding en Cultuur
en van de Universitaire Stichting**

★

IMPRIME EN BELGIQUE
par
L'IMPRIMERIE DES SCIENCES, S. A.
75, avenue Emile de Beco
Bruxelles 5

*

Dir. : Jos. HILGERS
44, Berensheide, Bruxelles 17

7. FIGUEREDO R.
La fonction de production du Vénézuéla.
Sciences économiques, 1963-1964.
8. TIMMERMAN J.
De ekonomische ontwikkeling van Argentinië.
Economische wetenschappen, 1961-1962.

D8 ASIE — AZIE

1. AMARRAGI S.
Objectif, politique et croissance économiques dans l'état d'Israël.
Sciences économiques, 1959-1960.
2. DE BUCK P.
Méthodes de planification en Inde et en Indonésie.
Sciences économiques, 1961-1962.
3. FOGELBAUM E.
Le statut de la ville de Jérusalem depuis la naissance de l'Etat d'Israël.
Sciences politiques et diplomatiques, 1959-1960.
4. GILISSEN J.
Politiques démographiques en Asie. Réalisations au Japon, en Chine et en Inde.
Sciences économiques, 1961-1962.
5. GOLDBERG H.
L'Histadrouit. La coopérative en Israël.
Sciences économiques, 1962-1963.
6. MASSART J.J.
Le grand bond en avant de l'économie chinoise, diagnostic post-porteur.
Sciences politiques et administratives, 1963-1964.
7. SZYPER A.
Une expérience collectiviste en régime de marché : le Kibboutz israélien.
Sciences économiques, 1962-1963.
8. THYS Chr.
Fonction de production de l'économie indienne.
Sciences économiques, 1963-1964.
9. VAN HENTENRYCK R. (époc. Kurgan).
Les opérations financières des entreprises belges en Chine (1898-1914).
Sciences économiques, 1962-1963.
10. VAN NESTE D.
Les rapports collectifs de travail en Turquie.
Sciences sociales, 1962-1963.
11. WOLF R.
Nehru, sa politique de non-alignement.
Sciences politiques et diplomatiques, 1961-1962.

Répertoire des mémoires de licence et des thèses de doctorat, défendus par les étudiants en sciences politiques et sociales des quatre universités belges

DEUXIEME PARTIE

Remarques préliminaires.

1. La deuxième partie de ce répertoire contient uniquement les mémoires de licence de la faculté des sciences sociales, politiques et économiques de l'Université de Bruxelles. Elle ne contient donc aucune thèse de doctorat.
2. La faculté de sciences sociales, politiques et économiques comprend quatre sections :
 - sciences sociales;
 - sciences politiques et diplomatiques;
 - sciences politiques et administratives;
 - sciences économiques.
3. Les mémoires de licence, mentionnés ont été défendus durant les années académiques 1959-1960, 1960-1961, 1961-1962, 1962-1963, 1963-1964.
4. Le classement des différents mémoires s'est fait d'après le tableau de classement adopté par l'Institut belge de Sciences Politiques pour sa « Chronique de bibliographie générale sur la vie et les questions politiques en Belgique ».

Trois sous-rubriques ont été ajoutées sous la rubrique générale « D — Relations extérieures » à savoir :

- D6 : Nations Unies;
- D7 : Amérique;
- D8 : Asie.

**Repertorium
der licentieverhandelingen en doctoraatsthesisen
voorgedragen door de studenten
in politieke en sociale wetenschappen
der vier belgische universiteiten**

TWEEDE DEEL

Opmerkingen.

1. Het tweede deel van dit repertorium vermeldt enkel de licentieverhandelingen der faculteit der sociale, politieke en economische wetenschappen der Vrije Universiteit te Brussel. Het bevat dus geen enkele doctoraatsthesis.
2. De faculteit der sociale, politieke en economische wetenschappen omvat vier afdelingen :
 - sociale wetenschappen;
 - staats- en diplomatische wetenschappen;
 - staats- en administratieve wetenschappen;
 - economische wetenschappen.
3. De vermelde licentieverhandelingen werden voorgedragen tijdens de academische jaren : 1959-1960, 1960-1961, 1961-1962, 1962-1963, 1963-1964.
4. Het classeren der verschillende verhandelingen gebeurde volgens het plan, opgemaakt door het Belgisch Instituut voor Politieke Wetenschappen voor zijn « Chronique de bibliographie sur la vie et les questions politiques en Belgique ».

Aan de algemene rubriek « D — Buitenlandse Betrekkingen » werden drie onderverdelingen toegevoegd :

- D6 : Verenigde Naties;
- D7 : Amerika;
- D8 : Azië.

11. SONCK F.
Du problème des langues dans l'enseignement au Congo.
Sciences politiques et administratives, 1961-1962.
12. SMESMAN Cl.
Formation du capital au Congo.
Sciences économiques, 1959-1960.

D5 AFRIQUE — AFRIKA

1. AMEUR M.
Importation des capitaux privés et le développement de l'économie marocaine.
Sciences économiques, 1961-1962.
2. DEFRAITEUR Y.
Problèmes de l'acculturation au Ruanda.
Sciences sociales, 1959-1960.
3. DIEUDONNE N. (épse Gillet).
Egypte et Soudan. Relations depuis 1952.
Sciences politiques et diplomatiques, 1962-1963.
4. EL-ATRASH A.
Le financement du développement industriel en Tunisie.
Sciences économiques, 1963-1964.
5. GILBERT F.
Implications sociales des plans de réforme agraire en Tunisie.
Sciences sociales, 1962-1963.
6. KPARAGUME A.
Les banques de développement et d'investissement en Afrique.
Sciences économiques, 1963-1964.
7. MALUNDA F.
Essai d'étude comparée de la croissance et de la fonction des villes occidentales et centrafricaines.
Sciences sociales, 1963-1964.
8. MARTENS A.
Analyse globale et perspectives de développement de l'économie tunisienne.
Sciences économiques, 1961-1962.
9. MILLER H.
Expérience guinéenne de la planification.
Sciences économiques, 1963-1964.
10. NTAHOBARI A.
L'importance du gros bétail dans la société coutumière Murundi.
Sciences sociales, 1963-1964.
11. NYANGOMA G.
Contributions à l'analyse et à la politique économique au Rwanda-Burundi.
Sciences économiques, 1961-1962.
12. NZEZA J.J.
Contribution à l'étude des partis Angolais au Congo.
Sciences politiques et diplomatiques, 1963-1964.
13. SEMINARI V.
La fédération du Mali.
Sciences politiques et diplomatiques, 1961-1962.
14. STEINFELD J.
Pour une coopération économique africaine. Vues et perspectives.
Sciences économiques, 1962-1963.
15. STIENLET J.
Les droits de l'homme dans les pays africains nouvellement indépendants.
Sciences politiques et diplomatiques, 1962-1963.
16. VAN MALDERGHEM J.
Le mouvement syndical en Tunisie.
Sciences sociales, 1962-1963.

17. VOOGT M.
La politique étrangère de la Tunisie depuis l'avènement du président Bourguiba.
Sciences politiques et diplomatiques, 1959-1960.
18. VOSSWINKEL N.
La communauté mozambite.
Sciences sociales, 1959-1960.
19. WAUTERS A.
Etude de l'œuvre des Européens dans le domaine de l'éducation de l'enfance en Afrique noire et de ce qui subsiste de l'éducation traditionnelle africaine.
Sciences sociales, 1960-1961.

D6 NATIONS UNIES — VERENIGDE NATIES

1. ACKERMAN J. Cl.
Israël et l'ONU (1956-1962).
Sciences politiques et diplomatiques, 1962-1963.
2. KONDA S.
Examen par l'ONU des problèmes de la coexistence pacifique.
Sciences politiques et diplomatiques, 1963-1964.
3. MERTENS Cl.
Moyens d'assurer l'indépendance des fonctionnaires internationaux au regard des pressions étatiques.
Sciences politiques et administratives, 1961-1962.
4. QUIDBACH F.
L'Espagne, l'ONU et les organisations internationales.
Sciences politiques et diplomatiques, 1963-1964.
5. VINCINEAU M.
La question de l'Irian Occidental devant l'Assemblée générale des Nations Unies.
Sciences politiques et diplomatiques, 1962-1963.

D7 AMERIQUE — AMERIKA

1. ANGERHAUSEN D.
Les options de la politique économique et monétaire, équilibre interne ou externe de l'économie. Examen d'un cas concret : les Etats-Unis.
Sciences économiques, 1961-1962.
2. DE MAYER A.
De drie gemiste « take-offs » in de economische ontwikkeling van Brazilië.
Economische wetenschappen, 1962-1963.
3. DE VOS Th. (épse. Baudin).
Des commissions réglementaires américaines et de la protection des droits des administrés.
Sciences politiques et administratives, 1961-1962.
4. KHO L.
Inleiding tot de studie der conjunctuur-beweging in de USA sinds de tweede wereldoorlog.
Economische wetenschappen, 1961-1962.
5. SCHUMMER M.
Les relations industrielles aux USA de la loi Wagner à la loi Landrum-Griffin.
Sciences économiques, 1963-1964.
6. SILVA-IRRIBAREN E.
Fonction de production pour l'économie chilienne.
Sciences économiques, 1963-1964.

12. KEIFFER Cl.
La politique étrangère luxembourgeoise entre les deux guerres.
Sciences politiques et diplomatiques, 1961-1962.
13. LAMBINET R.
L'antagonisme militaire des deux Blocs et la politique du désarmement.
Sciences politiques et diplomatiques, 1959-1960.
14. LIBERMAN M.
Le développement des relations entre l'Etat d'Israël et les pays neufs d'Afrique et d'Asie.
Sciences politiques et diplomatiques, 1960-1961.
15. MAWISSAKALIAN Ch.
Le Liban pivot entre le monde arabe et l'Occident.
Sciences politiques et diplomatiques, 1963-1964.
16. MONSEU M.
La politique anglaise vis-à-vis d'Israël et de la Jordanie.
Sciences politiques et diplomatiques, 1962-1963.
17. MONSEU M.
Le système administratif du mandat anglais sur la Palestine.
Sciences politiques et administratives, 1962-1963.
18. NGANOU C.
Essai sur les rapports entre le Congo et les Etats africains depuis 1960.
Sciences politiques et diplomatiques, 1963-1964.
19. N'KONGO B.
Les nouveaux états d'Afrique et les relations internationales.
Sciences politiques et diplomatiques, 1963-1964.
20. NOPPEN C.
Le commerce entre les pays signataires du Traité de Rome et les pays communistes : prospections dans le cadre de la réalisation du Marché Commun.
Sciences économiques, 1960-1961.
21. PARLONGUE G.
Le rapport Radcliffe et l'introduction de la notion de liquidité dans la théorie monétaire.
Sciences économiques, 1963-1964.
22. PICNEUR J.
Les controverses anglo-américaines dans la conduite politico-stratégique de la dernière guerre mondiale. Théâtre d'opérations d'Europe.
Sciences politiques et diplomatiques, 1959-1960.
23. SCHAEFER J.
Les relations entre le Maroc, la Tunisie et l'Algérie depuis 1956.
Sciences politiques et diplomatiques, 1962-1963.
24. VANDERSTOKKEN J.P.
La culture dans le monde en 1957 vue sous l'angle de l'analyse input - output (sauf fruits, légumes et légumineuses).
Sciences économiques, 1961-1962.
25. VAN DE WALLE P.
Prévisions des échanges internationaux de pétrole considérés particulièrement sous l'angle des exportations des pays sous-développés.
Sciences économiques, 1962-1963.

26. VAN LIEFFERINGE J.P.
Le problème des liquidités internationales.
Sciences économiques, 1961-1962.
27. WENDELEN J.
Le monde syro-égyptien entre l'Orient et l'Occident de 1956 à 1959.
Sciences politiques et diplomatiques, 1959-1960.

D3 ASSISTANCE TECHNIQUE AUX PAYS EN VOIE DE DEVELOPPEMENT

TECHNISCHE BIJSTAND AAN ONTWIKKELINGSLANDEN

1. KLARIC Y.
Essai d'un schéma de développement pour une politique économique et sociale applicable aux pays sous-développés.
Sciences économiques, 1960-1961.
2. LECOMTE J.
Le fonds de développement pour les Territoires d'Outre-Mer.
Sciences économiques, 1961-1962.

D4 CONGO — KONGO

1. BELTCHIKA-KALUBYE Fr.
La signification sociologique de la politique belge au Congo
Sciences sociales, 1963-1964.
2. BINDO-ALBI V.
L'attitude politique des agents africains du secteur public avant l'indépendance du Congo.
Sciences politiques et diplomatiques, 1963-1964.
3. DIKONDA G.
La religion des Luba du Kasai.
Sciences sociales, 1963-1964.
4. KALISA A.
L'évolution de la situation monétaire extérieure du Congo ex-Belge de 1950 à aujourd'hui.
Sciences économiques, 1963-1964.
5. KEMBUKUSUA A.
L'Africanisation des cadres dans l'administration congolaise.
Sciences politiques et administratives, 1963-1964.
6. KIMOTO-KAUYKWA F.
Naissance des perspectives nationales et internationales dans les milieux congolais par prise de conscience d'une nation congolaise.
Sciences politiques et diplomatiques, 1962-1963.
7. KITENCE A.
Le passé de l'éthurie Alunda d'après la tradition orale recueillie en territoire de Kapanga (Katanga).
Sciences sociales, 1963-1964.
8. LUSINGA Cl.
La conjoncture du mouvement syndical au Congo au lendemain de la décolonisation.
Sciences sociales, 1963-1964.
9. MUYERE N.
Genèse et conjoncture de la prolifération des provinces en République du Congo.
Sciences politiques et administratives, 1963-1964.
10. NTOMA S.
Les problèmes de la promotion et du financement des investissements dans les économies congolaise et sénégalaise
Sciences économiques, 1963-1964.

A SCIENCE POLITIQUE POLITIEKE WETENSCHAP

A1 THEORIES, ETUDES ET METHODES THEORIE, STUDIE EN METHODE

1. FANNES H.
Progressistes et conservateurs devant les grandes réformes (1919-1921).
ULB. Mémoire de licence. Sciences politiques et administratives, 1960-1961.
2. LARSIMONT Ch.
Controverses doctrinales autour de l'enseignement public en Belgique, 1878-1880.
Sciences politiques et diplomatiques, 1960-1961.

A3 DOCTRINES ET IDEOLOGIES DOCTRINE EN IDEOLOGIE

A310 Socialisme - Socialisme

1. VERCAUTEREN P.
Légalité socialiste.
Sciences politiques et administratives, 1960-1961.

A312 Libéralisme — Liberalisme

1. VASSILAKIS A.
Le libéralisme économique et social vers les années 1860.
Sciences politiques et diplomatiques, 1963-1964.

A313 Nationalisme, fédéralisme Nationalisme, federalisme

1. NAUDTS M.
L'idée fédéraliste dans 4 journaux : l'Indépendance de Charleroi, la Wallonie, La Gauche, Combat.
Sciences politiques et administratives, 1963-1964.

A32 A l'Etranger — Buitenland

1. DE VEESCHOUWER A.
La théorie de l'Etat en URSS.
Sciences politiques et diplomatiques, 1960-1961.
2. FARKAS T.
La pensée politique d'Imre Nagy.
Sciences politiques et diplomatiques, 1960-1961.
3. KIRSCHBAUM B.
La pensée politique de Théodore Heuss.
Sciences politiques et diplomatiques, 1960-1961.
4. TASSON Cl.
Les doctrines du parti en Algérie.
Sciences politiques et diplomatiques, 1963-1964.
5. TELL Ed.
Le neutralisme : essai de définition politique.
Sciences politiques et diplomatiques, 1963-1964.

A4 HISTOIRE POLITIQUE ET BIOGRAPHIE POLITIEKE GESCHIEDENIS EN BIOGRAFIE

1. BEAUFAYS J.
Contribution à l'étude des idées politiques en Belgique pendant les années 1920 à 1930 : le Comité de politique nationale et Pierre Nothomb.
Sciences politiques et diplomatiques, 1962-1963.

2. CORTHALS D. (épse KOVER).
~~Le monde naziste telle que la vit le journal allemand « Frankfurter Zeitung ».~~
Sciences politiques et diplomatiques, 1962-1963.
3. de LANDSBERG J.
Tableau politique des chambres de 1848 à 1878. Etudes sur les hommes politiques.
Sciences politiques et diplomatiques, 1962-1963.
4. ERBSMAN M.
L'Avènement du nazisme dans les cantons de l'Est.
Sciences politiques et administratives, 1962-1963.
5. ROZEN P.
L'indépendance Belge et le Second Empire.
Sciences politiques et administratives, 1961-1962.

A5 FORCES POLITIQUES POLITIEKE MACHTEN

A51 Partis politiques Politieke partijen

1. BEYST R.
Organisation et réalisations du parti libéral dans l'entre-deux-guerres.
Sciences politiques et administratives, 1962-1963.
2. MARTIN H.
Organisation du parti libéral et du PLP.
Sciences politiques et diplomatiques, 1961-1962.
3. NORRENBURG D.
Le PSB et les problèmes militaires de 1945 à 1960.
Sciences politiques et diplomatiques, 1961-1962.

A52 Syndicats — Syndikaten

1. DOUCHIE Cl.
La conscience syndicale.
Sciences économiques, 1961-1962.
2. RAUSIN P.
Le syndicalisme patronal en Belgique.
Sciences économiques, 1961-1962.

A53 Groupes économiques Economische groeperingen

1. CLAEYS P.
L'action économique des groupes de pression et son institutionnalisation (étude comparative en milieu anglo-saxon et européens continentaux).
Sciences économiques, 1960-1961.
2. SMESMAN Cl.
Abus de puissance économique.
Sciences économiques, 1960-1961.

A55 Presse et opinion publique Pers en publieke opinie

1. DOMS Ph.
L'Opinion publique belge à travers la presse face à la guerre d'Ethiopie.
Sciences politiques et diplomatiques, 1960-1961.
2. FANNES H.
L'opinion publique belge à travers la presse face au nationalisme (1919 Luxembourg-Limbourg).
Sciences politiques et diplomatiques, 1960-1961.

3. GRAUX B.
L'Information dans l'entreprise.
Sciences économiques, 1962-1963.
4. HOED J.
Contribution à l'étude des sources d'information de la presse quotidienne belge de langue française.
Sciences politiques et administratives, 1961-1962.
5. LHOEST J.
Statut des techniques de diffusion dans l'Europe des Six. Etude comparative.
Sciences politiques et administratives, 1963-1964.

A6 SOCIOLOGIE POLITIQUE POLITIEKE SOCIOLOGIE

1. ALLAERT P.
Les lois d'initiative parlementaire depuis la Deuxième Guerre mondiale.
Sciences politiques et administratives, 1962-1963.
2. DUTORDOIR C.
Les faits économiques comme mobiles de grève.
Sciences économiques, 1960-1961.
3. GODFIN J.
Pouvoir politique et pouvoir technocratique.
Sciences politiques et administratives, 1963-1964.
4. GUARDA R.
Quelques répercussions du scandale de Panama du XIXe siècle.
Sciences politiques et diplomatiques, 1963-1964.
5. LEVY D.
La Belgique vue par M. Rotschild.
Sciences politiques et diplomatiques, 1960-1961.
6. MERCIER J.J.
Enquête sur les événements de décembre 1960-janvier 1961. Contribution à l'étude de la notion de grève politique.
Sciences politiques et diplomatiques, 1960-1961.

B INSTITUTIONS POLITIQUES ET ADMINISTRATIVES POLITIEKE EN ADMINISTRATIEVE INSTELLINGEN

B1 SCIENCE ET DROIT ADMINISTRATIFS ADMINISTRATIEVE RECHT EN ADMINISTRATIEVE WETENSCHAPPEN

1. BERNARD N.
Relations du roi et du chef de cabinet en Belgique de 1878-1894.
Sciences politiques et diplomatiques, 1960-1961.

B2 GOUVERNEMENT ET ADMINISTRATIONS CENTRALES REGERING EN CENTRALE INSTELLINGEN

1. BERNARD N.
Le gouvernement local en Belgique et en Espagne.
Sciences politiques et administratives, 1960-1961.
2. BRABANT S.
Les conseils ministériels restreints et la Collégialisation du pouvoir.
Sciences politiques et administratives, 1959-1960.

3. CLEEREN A.
De betrekkingen tussen Staat en Centrale Bank in de Verenigde Staten, België en Nederland.
Economische wetenschappen, 1963-1964.
4. DE GRUYSE J.
Contribution d'une société publique d'investissement au développement économique et ses aspects nationaux et internationaux.
Sciences économiques, 1962-1963.
5. DESTREBECQ H.
L'interventionnisme étatique et l'organisation des compagnies aériennes (comparaison du régime belge et d'un régime étranger).
Sciences politiques et administratives, 1961-1962.

6. RONDEUX J.
Le contrôle parlementaire belge au Congo
Sciences politiques et diplomatiques, 1961-1962.

7. DEPREZ B.
Le comité national de secours et d'alimentation.
Sciences politiques et diplomatiques, 1961-1962.

8. VERCAMMEN Fr.
Quelques problèmes posés par la formation des cadres.
Sciences sociales, 1962-1963.

B3 COMMUNES, PROVINCES ET ADMINISTRATIONS REGIONALES GEMEENTEN, PROVINCIES EN REGIONALE INSTELLINGEN

1. BECK J.
La fusion des communes.
Sciences politiques et administratives, 1961-1962.
2. BUISSET E.
Les grandes Agglomérations urbaines.
Sciences politiques et administratives, 1962-1963.
3. HAUTAIN P.
Vue d'ensemble de l'expansion régionale et plus particulièrement des institutions régionales.
Sciences économiques, 1963-1964.

B5 FONCTION PUBLIQUE OPENBARE FUNCTIE

1. HENRIET A.M.
La situation personnelle du fonctionnaire international vis-à-vis de son état national, de l'état de siège et de l'instruction proprement dite.
Sciences politiques et administratives, 1959-1960.
2. MALCHAIR J.
Le statut syndical des fonctionnaires en France, Grande-Bretagne, Belgique et Tchécoslovaquie.
Sciences politiques et administratives, 1961-1962.
3. MOENS J.
La politisation de la fonction publique aux Etats-Unis et en Belgique.
Sciences politiques et administratives, 1959-1960.
4. N'KUSU H.
Les modalités d'action des syndicats d'Agents publics au cours de la période coloniale belge et à la veille de la souveraineté congolaise.
Sciences politiques et administratives, 1963-1964.

31. VANDENABEELE C.
Studie over het conjunctuurverloop in Frankrijk na de Tweede Wereldoorlog.
Economische wetenschappen, 1961-1962.

32. VANDEROSE C.
Le problème de Berlin.
Sciences politiques et diplomatiques, 1959-1960.

33. VIKAS A.
Les projets d'unification balkanique.
Sciences politiques et diplomatiques, 1963-1964.

D12 C.E.C.A. — E.G.K.S.

1. MOENS J.
Les réactions belges devant la création de la C.E.C.A.
Sciences politiques et diplomatiques, 1960-1961.

D13 C.E.E. — E.E.G.

1. ALTENHOVEN S.
La libre circulation des personnes et des capitaux à l'intérieur du Marché commun et de la zone de Libre Echange.
Sciences économiques, 1963-1964.

2. DANBRESSE M.
Les pipe-lines dans le Marché Commun.
Sciences économiques, 1963-1964.

3. DE GENST Fr.
Les aspects financiers du Traité de Rome.
Sciences politiques et diplomatiques, 1960-1961.

4. DE JAEGERE A.
Prévision de consommation d'essence par les particuliers dans les pays de la Communauté économique européenne.
Sciences économiques, 1961-1962.

5. GLODEN N.
Plan français de stabilisation du 12 mars 1963, ses rétroactes et ses effets.
Sciences économiques, 1963-1964.

6. HOFFMAN J.P.
Le Marché Commun nécessite-t-il intégration monétaire ?
Sciences économiques, 1962-1963.

7. LAHAYE J.
Les répercussions du Marché Commun sur l'industrie automobile belge.
Sciences économiques, 1962-1963.

8. MONTFORT A.
La viande bovine dans le Marché Commun.
Sciences économiques, 1963-1964.

9. PAUWELS E.
La politique conjoncturelle dans le Marché Commun.
Sciences économiques, 1962-1963.

10. PAYE J.
La politique agricole du Marché Commun : étude du secteur laitier.
Sciences économiques, 1962-1963.

11. PESTIAUX M.
Etude économiques de l'industrie du mobilier métallique dans le Marché Commun.
Sciences économiques, 1963-1964.

12. PHILIPS J.R.
Régime des prélèvements dans la politique agricole commune.
Sciences politiques et administratives, 1963-1964.

13. ROBIN H.P.
Problèmes de l'énergie primaire dans l'intégration européenne.
Sciences économiques, 1962-1963.

14. VERSLUYSEN E.
Les ententes et les monopoles. Etude de la réglementation économique en France, en Belgique et en vertu du Traité de Rome.
Sciences économiques, 1961-1962.

15. WENDELEN J.
La lutte contre les abus de puissance économique dans les six pays du Marché Commun.
Sciences politiques et administratives, 1959-1960.

D2 RELATIONS INTERNATIONALES INTERNATIONALE BETREKKINGEN

1. ANDRE Cl.
La guerre hispano-américaine de 1898 vue à travers les rapports de nos diplomates à Madrid et à Washington.
Sciences politiques et diplomatiques, 1962-1963.

2. CLAES W.
Aspects politiques et diplomatiques de l'histoire du canal de Suez.
Sciences politiques et diplomatiques, 1959-1960.

3. CORTOIS W.
Internationale liquiditeit : monetaire coöperatie.
Economische wetenschappen, 1962-1963.

4. DAENEN J.
Les engagements internationaux de la Belgique et leur répercussion sur sa politique depuis 1945.
Sciences politiques et diplomatiques, 1959-1960.

5. DEBEAUNE W.
De evolutie van de ruilvoet in de handel tussen onttwikkelde en onderontwikkelde landen.
Economische wetenschappen, 1962-1963.

6. DE VOS Th. (épse Baudin).
De l'évolution de la politique des Etats-Unis depuis la 2e guerre mondiale dans le domaine du transport aérien.
Sciences politiques et diplomatiques, 1961-1962.

7. DUTRANOIT J.C.
Impact de la doctrine Eisenhower sur la Ligue arabe et le Pacte de Bagdad.
Sciences politiques et diplomatiques, 1962-1963.

8. EBRANT M.
Le contrôle juridictionnel de l'administration dans les pays de Common Law.
Sciences politiques et administratives, 1963-1964.

9. FORTHOMME D.
Le problème des moyens de paiement internationaux.
Sciences économiques, 1961-1962.

10. FRANK J.
Le sénat des Etats-Unis et l'Afrique noire : 1959, 1960 et 1961.
Sciences politiques et diplomatiques, 1962-1963.

11. GILSON A.
Les mouvements internationaux de capitaux : essai de classification, leurs effets (éléments de théorie).
Sciences économiques, 1961-1962.

D RELATIONS EXTERIEURES BUITENLANDSE BETREKKINGEN

DI PROBLEMES EUROPEENS EUROPESE PROBLEMEN

DI1 ETUDES GENERALES ALGEMEEN STUDIES

1. BOUQUIAUX M.
Tendance à la décentralisation dans les démocraties populaires (Yougoslavie, Pologne, URSS).
Sciences politiques et administratives, 1961-1962.
2. DEBOTS G.
Les quatre petits pays d'Europe : Monaco, Liechtenstein, St. Marin et Andorre. Analyse économique et sociale.
Sciences sociales, 1963-1964.
3. DEFREYN A.
Le fonctionnement des pouvoirs locaux en Yougoslavie.
Sciences politiques et administratives, 1959-1960.
4. DE GENST Fr.
Régionalisme administratif en Italie.
Sciences politiques et administratives, 1960-1961.
5. DE LANGE H.
Italie. Anti-cyclische politiek na de tweede wereldoorlog.
Economische wetenschappen, 1962-1963.
6. DESAINTGHISLAIN M.
La politique pétrolière de l'Union soviétique.
Sciences politiques et diplomatiques, 1960-1961.
7. DESSART J.
Les entreprises nationalisées dans l'état yougoslave.
Sciences économiques, 1961-1962.
8. DE VliegHER E.
Studie over het conjunctuurverloop in de Duitse Federale Republiek na de Tweede Wereldoorlog.
Economische wetenschappen, 1961-1962.
9. DORSCH H.
La politique de réunification du parti social-démocrate allemand, de 1946 à 1961.
Sciences politiques et diplomatiques, 1962-1963.
10. ERBSMAN M.
L'exclusion du Parti communiste de la vie politique en République fédérale allemande.
Sciences politiques et diplomatiques, 1962-1963.
11. HINDRIKS A.
Het conjunctuurverloop en de conjunctuurpolitiek in Nederland sedert het einde van de tweede wereldoorlog.
Economische wetenschappen, 1962-1963.
12. HOOFMANN J.
Le redressement monétaire français en 1957-1958.
Sciences économiques, 1961-1962.
13. HUENENS R.
La politique hollandaise de décolonisation.
Sciences politiques et diplomatiques, 1961-1962.

14. KANINDA D.
Le problème du révisionisme yougoslave : ses antécédents et ses conséquences.
Sciences politiques et diplomatiques, 1962-1963.
15. LABAR J.
Contrôle des crédits dans quelques pays européens (institutions et pouvoirs).
Sciences économiques, 1962-1963.
16. LE BRUN L.
Le groupe d'Oslo.
Sciences politiques et diplomatiques, 1963-1964.
17. MICHOS D.
L'évolution de la question internationale de Chypre depuis son indépendance.
1962-1963.
18. NORMAN M. (épse. LISELIN).
Coopération scandinave sur le plan politique, économique et social depuis 50 ans.
Sciences politiques et diplomatiques, 1959-1960.
19. PAULUS D.
Les conseils ouvriers en Pologne. Nouvel apport à l'histoire de la gestion ouvrière.
Sciences politiques et administratives, 1963-1964.
20. QUATRARO A.
Les perspectives actuelles d'intégration européenne.
Sciences politiques et diplomatiques, 1963-1964.
21. RASSEL Chr.
La politique économique en Pologne depuis 1956.
Sciences économiques, 1961-1962.
22. RAVASIO G.
Les politiques régionales en France et en Italie.
Sciences économiques, 1961-1962.
23. REINDL M.
Jurisprudence et politique autrichienne dans le cas Otto Halsburg.
Sciences politiques et diplomatiques, 1963-1964.
24. RENNEBOOG Fr.
Bilan des nationalisations de l'énergie après la guerre, en France et en Grande-Bretagne.
Sciences économiques, 1959-1960.
25. SILVERT L.
L'organisation et le fonctionnement de l'administration locale en Suède.
Sciences politiques et administratives, 1961-1962.
26. SILVERT L.
La neutralité de la Suède pendant la guerre mondiale 1940-1945.
Sciences politiques et diplomatiques, 1960-1961.
27. TADIC M.
La planification yougoslave et le calcul de la rentabilité des investissements.
Sciences économiques, 1962-1963.
28. VAN ANTRO A.
La politique économique des Pays-Bas de 1948 à 1958.
Sciences économiques, 1959-1960.
29. VANBELLE L.
Het conjunctuurverloop in het Verenigd Koninkrijk na de tweede Wereldoorlog.
Economische wetenschappen, 1961-1962.
30. VANBENEDEN J.
Structure économique de la Yougoslavie.
Sciences économiques, 1960-1961.

5. PIRSOUL Fr.
Politisation des nominations et des promotions dans les fonctions publiques.
Sciences politiques et diplomatiques, 1963-1964.
6. RAMLOT J.M.
Le droit de grève du personnel des administrations communales : Allemagne Occidentale, France, Grande-Bretagne, USA.
Sciences politiques et administratives, 1962-1963.
7. VOOOT M.
Influence des statuts nationaux sur les statuts d'agents internationaux.
Sciences politiques et administratives, 1959-1960.

B6 FINANCES PUBLIQUES OPENBARE FINANCIEN

1. ANSPACH J.
L'assainissement monétaire belge de 1944.
Sciences économiques, 1960-1961.
2. DE BRUYN Chr.
Le budget cyclique.
Sciences économiques, 1960-1961.
3. DESTEXHE M.
Orientation de la politique monétaire et financière en Belgique depuis 1957.
Sciences économiques, 1962-1963.
4. DOLO J.
Les diverses conceptions de l'inflation.
Sciences économiques, 1961-1962.
5. LEYENAAR R.
De anticyclische politiek in België na de tweede wereldoorlog.
Economische wetenschappen, 1962-1963.
6. NAMWISI L.
Problèmes et politiques de change en Belgique (1945-1958).
Sciences Economiques.
7. SANDERS N.
La Belgique a-t-elle connu une inflation en 1963 ?
Sciences économiques, 1963-1964.
8. VAN KERCKHOVE F.
Het probleem der Convertibiliteit.
Economische wetenschappen, 1962-1963.
9. VAN POUCKE Eug.
Rôle des avoirs quasi-monnaïres dans les données financières de l'économie belge.
Sciences économiques, 1962-1963.
10. VAN PROOYEN KEYSER J.P.
Les conceptions actuelles de l'inflation par les coûts.
Sciences économiques, 1962-1963.
11. WOLFOWIEZ B.
Choix entre les techniques automatiques et les méthodes discretionnaires dans la politique monétaire.
Sciences économiques, 1960-1961.

C ACTIVITES POLITIQUES POLITIEKE ACTIVITEITEN

C1 DROIT ET LEGISLATION RECHT EN WETGEVING

1. TSHIBANGU P.
La naissance du Droit social.
Sciences sociales, 1960-1961.

C3 ECONOMIE — EKONOMIE

1. BEHSELMANN Fr.
La planification indicative en économie sous-développée.
Sciences économiques, 1960-1961.

2. BLASS S.
Le combat des coûts dans l'industrie des panneaux stratifiés : une application des fonctions d'apprentissage.
Sciences économiques, 1963-1964.
3. CLOET G.
Studie over de structuur van de investeringen in de diverse technische stadia : investeringen in de Belgische electriciteitsnijverheid.
Economische wetenschappen, 1962-1963.
4. DE BECKER Ch.
Les applications économiques des programmes mathématiques.
Sciences économiques, 1963-1964.
5. DEHAES J.
La notion de plan en économie politique.
Sciences économiques, 1960-1961.
6. DEMON J.P.
La sidérurgie dans le monde, sous l'angle de l'analyse input-output.
Sciences économiques, 1961-1962.
7. DELAHAUT G.
Politique d'investissement de l'entreprise dans le cycle.
Sciences économiques, 1959-1960.
8. DELDYCKE T.
Onderzoek naar de kapitaalcoëfficiënten in de kleding en de confectienijverheid.
Economische wetenschappen, 1962-1963.
9. DE RIDDER H.
De financiële structuur van het bankweson.
Economische wetenschappen, 1961-1962.
10. DERUA G.
Studie over de structuur van de investeringen in de diverse technische stadia.
Economische wetenschappen, 1962-1963.
11. DERMINE G.
Les conquêtes de conjoncture auprès des chefs d'entreprise. Méthodologie générale. Aspects critiques.
Sciences économiques, 1963-1964.
12. DERONCHENE J.D.
Etude de l'évolution et prévisions de la structure de la consommation des boissons en Belgique.
Sciences économiques, 1963-1964.
13. DESAINTGHISLAIN M.
Un cas particulier des répercussions de l'imperfection des marchés financiers : les holdings en Belgique.
Sciences économiques, 1960-1961.
14. DOODEHEEFVER E.
L'autofinancement et la théorie économique.
Sciences économiques, 1959-1960.
15. DUTRIEUX Chr.
Studie over de Belgische scheepsbouw-nijverheid. Kapitaal coëfficiënten in deze nijverheid.
Economische wetenschappen, 1963-1964.
16. GEERTS Chr.
La vente à tempérament de biens de consommation durables.
Sciences économiques, 1959-1960.
17. GELDERS H.
Inleiding tot een analyse van de dynamische werking van het macroeconomisch basismodel van het nationaal inkomen en zijn componenten.
Economische wetenschappen, 1962-1963.
18. GOBRON J.
Importance économique de la Sabena pour l'économie belge et étude de la place occupée par la Sabena dans les relations interindustrielles en Belgique au cours de la période 1953-1963.
Sciences économiques, 1963-1964.

19. HOLLANDER-FRYDMAN J.
Localisation des investissements américains en Belgique.
Sciences économiques, 1960-1961.
20. JACOBS J.
Les conséquences économiques de la pollution.
Sciences économiques, 1962-1963.
21. JANSSENS J.P.
Parc et durée de vie de certains biens électro-ménagers.
Sciences économiques, 1959-1960.
22. KESTENS P.
L'industrie du tabac (évolution de la production et du Commerce extérieur).
Sciences économiques, 1960-1961.
23. LAMBERT J.
Le rapport entre la situation économique de l'entreprise et l'appréciation boursière du titre.
Sciences économiques, 1959-1960.
24. LEISER Fr.
La monnaie et le crédit comme instruments de la politique économique.
Sciences économiques, 1961-1962.
25. MAES M.
Recente tendenzen in deze ontwikkeling van de theorie der inkomensverdeling. Kritisch overzicht.
Economische wetenschappen, 1963-1964.
26. MAIGRAY D.
Le développement régional et l'aménagement du territoire.
Sciences économiques, 1963-1964.
27. MENDELBAUM S.
Problèmes de planification en économie du marché.
Sciences économiques, 1960-1961.
28. NAFTEUX J.P.
Les applications économiques de la théorie des graphes.
Sciences économiques, 1963-1964.
29. POULIAERT W.
Methodologie van een proefonderzoek over het sparen van de gezinnen met een hoog inkomen. Bijdrage tot het opstellen van een spaarfunctie voor België.
Economische wetenschappen, 1963-1964.
30. PEETERS L.
La survie des biens de consommation durables.
Sciences économiques, 1959-1960.
31. PEETRAIN J.
La petite entreprise industrielle dans l'économie moderne : son rôle, ses problèmes d'organisation et de gestion, ses responsabilités, ses chances de succès : la situation en Belgique.
Sciences économiques, 1962-1963.
32. REMY Cl.
Le crédit à l'exportation.
Sciences économiques, 1959-1960.
33. SCHAEFER J.
La théorie de la demande.
Sciences économiques, 1960-1961.
34. TACQUINIER Chr.
Essai de prévisions d'importations de coton des zones A en provenance des zones C.
Sciences économiques, 1962-1963.
35. TERRIE J.
De papierijverheid. Micro-economische studie.
Economische wetenschappen, 1962-1963.
36. VAN BELLINGEN P.
De Belgische industrie van landbouwmachines.
Economische wetenschappen, 1962-1963.

37. VANBINNEBEEK L.
L'automobile, bien de consommation durable.
Sciences économiques, 1959-1960.
38. VANDENABEELE J.
Elasticité de certains produits de consommation privée par rapport au revenu.
Sciences économiques, 1960-1961.
39. VANDENPUT P.
Contribution à l'étude du problème de la normalisation des marchés des produits de base.
Sciences économiques, 1961-1962.
40. VANDERBEKE R.
Studie over de structuur van de investeringen in de diverse technische stadia : Kapitaalcoëfficiënt in de Belgische weefnijverheid.
Economische wetenschappen, 1962-1963.
41. VAN PEETERSEN A.
Application de la théorie des jeux à l'étude de la concurrence imparfaite.
Sciences économiques, 1962-1963.
42. VAN RIJSWIJCK Ed.
Le marché mondial du blé. Quelques aspects et problèmes actuels.
Sciences économiques, 1963-1964.
43. VERHULST E.
La suppression des banques mixtes en Belgique. Le pour et le contre.
Sciences économiques, 1960-1961.
44. VERPOORTEN J.P.
Planning als technisch hulpmiddel bij de voorbereiding van de economische politiek in Nederland en België.
Economische wetenschappen, 1963-1964.
45. VILAIN E. (épse. CATS).
Les dépenses de loisirs dans la consommation privée en 1970.
Sciences économiques, 1963-1964.
46. WEBERG J.
L'évolution de la notion de salaire chez les penseurs de l'école classique.
Sciences économiques, 1959-1960.
47. WERY R.
Prévisions d'importation du caoutchouc naturel par les pays développés.
Sciences économiques, 1962-1963.

C4 ELECTIONS ET DROIT ELECTORAL VERKIEZINGEN EN VERKIEZIGENRECHT

1. DE WAEGENAERE G.
Les origines du vote plural en Belgique.
Sciences politiques et administratives, 1963-1964.
2. HASCAL V.
Les fraudes électorales au XIXe siècle.
Sciences politiques et administratives, 1963-1964.

C5 SCIENCES SOCIALES ET PROBLEMES SOCIAUX SOCIALE WETENSCHAPPEN EN PROBLEMEN

1. AEBY M.
Les salaires dans l'industrie automobile.
Sciences économiques, 1962-1963.
2. BEAUPAIN Th.
Fonction de logement et sociologie de la famille.
Sciences sociales, 1963-1964.
3. de WEISSENBRUCH L.
Le fonctionnement des Conseils d'entreprise.
Sciences économiques, 1960-1961.

4. DUTORDOIR C.
Les faits économiques comme mobiles de grève.
Sciences économiques, 1961-1962.
5. CODDERE G.
Les marins du commerce : quelques problèmes sociaux et humains.
Sciences économiques, 1962-1963.
6. HAINAUT Cl.
Contribution gurvitchienne à la théorie des classes sociales.
Sciences sociales, 1962-1963.
7. JURISSE A.
Etat actuel de l'apprentissage en Belgique.
Sciences politiques et administratives, 1961-1962.
8. KLARIC D.
Contribution à l'étude des suppléments de rémunération. Les primes de fin d'année dans la sidérurgie belge.
Sciences économiques, 1961-1962.
9. LEFEVERE G.
Bijdrage tot de studie van de economische gevolgen van de koppeling van de lonen aan het prijsindexcijfer in België.
Economische wetenschappen, 1962-1963.
10. LEMMERS Ph.
L'AMI en Belgique de 1944 à 1964.
Sciences économiques, 1963-1964.
11. MARQUEGNIES R.
Le problème de l'égalité de rémunération entre la main-d'œuvre masculine et la main-d'œuvre féminine.
Sciences sociales, 1959-1960.
12. PEETROONS L.
L'évolution du régionalisme en France et les répercussions de ce phénomène en Belgique.
Sciences politiques et administratives, 1963-1964.
13. ROTTA M.
L'artisanat.
Sciences économiques, 1960-1961.
14. SMETS A.
De technische en sociale coëfficiënten der Belgische brouwerijen.
Economische wetenschappen, 1962-1963.
15. SZYKMAN M.
La dimension souhaitée de la famille.
Sciences sociales, 1963-1964.
16. TAHON P.
Le malade chronique. Enquête chez les patients d'un institut hospitalier spécialisé.
Sciences sociales, 1959-1960.
17. TINKELSTEIN Fr.
Les relations humaines au cours du travail.
Sciences économiques, 1960-1961.
18. WAROQUIER M.
Evolution des théories du salaire.
Sciences économiques, 1961-1962.

C6 ARMEE — LEGER

1. DELATTE J.P.
Le recrutement de l'Armée. Service personnel et remplacement (1870-1893).
Sciences politiques et diplomatiques, 1963-1964.

C7 PROBLEMES NATIONAUX NATIONALE PROBLEMEN

C71 Question linguistique Taalkwestie

1. DOMS Ph.
L'emploi des langues aux Chambres en Belgique.
Sciences politiques et administratives, 1960-1961.

C73 Question agricole Landbouwkwestie

1. DEKLERCK M.
La petite exploitation agricole.
Sciences économiques, 1959-1960.
2. DELEPRERE Chr.
L'agriculture de groupe au niveau de la production.
Sciences économiques, 1963-1964.

C74 Question charbonnière Kolenkwestie

1. MAROYE R.M.
Le régime de l'industrie charbonnière belge et les conséquences d'une éventuelle nationalisation.
Sciences économiques, 1962-1963.
2. WARLAND M.
Une analyse I.O. de la Branche Charbon dans le monde en 1957.
Sciences économiques, 1961-1962.

C75 Démographie — Demografie

1. MALSCHAERT Cl.
La mortalité infantile en Belgique.
Sciences économiques, 1962-1963.

C76 Divers — Varia

1. DE BUCK P.
Politiques des habitations bon marchés.
Sciences économiques, 1960-1961.
2. WICCAERT D. (épse Morissens).
Prévision par provinces de la construction de logements en Belgique.
Sciences économiques, 1963-1964.

C8 PROBLEMES REGIONAUX REGIONALE PROBLEMEN

C81 Régions flamandes — Vlaamse gewesten

1. DE LIL P.
Les mouvements corporatifs dans les Flandres de 1930 à 1940.
Sciences politiques et diplomatiques, 1963-1964.

C82 Régions wallones — Waalse gewesten

1. PENSIS M. (épse Philippson).
Démographie du Hainaut (comparaison avec le département du Nord).
Sciences politiques et diplomatiques, 1963-1964.

C83 Agglomération bruxelloise Brusselse Agglomeraties

1. BECQ J.
Etude historique, politique et administrative des annexions des communes de Haren, Laeken, Neder-over-Hembeek à la ville de Bruxelles.
Sciences politiques et diplomatiques, 1962-1963.
2. SWIATOPOLK-CEZTERTYNSKI M.
Les loisirs des employés dans l'agglomération bruxelloise.
Sciences sociales, 1963-1964.

Chronique de bibliographie générale sur la vie et les questions politiques en Belgique

TABLEAU DE CLASSEMENT

A SCIENCE POLITIQUE.

- A1 THEORIES, ETUDES ET METHODES.
- A2 CONGRES, COLLOQUES, ASSOCIATIONS, BIBLIOGRAPHIES DE SCIENCE POLITIQUE.
- A3 DOCTRINES ET IDEOLOGIES.
 - A31 En Belgique.
 - A310 Socialisme.
 - A311 Communisme, marxisme.
 - A312 Libéralisme.
 - A313 Nationalisme, fédéralisme.
 - A314 Doctrines et idéologies chrétiennes.
 - A32 A l'étranger.
- A4 HISTOIRE POLITIQUE ET BIOGRAPHIE.
- A5 FORCES POLITIQUES.
 - A51 Partis politiques.
 - A52 Syndicats.
 - A53 Groupes économiques.
 - A54 Groupes sociaux, linguistiques et religieux.
 - A55 Presse et opinion publique.
- A6 SOCIOLOGIE POLITIQUE.

B INSTITUTIONS POLITIQUES ET ADMINISTRATIVES.

- B1 SCIENCE ET DROIT ADMINISTRATIFS.
- B2 GOUVERNEMENT ET ADMINISTRATIONS CENTRALES.
- B3 COMMUNES, PROVINCES ET ADMINISTRATIONS REGIONALES.
- B4 ENTREPRISES PUBLIQUES.
- B5 FONCTION PUBLIQUE.
- B6 FINANCES PUBLIQUES.

C ACTIVITES POLITIQUES.

- C1 DROIT ET LEGISLATION
- C2 ENSEIGNEMENT ET RECHERCHE SCIENTIFIQUE.
- C3 ECONOMIE.
- C4 ELECTIONS ET DROIT ELECTORAL.
- C5 SCIENCES SOCIALES ET PROBLEMES SOCIAUX.
- C6 ARMEE.
- C7 PROBLEMES NATIONAUX.
 - C71 Question linguistique.
 - C72 Question scolaire.
 - C73 Question agricole.
 - C74 Question charbonnière.
 - C75 Démographie.
 - C76 Divers.
 - C77 Jeunesse.
- C8 PROBLEMES REGIONAUX.
 - C81 Régions flamandes.
 - C82 Régions wallonnes.
 - C83 Agglomérations bruxelloise.
 - C84 Divers

D RELATIONS EXTERIEURES.

- D1 PROBLEMES EUROPEENS.
 - D11 Etudes générales.
 - D12 C.E.C.A.
 - D13 C.E.E.
 - D14 Euratom.
 - D15 Benelux.
- D2 RELATIONS INTERNATIONALES.
- D3 ASSISTANCE TECHNIQUE AUX PAYS EN VOIE DE DEVELOPPEMENT.
- D4 CONGO.
- D5 AFRIQUE.

*
**

3115. MONFILS W.
Les échanges commerciaux de l'U.E. avec les pays de l'Est.
Reflets et perspectives de la Vie économique, mars 1965, n° 2, pp. 115-120.
3116. S.N.
Evolution de la politique britannique en 1964.
Chronique de politique étrangère de l'I.R.R.I., mars 1965, n° 2, pp. 199-234.
3117. S.N.
Evolution politique de l'U.R.S.S. au cours de l'année 1964.
Chronique de politique étrangère de l'I.R.R.I., mars 1965, n° 2, pp. 235-254.
3118. S.N.
Evolution politique du Chili en 1964.
Chronique de politique étrangère de l'I.R.R.I., mai 1965, n° 3, pp. 341-354.
3119. VAN PETEGHEM A.
Het lot van Albanië.
Economisch en Sociaal Tijdschrift, juli 1965, blz. 245-262.
3120. WILLEMART P.
La Turquie à l'heure de Chypre : du cosmopolitisme au nationalisme.
Le Flambeau, janvier-février 1965, n° 1, pp. 78-80.
3121. BENOIT M.
Europa en de ontwikkelingslanden.
Streven, april 1965, n° 7, blz. 658-666.

D3 ASSISTANCE TECHNIQUE AUX PAYS EN VOIE DE DEVELOPPEMENT

3122. BEZY F.
Les problèmes de l'industrialisation et l'intégration du Tiers-monde.
Reflets et perspectives, septembre 1965, tome IV, n° 5, pp. 363-376.
3123. FLORIN R.
Les régimes spéciaux instaurés par les pays sous-développés en faveur des investissements privés à l'étranger.
Reflets et perspectives, septembre 1965, tome IV, n° 5, pp. 377-394.
3124. X...
De hulp van België aan de ontwikkelingslanden.
L'aide de la Belgique aux pays en voie de développement.
Bulletin van de Kamer van Koophandel van Antwerpen, 1965, 61e jaarg., n° 2, blz. 119-122.

D4 CONGO

3125. X...
Le Congo (Léopoldville).
Les Cahiers français, Documents d'Actualité, 1965, n° 1, n° 101, 4 p.
3126. X...
Le contentieux belgo-congolais.
Centre de recherche et d'information socio-politiques C.R.I.S.P. Courrier hebdomadaire, 30 avril 1965, n° 283.
3127. HENDRICKX J.
Elementen van een Belgische Kongo-politiek.
Kultuurleven, maart-april 1965, blz. 164-169.
- *2128. HOSKYNS C.
The Congo since independence. January 1960, december 1961. London, London, New York, Toronto : Oxford University Press, 1965, in-8°, XII, 518 p.
(Issued under the Auspices of the Royal Institute of International Affairs).
3129. JADOT J.
Léopoldville, juillet 1960.
La Revue nouvelle, 15 juillet 1965, pp. 26-35.
3130. X...
Le projet de réforme de la structure de l'assistance technique belge au Congo.
Centre de recherche et d'information socio-politiques C.R.I.S.P. Courrier africain, 12 janvier 1965, n° 41, pp. 1-18.
3131. RYCKBOST J.
L'assistance technique belge au Congo un problème d'évaluation.
Les Dossiers de l'Action sociale catholique, juillet-août 1965, pp. 413-434.
3132. SPAAK P.-H.
The Stanleyville operation.
Socialist international information, 5 december 1964, n° 26, p. 295.
3133. TSHOMBE M.
Principaux problèmes qui dominent la vie politique de la République démocratique du Congo.
Chronique de politique étrangère de l'I.R.R.I., mai 1965, n° 3, pp. 355-403.
3134. SICKING Th.
Egypte's revolutie : een derde weg?
Streven, juni 1965, blz. 867-876.

3092. MANSCHOLT L.
La Politique commune de l'agriculture et les accords du 15 décembre 1964.
Reflets et perspectives de la Vie économique, mars 1965, n° 2, pp. 91-98.
3093. MIERMANS Dr.C.
Ruimtelijke ordening in Europese perspectief.
Streven, avril 1965, n° 7, blz. 648-657.
3094. PIRON J.
Le développement historique du droit du travail dans les pays de la Communauté économique européenne.
Revue du Travail, février 1965, pp. 171-197.
3095. RAPACKI A.
Certains problèmes de la sécurité en Europe.
Revue de l'Université, mai-juillet 1965, pp. 263-272.
3096. REY J.
Place et responsabilités de l'Europe dans le Monde.
Revue de la société royale belge des Ingénieurs et Industriels, mai 1965, pp. 216-224.
3097. ROTHSCHILD R.
Les deux Europes.
Socialisme, mai 1965, n° 69, pp. 260-270.
3098. SPAAK P.-H.
La politique de l'Europe occidentale.
Textes et Documents, Ministère des Affaires étrangères et du Commerce extérieur, 1965, n° 195, pp. 1-11.
3099. SPAAK P.-H.
De politiek van West-Europa.
Teksten en Documenten van Ministerie van Buitenlandse Zaken en Buitenlandse Handel 1965, n° 195, blz. 1-12.
3100. VERHAEGEN A.
Les investissements étrangers constituent-ils une menace pour l'économie européenne?
Reflets et perspectives de la Vie économique, mars 1965, n° 2, pp. 129-134.

D13 CEE

3101. VAN HISSENHOVE A.I.
Inquiétude et espoir du Marché Commun Agricole.
Annales de sciences économiques appliquées, mai 1965, pp. 183-228.
3102. VERHAEGHE P.
De invloed van de E.E.G. op de economische groei van de Lidstaten.
Economisch en Sociaal Tijdschrift, juli 1965, n° 4, blz. 225-244.

D14 Euratom

- *3103. LEEMANS V.
Rapport fait au nom de la Commission des budgets et de l'administration sur le projet de budget de recherches et d'investissement de la Communauté européenne de l'Energie

Atomique pour l'Exercice 1965 (doc. 111).
Bruxelles, 1965, in-4°, 36 p.
C.E.E., C.E.E.A., CECA, Parlement européen, Documents de Séance 1964-1965; doc. 130.

- *3104. LEEMANS V.
Verslag namens de Commissie voor begrotingen en administratie nopens de ontwerp-begroting voor onderzoek en investeringen van de Europese Gemeenschap voor Atoomenergie voor het begrotingsjaar 1965 (document III).
Brussel 1965, in-4°, 36 blz.
EEG, EGA, EGKS, Europees Parlement Zittingsdocumenten 1964-1965; 1965 doc. 130.

D15 Benelux

3105. DELWAIDE L. en KEMPENEERS A.
De waterleveringen door België aan Nederland en de Schelde-Rijnverbinding.
Economische - statistische Berichten, 27 januari 1965, n° 2.475, blz. 92-95.

D2 RELATIONS INTERNATIONALES

3106. BASTIN M.
de Gaulle et Johnson : la fin et les moyens.
Les Dossiers, mai-juin 1965, pp. 297-308.
3107. Baron de GRUBEN.
Les aspects juridiques du traité conclu entre la Belgique et les Pays-Bas au sujet de la liaison entre l'Escaut et le Rhin.
Chronique de politique étrangère, mai 1965, n° 3, pp. 259-292.
3108. DE RAEYMAEKER O.
De diplomatieke loopbaan.
Politica Tijdschrift voor Staatskunde en Sociologie, juli 1965, n° 3, pp. 209-222.
3109. DESONAY F.
La vie politique aux Etats-Unis.
Le Flambeau, mai-juin, 1965, pp. 267-280.
3110. HALKIN-DESTREE L.
Le différent territorial nippon-soviétique : les îles Kouriles et Sakhaline.
Chronique de politique étrangère de l'I.R.R.I., mai 1965, n° 3, p. 293.
3111. HAYOUL M.
La vie internationale : la guerre perdue.
La Revue nouvelle, 15 avril 1965, pp. 404-411.
3112. HAYOUL M.
Le 19 septembre... en Allemagne fédérale.
La Revue nouvelle, 15 mai 1965, pp. 506-514.
3113. HAYOUL M.
Les « Marines » à Saint-Domingue.
La Revue nouvelle, 15 juin 1965, pp. 621-629.
3114. de KERCHOVE N.
De l'Atlantique à l'Oural.
Revue générale belge, mai 1965, pp. 80-91.

Les indications bibliographiques publiées dans cette revue depuis 1961 ont fait l'objet d'un classement systématique d'après les rubriques du tableau.

Le fichier peut être consulté au siège de l'Institut belge de Science politique — 43, rue des Champs-Élysées, Bruxelles 5 — chaque jour du lundi au vendredi inclus, de 10 à 11 h 30 et de 14 h 30 à 17 h 30.

Les chercheurs sont priés de se présenter lors de leur visite au Secrétariat de l'Hôtel de Sociétés Scientifiques, sis à la même adresse (Tél. : 48.79.65).

A SCIENCE POLITIQUE

A1 THEORIES, ETUDES ET METHODES

2923. X...
L'adaptation du pouvoir exécutif aux exigences de la gestion de l'Etat.
Res Publica, 1964, n° 4, pp. 320-346.
2924. BASTIN E., GOFFART V., MOLITOR M. et THIRY J.-P.
Les travailleurs étrangers en Belgique : situation — la vie quotidienne — réflexions sur l'immigration.
La Revue nouvelle, 15 janvier 1965, n° 1, pp. 23-47.
2925. BERNARD H.
Les jeunes résistants Allemands de la Rose Blanche.
Revue générale belge, juillet 1965, pp. 45-56.
2926. BRENNE A.
Les accords du 26 janvier 1965 sur la réforme des Institutions.
La Revue nouvelle, 15 mai 1965, pp. 480-499.
2927. DALOZE J.
Mon de Gaulle à moi.
Revue générale belge, mai 1965, pp. 92-98.
2928. De CLERCQ B.
Nieuwe gegevens in de belgische politiek?
Kultuurleven, juli 1965, blz. 404-416.
- *2929. DE CROO H. Fr. et SEIGNEUR Ch.
Parlement et Gouvernement. Problèmes institutionnels à travers une session parlementaire.
Bruxelles, Bruylant, 1965, 204 p.
2930. DENIS F.
Perspective d'avenir de l'immigration en Belgique.
Revue du Travail, mars 1965, pp. 315-329.
2931. DEPAUW F.
La Belgique et la compétence obligatoire de la Cour internationale (Article 36, § 2 du Statut de la Cour).
Revue belge de Droit international, 1965, n° 1, pp. 49-87.
2932. X...
Etude d'un organe de tendance.
Centre de recherche et d'information socio-politiques C.R.I.S.P. Courrier hebdomadaire, 26 février 1965, n° 276.
2933. X...
Le financement des élections.
La Revue nouvelle, 1965, 21e année, tome XLI, n° 1, pp. 48-49.
2934. FOTIA M.
Ethische problemen en politiek in de huidige staat.
De Gids op maatschappelijk gebied, januari 1965, n° 1, blz. 19-33.
2935. FRAEYS F.
Les élections du 23 mai 1965.
Socialisme, juillet 1965, pp. 383-410.
2936. GREGOIRE O.
Après les élections. I. Les résultats.
Les Dossiers de l'Action sociale catholique, juillet-août 1965, pp. 435-440.
2937. J.D.
Comment les Belges ont voté le 23 mai 1965.
La Revue nouvelle, 15 juillet 1965, pp. 59-64.
2938. JANNE H.
Vers l'Unité humaine.
Le Flambeau, mai-juin 1965, pp. 230-266.
2939. JORIS A.
Qu'est-ce qu'une ville?
Revue générale belge, juillet 1965, pp. 15-30.
2940. de KERCHOVE N.
de Gaulle et le mirage de la grandeur française.
Revue générale belge, avril 1965, n° 4, pp. 19-30.
2941. LENS W.
Problematiek van de Grondwet.
Rechtskundig weekblad, 1964-1965, col. 1.337-1.348.
2942. MAEYENS L.
Hoven en Rechtbanken.
Tijdschrift voor het bestuurwetenschap en publiekrecht, maart-april 1965, n° 2, blz. 136-139.

2943. MAROY P.
Histoire et fonction du Conseil d'Etat.
Industria, juillet 1965, pp. 422-431.
2944. MARTENS N.
Grondwetsherziening. De Aanloop.
Kultuurleven, maart-april 1965, blz. 170-189.
2945. MAST A.
Le pouvoir constituant. Pouvoir tout puissant et débilé.
Travaux et conférences de la Faculté de Droit de l'Université libre de Bruxelles.
Bruxelles, F. Larcier, 1965, pp. 5-20.
2946. MEMNON.
Pour qui faut-il voter?
Revue générale belge, mai 1965, pp. 73-79.
2947. MEMNON.
Après les élections.
Revue générale belge, juin 1965, pp. 83-92.
2948. MEMNON.
Soucis de juin.
Revue générale belge, juillet 1965, pp. 73-81.
2949. MEMNON.
Le sens du Gouvernement et le sens de l'Etat.
Revue générale belge, août 1965, pp. 71-76.
2950. MOULIN L.
Les formes de décentralisation dans les ordres religieux et dans l'Eglise.
Res Publica, 1964, vol. VI, n° 4, pp. 397-403.
2951. MOUREAUX Ch.
L'option du 23 mai.
Le Flambeau, mars-avril 1965, n° 2, pp. 115-122.
2952. MOUREAUX Ch.
A propos de la revision de la Constitution.
Le Flambeau, mai-juin 1965, pp. 224-229.
2953. NIQUEAUX J.
Les instruments d'une politique de développement.
La Revue nouvelle, 15 mai 1965, pp. 466-479.
2954. NOEL J.J.
Après les élections. Les tendances.
Les Dossiers de l'Action sociale catholique, juillet-août 1965, pp. 441-448.
2955. PHILIPPART A.
Une enquête sur l'information et les connaissances politiques des jeunes (18-22 ans) en Belgique.
Res Publica, 1964, vol. VI, n° 4, pp. 382-396.
2956. PIERSON M.A.
La revision de la Constitution.
Socialisme, mars 1965, n° 68, pp. 127-136.
2957. PLAVSIC W.S.
La procédure des Chambres réunies en Belgique.
Res Publica, vol. VII, n° 2, pp. 165-176.
2958. X...
Les Polls préparatoires aux élections législatives de mai 1965 (I, II, III, IV).
Centre de recherche et d'information socio-politiques C.R.I.S.P. Courrier hebdomadaire, 26 mars 1965, 27 avril 1965, 11 et 20 mai 1965, n° 279, 282, 284 et 285.
2959. POUPEZ de KETTENIS M.
Vers un authentique Ministère de la Famille...?
Les Dossiers de l'Action sociale catholique, avril 1965, pp. 225-232.
2960. S.N.
La revision de la Constitution.
Centre de recherche et d'information socio-politiques C.R.I.S.P. Courrier hebdomadaire, 9 et 16 avril 1965, n° 280 et 281.
2961. S.N.
Les élections législatives du 23 mai 1965.
Centre de recherche et d'information socio-politiques C.R.I.S.P. Courrier hebdomadaire, 25 juin 1965, n° 288.
2962. S.N.
Le PLP et les élections du 23 mai.
Centre de recherche et d'information socio-politiques C.R.I.S.P. Courrier hebdomadaire, 2 juillet 1965, n° 289.
2963. S.N.
Belgique 1970. L'Europe et le monde. L'Etat. L'expansion économique. Le progrès social. Les objectifs humains. La technique et l'esprit.
Documents CEPESS, 1965, n° 5-6, 254 p.
2964. S.N.
Faits et Documents 1964.
Documents CEPESS, 1965, n° 1, 151 p.
2965. S.N. (de redactie).
Grondwet herziening bestek.
Kultuurleven, mei 1965, n° 4, blz. 244-253.
2966. TAEDA.
La leçon d'un scrutin. La journée du 23 mai.
Le Flambeau, mai-juin 1965, pp. 217-223.
2967. TELEMACHUS.
Tussen Verstarring en Verwarring.
De Maand, mei 1965, blz. 257-270.
2968. TRENCAVEL.
La vie politique : la table ronde et les partis.
La Revue nouvelle, tome XLI, n° 3, 15 mars 1965, pp. 284-288.
2969. TRENCAVEL.
Le 23 mai : la réalité dépasse la fiction.
La Revue nouvelle, 15 mai 1965, pp. 514-520.
2970. TROCH E.
Twintig jaar later.
De Maand, april 1965, blz. 195-203.
2971. VANAUDENHOVE O.
Appel au Pays.
Le Flambeau, mars-avril 1965, n° 2, pp. 113-114.
2972. VAN DE ROY J.
De burgerlijke stand der vreemdelingen in België.
Tijdschrift voor bestuurswetenschappen en publiekrecht, maart-april 1965, n° 2, blz. 109-119.
2973. Van ERPS F.
Wat nu met de grondwetsherziening.
De Gids op maatschappelijk gebied, januari 1965, n° 1, blz. 58-67..
2974. VAN IMPE H.
De aanduiding van de voorzitters van Kamer en Senaat in België.
Tijdschrift voor bestuurswetenschappen, 1965, n° 1, 1965, pp. 7-11.
3070. X...
Le mouvement de la population étrangère au cours de l'année 1963.
Bulletin de Statistique 1965, 51e année, n° 2, pp. 344-356.
3071. X...
Quelques résultats du recensement général de la population au 31 décembre 1961. Province de Liège.
Bruxelles, Ministère des Affaires économiques et de l'Energie, Institut national de Statistique, 1965, in-4°, 6 pages.
3072. X...
Samenstelling van de bevolking naar leeftijd en geslacht.
Statistisch Tijdschrift 1965, 51e jaarg., n° 2, blz. 335-343.
3073. X...
Structure de la population par âge et par sexe.
Bulletin de Statistique, 1965, 51e année, n° 2, pp. 335-343.
3074. VAN GEEL M.
Aspecten van de Belgische demografische evolutie, 1947-1961.
Tijdschrift voor Economie, 1965, n° 1, blz. 3-78.
3075. VAN WAELVELDE W.
Quelques résultats du recensement général de la population au 31 décembre 1961. Comparaison avec l'année 1947.
Bulletin de Statistique 1965, 51e année, n° 1, pp. 123-133.
3076. VAN WAELVELDE W.
Enige resultaten van de algemene volkstelling op 31 december 1961. Vergelijking met 1947.
Statistisch Tijdschrift 1965, 51e jaarg., n° 1, blz. 123-133.

C77 Jeunesse

3077. SIVADON P.
L'évolution de la jeunesse.
Revue de la Société royale belge des Ingénieurs et des Industriels, juin 1965, pp. 279-282.
3078. VANDENBERGHE F.
De evolutie van de Belgische wetgeving op de kindbescherming.
Tijdschrift voor de bestuurswetenschappen en publiekrecht, november-december 1964, n° 6, blz. 368-376.

C8 PROBLEMES REGIONAUX

C81 Régions flamandes

3079. BRAUERS K.W.
Het Arrondissement Antwerpen gestudeerd in de Belgische economie volgens de methode van de interindustriële relaties.
Tijdschrift voor Economie, 1965, n° 1, blz. 94-120.
3080. DELEECK H.
De kwalitatieve Bezetting van het Onderwijs in de Streek Sche/de-Dyle.
Economisch en Sociaal Tijdschrift, januari-maart 1965, n° 1-2, blz. 104-109.

3081. VANHOVE N.
Binnenlandse toeristenstromen naar de Belgische kust.
Tijdschrift voor Economie, 1965, n° 1, blz. 121-140.

C82 Régions wallonnes

3082. NICOT P.
Problèmes d'économie régionale : la province de Namur.
Les Dossiers, mai-juin 1965, pp. 327-345.

Divers

3083. PAELINCK J.
Economie régionale, analyse et politique.
Reflets et perspectives de la Vie économique, mai 1965, n° 3, pp. 163-178.
3084. WALHIN C.
Méthodes et résultats de la politique régionale en Belgique.
Reflets et perspectives de la Vie économique, mai 1965, n° 3, pp. 179-198.

D RELATIONS EXTERIEURES

D1 PROBLEMES EUROPEENS

D11 Etudes générales

3085. DUERINCK F.
Het probleem der migrerende werknemers in zake de ziekte- en invaliditeitsverzekering in het Europa der zes.
Tijdschrift voor bestuurswetenschappen en publiekrecht, maart-april 1965, n° 2, blz. 82-91.
3086. HERMAN H. et MAAS.
Parlementaire democratie in de Europese gemeenschappen.
Internationale spectator, 8 september 1965, n° 15, blz. 1.240-1.252.
3087. de KERCHOVE N.
L'Europe compromise ou l'Europe du compromis.
Revue générale belge, août 1965, pp. 1-7.
3088. de KERCHOVE N.
L'Europe va à vau-l'eau.
Revue générale belge, juillet 1965, pp. 82-85.
3089. LAMBILLIOTTE M.
L'Europe dans le Monde.
Synthèses, juin 1965, pp. 5-12.
3090. LINTHORST-HOMAN Dr.J.
Europese sector-integratie.
Internationale Spectator, 8 september 1965, n° 15, blz. 1.195-1.218.
3091. MAAS H.H.
Parlementaire democratie in de Europese Gemeenschappen.
Internationale Spectator Tijdschrift voor Internationale politiek, 8 juni 1965, n° 11, blz. 883-901.

3046. X...
Etude démographique et financière de la mutualité libre de 1952 à 1962. Perspectives d'avenir.
Revue belge de sécurité sociale, novembre-décembre 1964, nos 11-12, pp. 1517-1.658.
3047. LALOIRE M.
Partenaires sociaux.
Synopsis, janvier 1965, n° 81, pp. 1-9.
3048. LALOIRE M.
Sociale partners.
Synopsis, januari 1965, n° 81, blz. 1-10.
3049. LALOIRE M.
L'actualité sociale : réflexions sur les grèves.
La Revue nouvelle, 15 février 1965, pp. 162-164.
3050. LEHOUCQ F.
Schets van een theorie van het object der sociale politiek.
Belgisch Tijdschrift voor Sociale Zekerheid, 1965, VIIe jaarg., n° 1, blz. 1-54.
3051. LISMONDE H.
Loisirs et planification socio-culturelle.
Revue de la société royale belge des Ingénieurs et des Industriels, avril 1965, pp. 179-185.
3052. MATTHYS W.
La psychologie sociale de l'entreprise moderne.
Industrie, avril 1965, pp. 210-214.
3053. PIRAUX M.
Budgets des ménages et charges familiales.
Les Dossiers, mai-juin 1965, pp. 305-326.
3054. VAN STRAELEN R.
Polarisatiestructuren en de groei van van een grootstad.
Economische en Sociaal Tijdschrift, januari-maart 1965, n° 1-2, blz. 3-20.
3055. ZOMBEK-FUKS F.
Evolution des salaires de 1957 à 1963.
Socialisme, avril 1965, n° 68, pp. 150-158.

C6 ARMEE

3056. HENRION A.
Les accords militaires et la reconstitution de l'armée belge (Forces de terre 1940-1945).
Socialisme, mai 1965, n° 69, pp. 306-326.
3057. S.N.
Les programmes militaires de nos partis politiques.
Pallas, avril-mai 1965, n° 20, pp. 11-17.
3058. THIEL U.
De rijkswacht.
Tijdschrift voor bestuurswetenschappen en publiekrecht, november-december 1964, n° 6, blz. 335-341.
3059. VANDER EYCKEN H.
Les aspects économiques des dépenses de la défense.
Socialisme, avril 1965, n° 68, pp. 137-148.

C7 PROBLEMES NATIONAUX

C71 Question linguistique

3060. DE WEERDT A.
Taalwetgeving in bestuurszaken. De taalgebieden en het gebruik van de taken in de controle diensten.
Tijdschrift voor bestuurswetenschappen en publiekrecht, mei-juni 1965, n° 3, blz. 183-190.
3061. DE KEMPENEER F.
De vaste commissie voor taaltoezicht in 1964.
Rechtskundig weekblad, 1964-1965, blz. 1.185-1.198.
3062. DIVERSE.
Onze taalpolitieke spanningen en hun toekomst.
De Maand, april 1965, blz. 204-239.
3063. DU RY J.-P., s.j.
Waaalse standpunten en Reacties.
De Maand, april 1965, blz. 305-317.
3064. PLETTINX J.F.
Eentaligheid of tweetaligheid der ambtenaren.
Tijdschrift voor het bestuurswetenschappen en publiekrecht, maart-april 1965, n° 2, blz. 122-126.

C73 Question agricole

- *3065. STEYLAERTS R., et STRECKER H.
Steekproefmethode toegepast bij de opmaking van de Belgische statistiek betreffende de landbouwarbeidskrachten. Resultaten van een depouillering door middel van een steekproef van de Algemene Landbouwtelling van 1959 in België.
Brussel, Ministerie van Economische Zaken en Energie, Nationaal Instituut voor de Statistiek 1965, in-4°, 65 bl. diag.
- *3066. STEYLAERT R., et STRECKER H.
Méthode d'échantillonnage appliquée en vue de l'établissement de la statistique belge de la main-d'œuvre agricole. Résultats d'un dépouillement par sondage du recensement général de l'agriculture de 1959 en Belgique.
Bruxelles, Ministère des Affaires économiques et de l'Energie, Institut national de Statistique, 1965, in-4°, 65 pages.

C74 Question charbonnière

3067. EVALENKO R.
Nouvelles perspectives charbonnières.
Socialisme, mai 1965, n° 69, pp. 272-287.

C75 Démographie

3068. DEBLAERE C. en VAN GEEL M.
Aspecten van de Belgische demografische evolutie, 1947-1961.
Tijdschrift voor Economie, Leuven, 1965, n° 1, blz. 3-78.
3069. X...
De loop van de vreemde bevolking in 1964.
Statistisch Tijdschrift, 1965, 51e jaarg., n° 2, blz. 344-356.

2975. VAN OFFELEN J.
Pour un programme de relance économique.
Le Flambeau, mars-avril 1965, n° 2, pp. 123-128.

2976. X...
Le Vlaams aktie komitee (VAK).
Centre de recherche et d'information socio-politiques C.R.I.S.P. Courrier hebdomadaire, 24 mars 1965, n° 278.

- *2977. WILLOT A.
Le dénouement général et complet. Une approche.
Edition de l'Institut de sociologie, Bruxelles, 1965, in-8°, 140 p.

A2 CONGRES, COLLOQUES, ASSOCIATIONS, BIBLIOGRAPHIES DE SCIENCE POLITIQUE

- *2978. X...
Haven van Antwerpen. Bibliografie.
Antwerpen, Stad Antwerpen, Havenbedrijf Algemene Directie, Afd. Studie en Prospectie, Bibliotheek, 1964, in-4°, 38 blz.

2979. X...
Table alphabétique des problèmes étudiés à des partis, mouvements, groupements et organismes cités dans le courrier hebdomadaire du C.R.I.S.P. en 1964.
Centre de recherche et d'information socio-politiques C.R.I.S.P. Courrier hebdomadaire, 31 décembre 1964, n° 268.

A3 DOCTRINES ET IDEOLOGIES

A31 En Belgique

A310 Socialisme

2980. BUSIEAU M.
La loi d'expansion universitaire.
Socialisme, juillet 1965, pp. 467-486.
2981. KRUIITHOF J.
Marx en de oorzaken van de menselijke aliénatie.
Mens en taak, 1965, n° 1, blz. 11-22.
2982. VERMEYLEN P.
Karl Marx en het socialisme, anno 1964.
Mens en taak, 1965, n° 1, blz. 1-10.

A311 Communisme, marxisme

2983. FLAM L.
Ethische problemen van het marxisme.
Tijdschrift van de vrije universiteit van Brussel, 1964-1965, n° 1, blz. 1-12.
2984. SCHUYF H.
Het communisme van morgen (I) (II).
Streven, mei 1965, blz. 752-761, juni 1965, blz. 858-856.

A4 HISTOIRE POLITIQUE ET BIOGRAPHIE

2985. DEBAUQUE M.
L'internationale ouvrière socialiste (1923-1940).
Socialisme, avril 1965, n° 68, pp. 185-196.
2986. DELSINNE L.
Les grèves générales au XXe siècle en Belgique (I) (II).
Socialisme, avril 1965, n° 68, pp. 199-218, mai 1965, n° 69, pp. 342-358.

2987. GALAND G.
Le socialisme et le socialisme (1944-1964).
Socialisme, mai 1965, n° 69, pp. 328-340.

2988. HAAC H.
Le comte Charles de Broqueville, 1860-1940.
Revue générale belge, mai 1965, pp. 2-18.

2989. LECLEF E.
Jean XXIII et le cardinal Van Roey.
Revue générale belge, août 1965, pp. 25-30.

2990. PAPELEUY L.
La neutralité belge évoquée au tribunal de Nuremberg.
Revue générale belge, avril 1965, n° 4, pp. 75-84.

2991. STENGERS J.
Le dernier discours de Jaurès.
Revue de l'Université libre de Bruxelles, février-avril 1965, pp. 182-205.

2992. THIELEMANS M.R.
Un fondateur de la Belgique : Joseph Lebeau.
Industrie, juillet 1965, pp. 441-449.

2993. VAN HAEGENDOREN M.
De politieke houding van de Belgische werklieden partij en vooral van de Vlaamse socialisten tegenover de Vlaamse beweging (1919-1929) IV.
Politica, april 1965, n° 2, blz. 134-157.

2994. VAUTHIER M.
Henri Matton.
Revue de Droit international et de Droit comparé, 1965, nos 1-2, pp. 7-9.

A5 FORCES POLITIQUES

A51 Partis politiques

2995. O.G.
De la dissidence socialiste au gâchis P.L.P.
Les Dossiers de l'Action sociale catholique, 15 janvier 1965, n° 1, pp. 33-37.
2996. POSWICK Ch.
Le PLP, premier parti déconfessionnalisé du Pays.
Le Flambeau, mars-avril 1965, n° 2, pp. 129-135.
2997. S.N.
Les projets de réorganisation du parti social-chrétien.
Courrier hebdomadaire du C.R.I.S.P., 30 juillet 1965, n° 291.
2998. TRENCVEL.
Les équivoques du programme 1965-1970 du P.S.C.
La Revue nouvelle, 15 juin 1965, pp. 618-620.

A55 Presse et opinion publique

2999. DE MAAND.
Voor een vrije Opnievorming.
De Maand, maart 1965, n° 3, blz. 129-131.
3000. MERTENS P.
Liberté de presse et offense à la personne des chefs d'Etats étrangers : la saisie du « Pourquoi Pas ? »
Revue belge de Droit international, 1965, n° 1, pp. 175-196.

A6 SOCIOLOGIE POLITIQUE

3001. DE BRIEY P.
L'intégration des groupes sociaux dans les nouvelles nations.
Civilisations, 1965, vol. XV, n° 5, pp. 151-157.
3002. de BROUCKERE L.
Quelques réflexions suscitées par un voyage en Chine.
Socialisme, mai 1965, n° 69, pp. 248-257.
3003. SAUVY A.
La marche en avant de la société : Distraction et bienfaits. Craintes et espoirs.
Revue de la société royale belge des Ingénieurs et des Industriels, mars 1965, pp. 99-107.

B INSTITUTIONS POLITIQUES ET ADMINISTRATIVES

B1 SCIENCE ET DROIT ADMINISTRATIFS

3004. BUCH H. et DUMONT M.
De procedures voor het uitwerken van de akten der administratieve overheden.
Tijdschrift voor bestuurswetenschappen en publiekrecht, juli-augustus 1965, n° 4, pp. 253-265.
3005. CLOSSET Ch.-L.
Les Finances provinciales et communales depuis 1948.
Revue de l'Administration et du Droit administratif de la Belgique, 6e livraison de 1964, pp. 1-16.
3006. CLOSSET Ch.-L.
Le statut de la fonction publique depuis la réforme de 1964.
Revue de l'Administration et du Droit administratif de la Belgique, 5e et 6e livraison de 1965, pp. 1-19.
3007. CRABBE V.
Les problèmes de la décentralisation en Belgique.
Res Publica, 1964, vol. VI, n° 4, pp. 372-381.
3008. ERAUW F.
De hervorming van het Rekenhof.
Tijdschrift voor bestuurswetenschappen en publiekrecht, november-december 1964, n° 6, blz. 342-352.
3009. LEPAGE F.
Aandeel van de Raad van State in de voorbereiding van wetten en besluiten.
Tijdschrift voor bestuurswetenschappen en publiekrecht, juli-augustus 1965, n° 4, pp. 236-243.
3010. MAROY P.
Belang en recht als maatstaven voor de verdeling van de rechtsprekende bevoegdheid.
Tijdschrift voor bestuurswetenschappen en publiekrecht, juli-augustus 1965, n° 4, pp. 219-227.
3011. MAST A.
Belang en recht als maatstaven voor de verdeling van de rechtsprekende bevoegdheid.
Tijdschrift voor Bestuurswetenschappen en Publiekrecht, n° 4, juli-augustus 1965, pp. 219-227.

3012. VANDER STICHELE A.
Aandeel van de Raad van State in de voorbereiding van wetten en besluiten.
Tijdschrift voor bestuurswetenschappen en publiekrecht, juli-augustus 1965, n° 4, pp. 236-243.
3013. VANDERWAEREN R.
Overzicht van de rechtspraak van de Belgische Raad van State inzake buitengewone schade.
Tijdschrift voor bestuurswetenschappen en Publiekrecht, juli-augustus 1965, n° 4, pp. 275-281.
3014. VAN WESEMAEL M.
De mens in de administratieve organisatie.
Tijdschrift voor bestuurswetenschappen en publiekrecht, 1965, n° 1, blz. 12-17.

B3 COMMUNES, PROVINCES ET ADMINISTRATIONS REGIONALES

3015. CEULEMANS J.
De benoeming van de burgemeester in Nederland en België.
Tijdschrift voor Bestuurswetenschappen 1965, pp. 38-47.
3016. DE LEYE O.
In vernietiging van onwettige of met het algemeen belang strijdige besluiten van gemeente overheden voor koning en gouverneur, bevoegdheid of plicht?
Tijdschrift voor bestuurswetenschappen en publiekrecht, mei-juni 1965, n° 3, pp. 155-159.

B4 ENTREPRISES PUBLIQUES

3017. DE SAEGER J.
Rendementsproblemen in de openbare sector.
Economisch en Sociaal Tijdschrift, september 1965, n° 5, pp. 321-328.
3018. HENRARD J.
Le contrôle de l'électricité et du gaz : un cas de coopération.
Annales de sciences économiques appliquées, mai 1965, pp. 163-180.

B5 FONCTION PUBLIQUE

3019. STULENS J.
Het principaalat in het statuut van het rijks personeel.
Tijdschrift voor bestuurswetenschappen en publiekrecht, mei-juni 1965, n° 3, pp. 168-172.

B6 FINANCES PUBLIQUES

3020. HINNEKENS L.
De belastinghervorming en het investeringsbeleid van de holdingmaatschappijen in België.
Tijdschrift voor Economie, 1965, n° 1, blz. 79-93.
3021. SPREUTELS M.
Le contrôle des dépenses de l'Etat en Belgique.
Annales de sciences économiques appliquées, Louvain mars 1965, pp. 1-29

C ACTIVITES POLITIQUES

C1 DROIT ET LEGISLATION

3022. S.N.
Un bilan législatif 1961-1965 au département de la Justice.
Centre de recherche et d'information socio-politiques C.R.I.S.P. Courrier hebdomadaire, 9 juillet 1965, n° 290.
3023. VAN DE ROY J.
De burgerlijke stand der Belgen in het buitenland.
Tijdschrift voor Bestuurswetenschappen en publiekrecht, mei-juni 1965, n° 3, pp. 160-167.

C2 ENSEIGNEMENT ET RECHERCHE SCIENTIFIQUE

3024. BRESSAN S.
Le dossier de l'expansion universitaire.
La Revue nouvelle, 15 avril 1965, pp. 364-383.
3025. DREZE J.
L'Université dans la société contemporaine et le devenir de Louvain.
La Revue nouvelle, 15 juin 1965, pp. 582-613.
- *3026. NOKIN M.
1965. — Perspectives et tâches futures de la Fondation Industrie-Université. — Vooruitzichten en toekomstactie van de Stichting Industrie-Universiteit.
Bruxelles, Edit. W. de Koninck, 1965, in-8°, 19 p.
3027. S.N.
Le problème de l'expansion universitaire en Belgique (II).
Centre de recherche et d'information socio-politiques C.R.I.S.P. Courrier hebdomadaire, 18 juin 1965, n° 287.

C3 ECONOMIE

3028. ASZKENAZY H.
Les grandes banques belges en 1963-1964.
Banque, Revue mensuelle du banquier, de son personnel et de la clientèle, 1965, 40e année, nouvelle série, n° 224, pp. 95-98.
3029. CHAUMONT M.
Malaise et participation des cadres.
B.S.I., bulletin social des Industriels, 1965, 37e année, n° 314, pp. 73-82.
3030. CLIQUET R.
Enkele tendensen en problemen op het gebied van de voortplanting in de industriële samenleving sociaal-anthropologische beschouwd.
Tijdschrift voor Sociale Wetenschappen, 1965, n° 1, blz. 3-56.
3031. DE BRUYN R.
Het probleem woongemeente, werkgemeente bij de economische expansie.
Economisch en Sociaal Tijdschrift, januari-maart 1965, n° 1 en 2, blz. 35-74.
3032. DELFORGE A.
Le financement des exportations d'équipements et d'ensembles industriels en Belgique.
Reflète et Perspectives, septembre 1965, tome IV, n° 5, pp. 449-456.

3033. DUMEZ P.
Overdracht van handelszaak.
Economisch en Sociaal Tijdschrift, september 1965, n° 5, blz. 361-366.

3034. X...
L'Évolution économique et sociale de la Belgique, Province de Brabant.
Bruxelles, Institut d'Etude économique et sociale des Classes moyennes.

3035. X...
L'Évolution économique et sociale de la Belgique. Arrondissement d'Ypres.
Bruxelles, Institut d'Etude économique et sociale des Classes moyennes.

3036. LINDEMANS I.
1965. — De Belgische economie 1964-1965.
De Gids op Maatschappelijk Gebied, 1965, n° 2, blz. 131-138.

3037. MANNAERT E.
De financiering en de bouw der Belgische wegen.
Economisch en Sociaal Tijdschrift, mei 1965, blz. 145-158.

3038. STEENBERGEN G.J.
Commerciële naamgeving.
Economisch en Sociaal Tijdschrift, september 1965, n° 5, blz. 329-338.

3039. X...
Wetenschappelijk onderzoek en economische groei.
Verslag over zekere aspecten van het industriële onderzoek en zijn verband met de economische groei.
Nationale Raad voor wetenschapsbeleid, juli 1965, 220 blz.

C4 ELECTIONS ET DROIT ELECTORAL

3040. DALOZE J.
Le mouvement électoral.
Revue générale belge, juin 1965, pp. 93-98.

C6 SCIENCES SOCIALES ET PROBLEMES SOCIAUX

3041. BUYSSE A.-M.
Quatre ans de politique familiale.
La Revue nouvelle, 15 mars 1965, tome XLI, n° 3, pp. 295-299.

3042. DECHAMPS J.-F.
La réforme de l'entreprise. Réflexions diverses.
Les Dossiers de l'Action sociale catholique, mai-juin 1965, pp. 347-360.

3043. DE CUYPER.
Sociale wetgeving : Een nieuwe wet op het arbeidsreglement.
Tijdschrift voor bestuurswetenschappen en publiekrecht, mei-juni 1965, n° 3, blz. 190-191.

3044. DELONEUX A.
Les progrès de la médecine et la sécurité sociale.
Reflète et perspectives de la vie économique, 1965, n° 2, pp. 135-136.

- *3045. X...
Enquête sur les budgets des ménages 1961.
Bruxelles, Ministère des Affaires économiques et de l'Energie, Institut national de Statistique, 1965, in-4°, 135 p.